

T.C. BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI

KÜRESEL SAVAŞLARIN TİCARET AKIMLARI
ÜZERİNE ETKİSİ: 1925 - 1945 DÖNEMİ ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ENES ARDIÇ

BURSA - 2024

T.C. BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANA BİLİM DALI
ULUSLARARASI İKTİSAT BİLİM DALI

KÜRESEL SAVAŞLARIN TİCARET AKIMLARI
ÜZERİNE ETKİSİ: 1925 - 1945 DÖNEMİ ÖRNEĞİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

ENES ARDIÇ

Danışman

Doç. Dr. Derya Hekim

BURSA – 2024

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

..... Anabilim / Ana sanat Dalı,
Bilim Dalı'nda numaralı

.....
hazırladığı “.....”
.....”

başlıklı (yüksek lisans / doktora / sanatta yeterlilik) tezi ile ilgili
savunma sınavı, .../...../20.... günü - saatleri arasında yapılmıştır.

Alınan cevaplar sonunda adayın (başarılı / başarısız) olduğuna
..... (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

Üye
Akademik Unvanı, Adı Soyadı
Üniversitesi

..../..../ 20....

Yemin Metni

Yüksek Lisans / Doktora tezi olarak sunduğum

"....."
....."

başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

Adı Soyadı:

Öğrenci No:

Anabilim Dalı:

Programı:

Tezin Türü: ☐ Yüksek Lisans / ☐ Doktora / ☐ Sanatta Yeterlilik

ÖZET

Yazar : Enes Ardıç
Üniversite : Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : İktisat
Bilim Dalı : Uluslararası İktisat
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : 110
Mezuniyet Tarihi : 06/05/ 2024
Tez Danışman(lar)ı : Doç. Dr. Derya Hekim

KÜRESEL SAVAŞLARIN TİCARET AKIMLARI ÜZERİNE ETKİSİ: 1925 - 1945 DÖNEMİ ÖRNEĞİ

1914 yılı ile başlayan savaş ve çatışma ortamı tüm dünya ticareti üzerinde etki bırakmıştır. İki savaş arası dönemde ABD merkezli ortaya çıkmış olan 1929 ekonomik buhranı dış ticarete kısıtlamaya yol açmış ve dünyada büyük bir arz şoku meydana getirmiştir. New Deal planlama bazında tekrardan toparlanma sürecine giren ekonomiler, 1 Eylül 1939 tarihi ile yeni bir çatışma ortamı ile karşı karşıya kalmışlardır.

Altı yıl boyunca devam eden II. Dünya Savaşı'nda üç önemli ticaret bölgesi en kritik nokta olarak öne çıkmıştır. Saar Bölgesi, Atlantik su altı ticaret yolu ve Kafkasya üzerinde hakimiyet mücadelesi yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Taraflı ya da tarafsız tüm ekonomiler için savaş kamu harcamalarında aşırı artışa sebep olmuştur. Ticaretin azalmasına rağmen devam etmesi ve özellikle askeri yönlü ürünlere bir talep şoku oluşması savaşın ticarete getirdiği aykırı bir durum yaratmıştır. Böyle bir ortamda ticaret akımları üzerinde savaşın belirli parametreler bazında incelemesi hem iki kavram arasındaki ilişkinin yönünün görülmesine hem de gelecekte oluşabilecek benzer durumlara karşın çıkarım yapılmasına zemin oluşturacaktır.

Anahtar Sözcükler: Ticaret Akımları, Uluslararası Ticaret, II. Dünya Savaşı, 1929 Ekonomik Buhranı, Savaş Ekonomisi.

ABSTRACT

Author : Enes Ardiç
University : Bursa Uludag University
Institute : Social Sciences Enstitute
Field : Economics
Subfield : International Economics
Degree awarded : Master Thesis
Date of Degree awarded : 06/05/ 2024
Supervisor : Asso. Prof. Derya Hekim

THE EFFECT OF GLOBAL WARS ON TRADE FLOWS THE PERIOD 1925-1945

The war and conflict environment that started with 1914 affected all world's trade. During the wars'period, the great depression occurred. It caused a great supply shock and decrease in export values. In 1st of September 1939, countries which recovered using the New Deal Plan, are faced with Second World War.

In the second world war that continue along 6 years, three economical territories had been the most critical place. They fought to conquer Saar territory, Atlantic the underwater trade road and Caucasia. The War caused that increase goverment expenditure for all countries who in conflict or out conflict. Trade rations had decresed but they were continuing. Especially military expenditure had increased more than the others. This situation has initiated a great demand shock inside of weapons trading. Although trade rations is decreasing in other sectors, trade of weapons had been increased incredibly. In this environment, war and trade flows was examined with certain parameters. So that it is able to seen the relation of both concept which aspect is. Mankinds will be able to inferences similar sitution that can be live in the future. These inferences would help to protect trade flows and economic systems.

Key Words: Trade Flows, International Trade, II. World War, 1929 The Great Depression, War Economy.

ÖNSÖZ

Geçmişten günümüze ticaret akımları ekonomiler arasında hem güven ortamı oluşturmuş hem de ekonomik karı maksimum seviyeye ulaştırmak için temel oluşturmuştur. Barış ortamının zaman içerisinde bozulması ticaret akımlarının üzerinde etkilere sebep olmuştur.

Çalışma kapsamında küresel savaş çatışmalarının en yoğun şekilde yaşandığı II. Dünya Savaşı'nın ticaret akımları üzerinde bırakmış olduğu etki incelenmektedir. Var olan taraflar içerisinde seçilmiş olan Almanya, İngiltere ve Türkiye ülkeleri ekonomik ve ticari açıdan değerlendirilmiştir. Analiz bölümü Coğrafi konum, GSMH ve dış ticaret verileri kullanılarak grafikler yardımı ile sunulmuştur. Çalışma temelinde gelecekteki ekonomik ve yaşamsal şartlara yönelik çıkarım yapılarak katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Çalışmanın hazırlanma sürecinde bana bir rehber niteliğinde yol gösteren ve hiçbir zaman desteklerini esirgemeyen danışmanım Sayın Doç. Dr. Derya Hekim'e teşekkür ederim.

KÜRESEL SAVAŞLARIN TİCARET AKIMLARI ÜZERİNE ETKİSİ: 1925 - 1945 DÖNEMİ ÖRNEĞİ

TEZ ONAY SAYFASI	1
ÖZET	11
ABSTRACT	111
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	V
KISALTMALAR	VI
TABLolar	VII
ŞEKİLLER	VIII
GİRİŞ	1

Birinci Bölüm Küresel Savaş Dönemi ve Uluslararası Ticari İlişkiler

1.1 Literatürde Küresel Savaş Kavramı	3
1.2 Küresel savaşların Küresel Etkileri	5
1.3 Literatürde Ticaret ve Ticaret Akımları Kavramı	7
1.4 Sanayi Devrimi Sonrası Avrupa'da Ticaret	9
1.5 Ekonomik Buhran'ın seyri	15
1.5.1 New Deal Planı	18
1.6 Altın Standardı'nın Çöküşü	20
1.7 Smoot-Havley Tarifeleri (1930)	21
1.8 II. Dünya Savaşı'nın Ekonomik Seyri	24

İkinci Bölüm Dönemin Ekonomiler Üzerine Yansımaları

2.1 Birleşik Krallık Ekonomisi	27
2.2 Buhlanda İngiltere	29
2.3 Dış Politika, Ticaret ve GSMH	30
2.3.1 Münih Konferansı	33
2.3.2 İngiliz-Türk-Fransız Anlaşması	35
2.3.3 Wilfred Operasyonu	37
2.4 Atlantik Bildirgesi: ABD-İngiltere yakınsaması	39
2.4.1 Atlantik Su altı Ticaret Yolu	40
2.5 Almanya Ekonomisi	41
2.6 Weimar Cumhuriyeti ve Versaille Yansımaları	42
2.7 Nasyonal Sosyalist Parti (NAZI)	45
2.7.1 Dış Politika, Ticaret ve GSMH	48
2.7.2 Yahudi Soykırımı	50
2.7.3 Saar Ekonomik Bölgesi: Fransa Norveç demiryolu hattı	53
2.7.4 Atlantik Ticaretinin Çöküşü: U-boat	55
2.7.5 Kafkas Petrol Bölgesi: Stalingrad	58

2.8 Türkiye Ekonomisi	60
2.9 Buhranda Türkiye.....	61
2.10 Dış politika, Ticaret ve GSMH	64
2.10.1 Sıkı Yönetim Uygulaması	67
2.10.2 Üçlü ittifak	69
2.10.3 Türk Alman Paktı.....	71

Üçüncü Bölüm

Ticaret Akımlarının Ekonomilere Yönelik Karşılaştırma Analizi

3.1 Analiz, Yöntem ve Metodoloji	74
3.2 Ekonomilerde Karşılaştırma Analizi (İngiltere-Almanya-Türkiye).....	75
3.3 Analiz Bulgularının Değerlendirilmesi.....	87
Sonuç.....	88
Kaynaklar	91

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
FERA	: Federal Acil Kurtarma Yönetimi
GATT	: Gümrük Tarifeleri ve Genel Ticaret Anlaşması
GESTAPO	: Alman Gizli Polis Teşkilatı
GSMH	: Gayri Safı Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safı Yurtiçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
MÖ	: Milattan Önce
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
NAZI	: Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi
NIRA	: Ulusal ve Endüstriyel İyileştirme Hamlesi
RCEP	: Bölgesel Kapsamlı Ekonomik İş Birliği
SA	: Fırtına Birimi
SS	: Savunma Birimi
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
U-BOAT	: Undersea boat – Alman Denizaltı Donanması
YY	: Yüzyıl
WTO	: Dünya Ticaret Örgütü

TABLÖLAR

Tablo 1. I. Dünya Savaşı'nda Ülke Bazında Reel GSYİH'de Yaşanan Değişimler (1913 = 100 endeks şeklinde ifade edilmiştir.)	12
Tablo 2. Büyük Buhranda ABD Belirli Parametre Verileri (1929 – 1933)	17
Tablo 3. Avrupa'da Reel GSMH ve Nüfusa Göre Dağılım. (1938)	25
Tablo 4. İngiltere 1913 – 1938 dönemi büyüme oranları ve savaş alacakları verileri... 31	
Tablo 5. Versaille Sonucunda Almanya Ödemesi Gereken Tazminat Bedelleri (1919 – 1931 Milyon Sterlin)	43
Tablo 6. Almanya 1923-1938 dönemi periyotlarında reel GSMH değerleri	50
Tablo 7. Ekonomik Buhran Öncesinde Sektörel Payların Dağılımı ve Büyüme Hızı Değerleri	66
Tablo 8. Türkiye'nin Ekonomik Buhran ve Savaş Yıllarındaki Toplam İhracatı ve Almanya-İngiltere Ekonomilerinin Toplamdaki Payları	76
Tablo 9. Türkiye'nin Ekonomik Buhran ve Savaş Yıllarındaki Toplam İthalatı ve Almanya-İngiltere Ekonomilerinin Toplamdaki Payları	77
Tablo 10. Üç Ülke Bazında Savaş Döneminde Ekonomilerin Yıllık GSMH Değerleri (Değerler Milyar \$ olarak ifade edilmiştir.)	81
Tablo 11. Savaş Sürecinde Üretilmiş Olan Toplam Askeri Ürünler	82

ŞEKİLLER

Şekil 1. I. Dünya Savaşı'na Kadar Geçen Süreçte Ekonomik Ticari Verilerin Durumu.	13
Şekil 2. Smoot – Hawley Tarifelerinde Ortalamadaki Oransal Değişim.	23
Şekil 3. Türkiye'nin Ekonomik Buhran ve Savaş Yıllarındaki Toplam İhracatı ve Almanya-İngiltere Ekonomilerinin Toplamdaki Payları	79
Şekil 4. Türkiye'nin Ekonomik Buhran ve Savaş Yıllarındaki Toplam İthalatı ve Almanya-İngiltere Ekonomilerinin Toplamdaki Payları	80
Şekil 5. II. Dünya Savaşı Döneminde Üç Ülke Bazında GSMH Değerlerinin 6 Yıllık Süreç İçindeki Seyri.....	83
Şekil 6. Savaş Dönemi Baz Alındığında Ekonomilerin Sahip Olduğu Toplam Yüzölçümü (m2) Değerleri	84
Şekil 7. Ülkelerin Sahip Oldukları Liman Şehirleri, Boğazlar ve Çatışmanın Yaşandığı Bölge Sayıları	85
Şekil 8. Savaş Sürecinde Ülkelerde Sağlam Kalan Ulaşım ve Lojistik Ağı	86

GİRİŞ

Ekonomi tarihinde var olan uluslararası ticaret akımları kavramı yaşanmış olan birçok süreçten etkilenmiş bir olgu olmuştur. Zaman zaman yaşanan teknolojik ilerlemeler lojistik ağının gelişmesine ve üretilen piyasa ürünlerinin genişlemesine olanak tanımıştır. Olumlu gelişmeler olarak örneklendirilebilecek teknolojik atılımlar olduğu gibi ticaret akımların olumsuz yönde etkilenmesine sebebiyet veren durumlar da görülmüştür. Gelineen noktada hem ekonomi hem ticari olarak en sorunlu dönem olarak kabul edilen 20. Yüzyıl, döneminin sadece ilk yarısında dahi iki büyük savaşa ve bir ekonomik buhrana sahne olmuştur.

Savaş süreçlerinin başlama nedenlerine dikkat edildiğinde spesifik bir olay olarak gözüксе de ki -bu durum I. Dünya Savaşı için yapılan bir suikast ve II. Dünya Savaşı için ise Polonya saldırısı olsa da- ülkeler için temel sebep her zaman ortaktır: Ekonomi ve otorite. Dünyadaki var olan ekonomik kaynaklarının eşit şekilde dağılmadığı açıktır. Buna bir sonuç olarak ortaya çıkan ticaret akımları kadar savaşlarda olumsuz bir sonuç olsa da bir gerçektir. Ticaret akımları ve savaş parametreleri arasındaki ilişki genel olarak negatif şekilde değerlendirilse de bazı durumlarda iki rakip olan ülkeyi dost haline getirebilirken aynı sınırı paylaşan iki ülkeyi de ölümcül bir savaşa sürükleyebilir. Tarihte yapılan ilk anlaşma olan Kadeş Anlaşması bile Hititler ve Mısırlılar arasında ekonomi bağlarını güçlendirmek ve Kral yolu olarak bilinen ticaret yolunu Asur hakimiyetinden koruma amacı gütmüştür. Çalışmada incelenecek olan savaş sürecinin ticaret akımları üzerine etkileri ve bu etkinin ne yönde olduğu sorusu, II. Dünya Savaşı şartları baz alınarak ortaya konulacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde savaş ve uluslararası ticari ilişkiler kapsamında literatürde daha önce yapılmış olan çıkarımlar üzerinde durulacaktır. Bu bağlamda çatışmadan başlayarak küresel bir niteliği kazanan savaş kavramının yanı sıra; aynı zamanda toplumlar arası etkileşimin artmasında önemli bir rol oynayan ticaret kavramına değinilecektir. İki kavramın ekonomiler üzerinde yarattığı etkiler yüzeysel bir şekilde açıklanacaktır. Anahtar olarak açıklanacak olan bu iki kavram sonrasında 1918 I. Dünya Savaşı sürecinin sonundan başlayarak 1929 Ekonomik Buhranı'na uzanan tarihsel gelişimde Türkiye-Avrupa ilişkileri üzerinde durulacaktır. Birinci

bölümün son kısmında ekonomik buhranın seyri ile II. Dünya Savaşı'na zemin hazırlayan ticari ilişkiler ve kilit noktalar ortaya konulacaktır.

İkinci bölümde savaşta yer almış olan ekonomilerin üçü İngiltere, Almanya ve Türkiye Cumhuriyeti durumları birinci dünya savaşı sonrasında başlayarak 1929 ekonomik buhranı sürecine ve ikinci dünya savaşına kadar olan toparlanma süreçleri ticari ve ekonomik veriler göz önüne alınarak incelenecektir. Almanya ve İngiltere'nin savaş sürecinde en yoğun çatışmaların ortasında kalması ekonomik ve ticari yönden farklı politikalara yönelmelerine sebep olmuştur. SSCB ve ABD gibi diğer büyük ekonomileri bile sadece ekonomi sebeple savaşa dahil olmak zorunda bırakan ekonomik şartlar ve ekstra durumlar altında teorilerden çok daha farklı uygulamalara sahne olmuştur. Tarafsız konumda olan Türkiye için de denge siyasetinin İngiltere ve Almanya ile yaptığı ticaret akımlarına etkisi tablo ve grafikler ile analiz edilecektir.

Çalışmanın son bölümünde üç ülke bağlamında ticari değerlerin değerlendirilmesine coğrafi konum parametresi de dahil edilecektir. Coğrafi konumunda uluslararası ticaret için öneminin hangi yönde etki gösterdiği ifade edilecektir. Bu bağlamda milli gelirlerin ve ticari verilerin yanı sıra ülke de yoğun olarak bulunan hammadde kaynağı ya da denize yakınlık gibi göstergeler sunulacaktır. Ada ülkesi olan İngiltere ve iki boğaza sahip, 28 şehrinin denize kıyısı bulunduğu Türkiye'nin bu konumları ne kadar etkin kullandığı açıklanacaktır. Sonuç bölümünde ise açıklanan, incelenen ve görselleştirilerek sunulan verilerin ticaret akımları ve küresel savaşlar açısından yarattığı etkiler elde edilen çıkarımlar ile desteklenerek, oluşan bağıntının yönü değerlendirilecektir.

1. KÜRESEL SAVAŞ DÖNEMİ VE ULUSLARARASI TİCARİ İLİŞKİLER

Tarih boyunca toplumlar ve ekonomiler arasında ticari ilişkiler ekonomik süreçlerin devamlılığına yönelik olarak önemini koruyan kilometre taşlarından biri olarak kabul görmüştür. Bu süreçte ticari ilişkileri etkileyen çok sayıda parametre süreçte değişimlere yol açmış ve var olan ticari akımların zaman zaman yön değiştirmesine neden olmuştur. Yaşanılan dünya tarihi sembolik anlamda 100 gün kabul edilirse insanlığın 94 gün boyunca savaş halinde olduğu gerçeği, savaşı ticaret akımlarını pozitif ve negatif anlamda etkileyen en kilit parametrelerden bir yapmıştır. Savaşın küresel hale gelerek etkisi altına aldığı uluslararası ticari ilişkiler dünya ekonomisinde köklü değişim dalgalanmaları oluşturmuştur. Bu bağlamda değerlendirilecek olan küresel savaş dönemi ve uluslararası ticari ilişkiler bağlantısı bundan sonraki süreçlerde de yaşanabilecek senaryoların tahmini açısından önemli bir fayda sağlayacaktır.

1.1 LİTERATÜRDE KÜRESEL SAVAŞ KAVRAMI

Bu kısımda çalışmanın yapı taşlarından birini oluşturan savaş kavramı üzerinde durulacaktır. Bu konuda ilk olarak baz alacağımız literatür araştırmalarından önce savaş kavramının tanımlanması faydalı olacaktır. Savaş, çeşitli tanımlamalar ve türler olarak sınıflandırılmış olsa da genel tanımı ile bireylerin, ekonomilerin veya ideolojilerin belirli bir amaç ve çıkara yönelik mücadele içerisinde oldukları fikirselle ya da fiziksel çatışma ortamıdır(Lawrence, 1997).

Savaş kavramı olarak ele alındığında anlık bir olay değil bir olgu süreci olarak değerlendirilmelidir. Sürece zemin oluşumunun ardından bir kırılma noktası sonrasında bu çatışma ortamı savaşa dönüşür. Tarihsel olgular her zaman bir sebebe dayanma zorunluluğunda olmadığı gibi savaşların da temelinde çıkar çatışmaları öne çıkmış olsa da insanlığın her zaman spesifik ve mantıklı bir sebep ile savaşmadığı da bilinen bir gerçektir. Savaşı başlatmış olan bir bireyi ya da toplumu durdurma adına yapılan mücadele de bir savaş örneği olarak tanımlanmaktadır. Savaş ifadesinin böylesine çeşitlenmesi tarihi süreçler içerisinde gerçekleşmiş bir olgudur. Bu bağlamda bakıldığında gelişen teknolojinin de etkisiyle farklı sıfatlar kazanmış olan bu kavram, 1346-1353 yılları aralığında biyolojik savaş haline gelmiş ve birçok canlı yaşamının

sona ermesine sebep olmuştur. Bu yıllar aralığında insanlık dünyada biyolojik savaşı ilk kez tecrübe etmiştir. Literatürde de “black death” ismiyle bilinen salgın dönemi en ilgi çekici örneklerden birini oluşturmaktadır. Orta Asya’da fareler tarafından yayılmış olan bu veba salgınını biyolojik silaha dönüştüren nokta, Moğol İmparatorluğu’nun Avrupa fethi için başlatmış olduğu Kırım Hanlığı saldırısı olmuştur. Avrupa’ya geçiş öncesinde Kırım’ı kilit nokta olarak gören moğollar uzun süren kuşatmalara rağmen şehri alamamışlardır. Vebayı biyolojik savaşa dönüştüren nokta tam olarak burası olmuştur. Moğol orduları, Orta Asya’da yeni yeni yayılmaya başlayan vebayı şehre bulaştırmaya karar verdiler. Hastalıktan dolayı hayatını kaybeden insanları mancınıklar yardımı ile Kırım’a gönderen Moğollar şehri sonunda almış olsalar da Avrupa nüfusunun %33’ünün de ölmesine sebep oldular. Yaşanmış olan bu kitlesel salgın, biyolojik savaşı başlatan ana etmen olmuştur(Giovanni, 1353).

Savaş kavramı süreçler ile birlikte değişim yaşamıştır. Bu değişim içinde savaş evrilerek küresel savaş halini almıştır. Küresel ifadesi yapmış olduğumuz ilk savaş tanımının da değişimine yol açmıştır. Bu bağlamda küresel savaş ifadesine olan bu dönüşümün temel nedeni etki oranı ile açıklanmıştır. Savaş etkisinin bir dalga şeklinde ilerleyerek bir toplumdan diğerine sıçrama yapmasının altındaki en önemli faktörlerden biri de hiç şüphesiz teknolojidir. Teknolojide yaşanmış olumlu yönlü değişimler her ne kadar toplumlar arası ticaret ve etkileşimi arttırmış olsa da olası bir çatışmanın şiddetinin de yükselmesine sebep olmuştur.

Literatürde küresel savaş kavramına yönelik birçok örneklem ve tanımlama yapılmıştır. 2018 yılında yapılmış olan çalışmada küresel savaş olarak I. Dünya Savaşı (1914-1918) ele alınmıştır. Çalışma 3 bölüm olarak ele alınmıştır. Üç bölümde de Birinci Dünya Savaşı temel kabul edilmiş; öncesi, savaş yılları ve sonrası olacak şekilde bir sınıflandırma yapılmıştır. İlk kısımda dünya ekonomisi ve ekonomileri savaşa götüren süreç açıklanmıştır. İkinci bölümde Sevr ve Lozan anlaşmaları ile Osmanlı Devleti’nde siyasi ve ekonomik durum analiz edilmiştir. Çalışmanın son kısmında ise savaşın sona ermesi ile dünya ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’nin içinde bulunduğu durum, Amerika Kıtası’nda başlayıp dünyayı sarsan 1929 Ekonomik Krizi ek olarak Avrupa’da savaşın ve harcamaların bir bedeli şeklinde nitelenen vahşi enflasyon döneminin etkileri ortaya konmuştur. Çalışmanın sonuç kısmına odaklanıldığında dünyanın ilk kez böylesine küresel bir çapta karşı karşıya kaldığı

birinci dünya savaşının belirli ülkeler için yıkım ve parçalanma ile sonuçlandığı görülmüştür. Yaşanmış olan bu katliam bakıldığında kazanan ülkeler için de büyük bir kayıptır. Küresel savaş aynı zamanda ekonomiler için kendi içerisine dönerek işsizlik, gayri safi milli hasıla (GSMH), ticaret gibi kavramlara yoğunlaşmalarını sağlamıştır(Tokgöz, 2018).

1.2 KÜRESEL SAVAŞLARIN KÜRESEL ETKİLERİ

Bir önceki başlıkta açıklamaya çalıştığımız savaş kavramının nasıl küresel savaşa evrildiği incelenmişti. Buradaki temel ayrımın aslında etki düzeyi ile ifade edildiği açıktır. Savaşlar ya da çatışmaların küreselleşmesinde önemli noktanın etki düzeyi ve genişliği olduğu yapılabilecek bir çıkarımdır.

Bu başlıkta değineceğimiz küresel savaşların insanlık üzerinde bırakmış olduğu etkiler tarihe yön vermiş birçok savaştan örneklemeler yardımı ile açıklanacaktır. Savaşlar ve etkileri analiz edilirken kronolojik bir sıralama şeklinde örneklendirme yapılırsa değinilmesi gereken ilk küresel savaş hiç şüphesiz kavimler göçüne sebep olarak çağı değiştiren Hun Devleti'nin Got'lar üzerine başlatmış olduğu saldırı olmuştur. Çin baskısının da etkisiyle Hun Devleti'nin batıya doğru ilerlemesi diğer toplumları da harekete geçirerek doğudan batıya doğru bir göç hareketi oluşturdu. Bu göç hareketi sonucunda bugünkü Avrupa toplumlarının temeli atılmış oldu. Aynı zamanda bakıldığında bu savaşı tarihte bilinen ilk küresel savaş yapan iki özellik öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi birkaç ulusa bağlı olmaksızın bütünsel bir hareket oluşturması, ikincisi ise sonucu itibari ile bir sonraki döneme etki etmesidir(Czegledy, 1998).

Değinilebilecek önemli bir diğer nokta yeni çağın başlangıcı ile başlayan ve bir olgu şeklinde tüm dünyayı etkileyen coğrafi keşiflerdir. 1400 – 1600 yılları aralığı olarak kabul gören bu olgu fiziki bir savaş olmamasına rağmen ekonomik savaş kavramının önemli bir örneği olmuştur. Ekonomik savaş kavramının ilk kez öne çıktığı bu olguda ticaret yollarını ele geçirme ve yeni ticaret yollarının keşfi toplumların temel amacı olarak ifade edilmektedir. İpek ve baharat yollarının uzun bir süre Orta Doğu hakimiyetinde olması batılı ülkeleri ekonomik anlamda zayıflatmıştır. Dönemde gemiciliğin de önemli ölçüde gelişmesi Amerika Kıtası'nın keşfedilmesi ve ticaret akımlarının kurulmasına zemin hazırlamıştır. Ayrıca Amerika'nın deniz aşırı olması denizlerinde bu küresel ekonomi savaşında oldukça önemli bir nokta olduğunu göstermiştir. Sonuçları açısından da değerlendirildiğinde coğrafi keşifler olgusu

üstünlüğü doğudan batıya geçiren kilit noktadır. Kolonileşme ile birlikte de gelecekteki Amerika'nın temelleri atılmıştır. Doğu ülkeleri açısından ise bu olgu, kendileri açısından bir problem olarak ortaya çıkmış ve dünyada yeni pazarların oluşumu ekonomik anlamda monopol olma özelliğini azaltmıştır.

Başka bir çağ değişimi ile sonuçlanan dünyayı şu anda içinde bulunduğumuz çağa taşıyan 1789 Fransız Devrimi bu kapsamda bir diğer örneği oluşturmaktadır. Coğrafi keşiflerin oluşturduğu yeni pazarların da etkisine makineleşme kavramının dahil olması ticari ve üretim anlamında küresel bir devrim olmuştur. Dünyada modern anlamda ilk kez saate dayalı vardiya sistemi, emek, ücret gibi kavramlar literatüre dahil edilmiştir. Fransız İhtilali ne tam olarak fiziksel bir savaş ne de tam bir ekonomik savaştır. Küresel olduğu tartışılmaz bir nokta olan bu savaş bilinen en önemli fikir savaşıdır. Gün bazında 16 saate kadar çıkan çalışma saatlerinin sürdürülebilir olmasının bir baskı hareketi oluşturacağı açıktır. Bu olayı bir ihtilal yaparak çağ değişimine yol açan kilit nokta, işçi topluluklarının hedeflerini doğrudan makine ve fabrikaları yok etme üzerine kurmalarıdır. İnsan ve makine arasındaki savaş olarak da nitelenen bu ihtilal sonuçları açısından önemli bir dönüm noktasıdır(Gregory, 2007; Çimen, 2021).

Bir diğer değinilmesi gereken ve etki anlamında bir dönüm noktası kabul edilen kısım günümüze en yakın olan ve teknolojinin de en etkin şekilde kullanıldığı 20. Yüzyılda en çok kaybın yaşandığı savaş II. Dünya Savaşı'dır. II. Dünya Savaşı bakıldığında çağ değiştirmeye yetmemiştir belki de ancak dünya ekonomi sistemini yeniden dizayn etmiş ve uluslararası savaş anlamında küresel kavramının da ötesindedir. Madene dayalı ticaret sisteminden kağıt para sistemine geçilmiştir. Ek olarak uluslararası ticarete yönelik Uluslararası Para Fonu, Avrupa ekonomik topluluğu... Gibi örgütler dünyanın ekonomik sistemine doğrudan yön vermiştir. Ayrıca bu savaş toplumsal etkileşim olarak da birçok icadın dünyaya yayılmasını sağlamıştır. İşlemci ve bilgisayar, penisilin, radyo, anti-freeze, Japon yapıştırıcı, uydu, radar, jet motor, tükenmez kalem gibi faydalı ürünlerin de aktif olarak kullanılmasını sağlamıştır. Sonuç olarak dünya geçmişten bugüne çok sayıda savaş ve küresel savaş görmüştür. Bugüne kadar dünyada yaşanmış olan son 3500 yılda insanlığın sadece 200 yılı savaş olmadan barış içinde yaşadığı düşünülmektedir. Bu oran da yüzde şeklinde ifade edilirse insanlık yaşamış olduğu 100 günde sadece 6 gün savaşmadan kalabilmiştir(İdil, 2009).

1.3. LİTERATÜRDE TİCARET VE TİCARET AKIMLARI KAVRAMI

Ticaret ifadesi de zaman içerisinde tıpkı savaş kavramında olduğu gibi tanım bazında genişletilmiş ve çeşitli ön adlar kazanmıştır. Genel tanımı ile ticaret, tarafların karşılıklı olarak mal ya da hizmet alışverişleri sonucunda bir bedel ödeyerek değişimde bulunmaları ve her iki tarafında bu değişimden kazançlı şekilde ayrıldığı bir ekonomik süreçtir. Bu sürecin temel kaynağı aslında bireyin ihtiyaçlarından doğmuştur. Daha sonra değişim araçları tarih içerisinde önce takas şeklinde daha sonra değerli maden, modern döneme geçiş ile kağıtlar ve sanal paralara evrilmiştir.

Literatürde ticaret kavramına yönelik olarak birçok çalışma yer almaktadır. Merkantalizm ile birlikte Adam Smith ekonomiler açısından mutlak üstünlükler teorisini (1776) öne sürmüştür. Dünya üzerinde var olan kaynaklar dengeli bir şekilde dağılmadığından dolayı ülkeler ihtiyaç duydukları kaynakların daha fazlasına ya da daha azına sahip olabilirler. Bu bağlamda Adam Smith'e göre her ülke hammadde yoğunluğu ve gelişimine bağlı olarak avantajlı olduğu ürünü üretmelidir. Üretim fazlası olan kısmı uluslararası pazarda satarak karını arttırabilir. David Ricardo ise 1817 yılında ortaya atılmış olan mutlak üstünlük teorisini geliştirerek karşılaştırmalı üstünlük şeklinde açıklamıştır. Ülkeler her koşulda mutlak üstünlüğe sahip olamazlar. Ancak Ricardo'ya göre bu durum ülkelerin üretimde daha düşük maliyete sahip olduğu malları üreterek avantaj sağlamalarına engel değildir. (Kokkali, 2010: 225) Teoriye göre ülke, düşük maliyet ile üretebileceği ürünü üreterek ticarete girerse kendisi adına avantaj elde etmiş olacaktır. Özetle karşılaştırmalı üstünlükler teorisinin mantığı mutlak üstünlüğe sahip olunmasa da pahalıya üretilen malı dışarıdan ithal etmek ucuza üretilen malı dışarıya ihraç etmektir. Böylece ülke üretim olanakları eğrisinin üzerinde bir noktada üretim yapmış olacak ve kazancı artacaktır(Smith, 1776; Ertürk, 1996; Ricardo, 1817)

Ticaret kavramı, bu teoriler ile birlikte gelişim göstererek iki başlık altında açıklanmıştır. Serbest ticaret “bırakınız yapsınlar bırakınız geçsinler” (Smith. A. Wealth of Nations) tarife ve otoritenin müdahalesinden uzak olacak şekilde ülkelerin ticaret yapmasıdır. Devlet müdahalesine dayalı olan ticarete ise ticaret bir otorite tarafından ek vergilendirme, tarife ya da kota ile sınırlandırılmış olur. Bu uygulama uluslararası ticaret üzerinde olumsuz etki yapıyor olsa da ülkelerin yerli üretim olarak piyasaya sürmüş oldukları mallar için bir çeşit koruma niteliğindedir. Ticaret akımı kavramı ise belirtmiş olduğumuz serbest ticaret başlığı altında literatürde yer bulmuştur. Tabi ki

ticaretin böylesine gelişmesinde bölgeler arası ulaşımın önemli bir payı olduğunu da belirtmemiz yerinde olacaktır. Özellikle 20. yüzyıla baktığımızda dünya ticaretinde önemli bir yol kat edilmiştir.

Literatürde ticaret akımları ifadesi ekonomiler arasındaki döviz kurlarını açıklamak amacı ile ortaya atılmış olan “Dış Ticaret Akımları Yaklaşımı” adı altında kullanılmıştır. Ticarete para değişim aracı olarak öne çıkan kritik noktalardan biridir. Son 200 yılda dünyada çok sayıda yeni paranın değişim aracı haline gelmesi paraların birbiri arasındaki değerlemelerin nasıl olacağı ve hangi paranın değerli olacağı sorusunu doğurmuştur. Kurları açıklamaya yönelik yapılmış olan geleneksel yaklaşımlar içerisinde dış ticaret akımları yaklaşımına göre herhangi bir ülkenin temel değişim aracı olarak kullanmış olduğu parasının değeri o ülkenin dış ticaret bilançosu ile doğrudan ilişkilidir. Ülkenin ithalatı ve ihracatı hem ticaretten yapmış olduğu kazancı hem de ulusal parasının dış pazarlardaki değerini görmemize olanak sağlamaktadır. Bu sonuç ile dış ticaret bilançosunda oluşacak bir ihracat fazlası paranın dış değerinde artış sağlarken oluşacak bir ithalat açığı ise azalışa sebebiyet verecektir. Bu noktada ülkenin sahip olduğu hammadde kaynakları ile yapılan üretim, ihraç mallarına karşı oluşmuş dış talep ya da piyasada bulunan diğer oyuncularında ekonomi hamleleri ülke ticaretine doğrudan etki eden kritik parametrelerdir. (Seyidoğlu, 2003: 379-380). Ticaret akımlarına yönelik önemli bir diğer faktör uluslararası ticaret anlaşmalarıdır. İhtiyaçlar çeşitlendikçe hammaddeye ulaşım ve lojistik konusunda önemli sorunlar ortaya çıkmıştır. Bu duruma bir çözüm niteliğinde olan serbest ve bölgesel ticaret anlaşmaları ülkelerin ticaretlerini geliştirmesinin yanında yakınsamalarına da zemin hazırlamıştır. Dünyada mevcut faaliyetlerine devam etmekte olan en geniş çaplı ticaret örgütlerinden biri olan Dünya Ticaret Örgütü (WTO) dünyada ticaretin serbestliğini destekleyen bir örgüt olarak bu başlık altında güzel bir örnek olacaktır. Ayrıntılı olarak da açıklanabilecek ülkemizin de içerisinde bulunduğu 38 serbest ticaret anlaşması bulunmakta olup 11’i Avrupa merkezli olup 22 tanesi ise diğer dünya ülkeleri ile aktif olarak devam etmektedir. Doğu Asya merkezli olarak 15 Kasım 2020 yılında son dönemin en büyük ticaret anlaşmalarından biri olarak kabul gören “Bölgesel Kapsamlı Ekonomik İşbirliği” (RCEP) anlaşması Vietnam ev sahipliğinde imzalanmıştır. Anlaşmanın 15 üye ülke nüfusuna yönelik sağlayacağı düşünülen fayda tahimini olarak

küresel gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) %30 'una denk düşmektedir.(Canterbery, 1965)¹,

Sonuç olarak şu söylenilebilir ki ticaret dünya genelinde elde edilen gelir anlamında ekonomik süreci olumlu şekilde etkilemiştir. Özellikle son yıllara doğru gelişen teknoloji bu sürecin hızlandıran faktörü olmuştur. Ticarete adeta bir darbe indiren iki savaş dönemi şu ana kadar görülmüş en az üretimin elde edildiği dönemdir. Bu sonuç ülkeler arası çatışma ve savaşın ticarete doğrudan ya da dolaylı olarak zarar verdiğini göstermektedir.

1.4. SANAYİ DEVRİMİ SONRASI AVRUPA'DA TİCARET

19. yüzyıl dünya ülkeleri için bir dönüm noktası olarak değerlendirilen bir yüzyıl olmuştur. Teknolojinin tam anlamıyla doğuşu olarak kabul gören bu yüzyılda buharlı makinelerin icadı ile ulaşım üzerinde gerçekleşen demiryolunda devrim başlamış ve elektriğin gündelik yaşama entegre hale gelmesi ile de az emek çok üretim sağlanmıştır. Gerçekleşen bu gelişim İngiltere merkezli başlamış olsa da kısa zamanda Avrupa'ya yayılmıştır. Özellikle Batı Avrupa'da İngiltere merkezli olarak başlayan sanayi devrimi, Orta Avrupa ve Doğu Avrupa'ya da kısa zamanda yayılmıştır. Bu süreç ülkeden ülkeye geçiş için yaklaşık 50 yıllık bir olgu şeklinde tamamlanmıştır. Etkisel anlamda Avrupa'da özellikle toplum yapısını köklü bir şekilde değiştiren endüstri devrimi hem üretim anlamında ortaya sunulan arz miktarını ciddi oranda arttırmış hem de taşımacılık ve lojistik faaliyetlerini hızlandırarak ortak pazar niteliği kazanacak birçok ekonomiyi ticari rekabetin içerisine dahil etmiştir. Sanayi devrimi öncesinde asiller, askerler, ruhban sınıfı ve işçiler olarak sınıflanan toplumsal yapıya burjuva sınıfının dahil olmasına büyük bir zemin hazırlamıştır. Yeni feodalite olarak da nitelendirilebilecek burjuva sınıfının doğuşu günümüze kadar uzanacak fabrikalaşma ve sanayi bölgelerini de beraberinde getirmiştir. Geçmişin toprak zenginleri endüstri devrimi ile fabrikatörler adını alarak gıda ve tarım ürünleri üretimini azaltarak elektrik, motor ve makine desteği ile daha teknolojik ve daha verimli ürünleri piyasaya kazandırmıştır. Bu durum ticari bölgelere ve ticaret yollarına büyük oranda tekelleşme sağlamıştır. Batı'da üretilen kaliteli ürünlere talep artmış ve doğudan gelen ürünlere kıyasla büyük miktarda değer kazanmıştır. Böylece sanayi devrimi öncesinde askeri başarıdan kaynaklı olarak Doğu'da bulunan üstünlük sanayi devrimi ile birlikte

¹ World Trade Organisation, WTO, Free Trade agreements.

teknoloji kaynaklı olarak Batı'ya geçmiştir.. Bu bağlamda olumsuz etkilenecek ülkelerden biri de hiç şüphesiz ticaret yollarını bünyesinde bulunduran Osmanlı Devleti olmuştur.

Osmanlı Devleti ile çatışma halinde olan Avrupa için ekonomik üstünlük 150 yıl kadar önce kazanılmış ve artarak devam etmiştir. Buharın makinelerle birleşmesi 19. yüzyılı Avrupa için altın çağ yaparken Osmanlı Devleti içinse sonun başlangıcı haline getirmiştir. Sürekli teknolojinin gerisinde kalan Osmanlı Devleti hala hatırı sayılır bir güce sahip olsa da ilk olarak ticaret yollarını ve dünya pazarlarındaki hegemonyasını şimdi de kendisini çöküşe götürecektir topraklarını kaybetmeye başlamıştır. Ekonomik üstünlüğün rüzgarını arkasına alan Avrupa, yeni çağda Osmanlı'ya kaybettiği yerleri hatta daha fazlasını almak için yakın çağda harekete geçmiştir. Bu durumun açık bir şekilde farkında olan Osmanlılar Avrupa ile ekonomik anlamda önemli mesafe kat etmiştir. 1856 yılına gelindiğinde Osmanlı'nın merkez bankası olarak nitelenen "Bank-ı Osmani" İngiltere'nin sermaye desteği ile faaliyete başlamıştır. Bundan 7 yıl sonra yüklü borçlar Osmanlı merkez bankasını İngiltere ve Fransa ortaklığında bir banka haline getirmiş ve ekonomik özgürlük tamamı ile yitirilmiştir. Sorun üzerine sorun yaşayarak 1900'lü yıllara ilerleyen Osmanlı'yı daha zorlu bir süreç bekliyordu(İnalcık, 2004).

20. yüzyıl öncesinde Avrupa ve Türkiye için genel durum değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti, tarih 1900'lü yılları gösterdiğinde dünyanın 7 büyük ekonomisi arasında sayılıyordu(Engin, 2016: 32-38). Buna rağmen değişime ayak uyduramamış olması piyasadaki diğer aktörler karşısında bu kadar kolay bağımlı hale gelmesine sebebiyet vermiştir. Teknoloji ve lojistik artışının ticaret hacminde artış sağlaması talep şoklarını da beraberinde getirmiştir. Osmanlı'nın ticaret politikalarının arz yanlı bir anlayışta olması Avrupa ve İngiltere karşısında bu talebi karşılamasını zor hale getirmiştir. Şiddetli hammadde ihtiyacı ve talebi dünya pazarlarından karşılamayan ülkeler ticaret anlaşmalarına yönelmişlerdir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti 20. yüzyılda ilk ticaret anlaşmasını 1900 yılında Bulgaristan ile imzalamıştır. Anlaşma içeriği gümrük düzenlemeleri olarak belirlenmiş ancak bu anlaşma çok geniş çaplı olmamıştır. Temel hedef diğer sınır bölgelerinde devam etmekte olan azınlık sorunları ile ilgilenirken ticari açıdan zayıflamamaktır. Osmanlı Devleti'nin bu barış politikası 1914 yılına kadar devam edebilmiştir. Bu tarihe kadar Avrupa, şiddetli hammadde

ihtiyacını pazarlar aracılığı ile karşılamaya çalışsa da yeterli olmamıştır. Fransa ve Almanya arasında 20. yüzyılın en büyük problemi olacak Alsas-Loren bölgesi kaynak bakımından bir dünya savaşı başlatacak kadar değerliydi. Ülkeler artık gücün hoşgörüsü vb. politikalar ile değil ekonomi ile sağlanacağını farkına varmışlardır. İngiltere’de yaygınlaşan buhar ve kömürün yarattığı etkiler, Avrupa sakinleri açısından Alsas-Loren’i hakimiyeti altına almak için yeterli bir sebeptir. Alsas-Loren bölgesi Almanya ve Fransa sınırı hattında yer alan önemli bir konum ise neden çatışmanın bu iki ülke ile sınırlı kalmadığı önemli bir sorudur. Bu soruya net bir yanıt verilmeden önce diğer nedenlerin de göz önünde bulundurulması faydalı olacaktır. Osmanlı-Avrupa ilişkilerinde köklü bir değişime yol açan bu savaş ortamının değinilmesi gereken bir diğer nedeni silahlanma yarışı ve sömürgeciliktir. Özellikle Avrupa ülkelerinde yayılmaya başlamış bu emperyalist hareket borçlanma ya da silah yolu ile hammadde ve kaynak sahibi diğer topraklar üzerinde baskılayıcı bir hakimiyet kurulmasını öngörmektedir. 1910’lu yıllar bu şekilde tamamlanırken dünya, 20. yüzyıldaki ilk küresel savaşını tamamlamıştır. Savaş başlangıcında ekonomik nedenler oldukça ön planda iken sıcak çatışma bittikten sonra da ekonomik sonuçları açısından ülkeler üzerinde yapmış olduğu etkiler önemlidir. Bu etkileri birkaç madde altında sıralamak mümkündür.

i. *GSMH’de yaşanan azalmalar:* Dünya savaşı öncesinde ülkeler sahip olduğu kaynakları silahlanma ve savunma üzerine yoğunlaştırmışlardı. Savaş başlangıcı olarak kabul edilen 1913 tarihinde GSYİH’yi temel aldığımızda en fazla kaynağa sahip ekonomiler 512 milyar \$ ile ABD, 244 milyar \$ ile Almanya ve 226 milyar \$ ile İngiltere şeklinde sıralanmakta idi. Aşağıdaki tabloda GSYİH anlamında önemli gelişmeye sahip ülkelerin 5 yıllık değişimleri endeks şeklinde gösterilmiştir.

Tablo 1. I. Dünya Savaşı'nda Ülke Bazında Reel GSYİH'de Yaşanan Değişimler (1913 = 100 endeks şeklinde ifade edilmiştir.)

Ülke (gsmh)				
Yıl	ABD	İNGİLTERE	ALMANYA	FRANSA
1913	100	100	100	100
1914	83,5	85,2	94,5	101,0
1915	77,4	80,9	95,5	109,1
1916	76,5	81,7	79,8	111,5
1917	74,8	81,8	67,7	112,5
1918	73,3	81,8	-	113,2

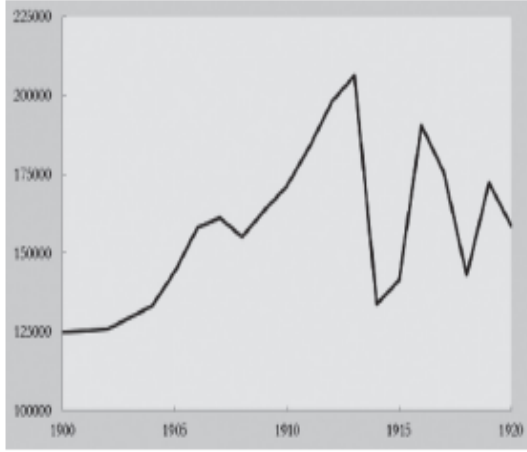
(Kaynak: Broadberry, S. and Harrison, M. 2005)

Osmanlı Devleti ise bu savaşta önemli müttefiki Almanya ile birlikte ittifak cephesinde yer almıştır. Diğer ülkeler karşısında Osmanlı Devleti'nin GSYİH bazında sahip olduğu kaynak sadece 25.3 milyar \$ kadardı. Devletin o dönem itibari ile nüfusunun 18.520.000 milyon kişi olduğu düşünülmektedir(Karpat, 1978; 102). Bu bağlamda kişi başına düşen gelirin 1100 \$ olduğu tespit edilmiştir. Tabloda endeks olarak ifade edilmiş olan miktarlar yaklaşık değerleri göstermektedir. Endeks değerinde yıl bazında yaşanan artış ülke kaynaklarındaki yükselişi, endeks değerindeki azalma ise kaynakların düşüşünü ifade etmektedir.

ii. *Dış Ticaret Hadlerinde Azalma:* Avrupa ve Osmanlı Devleti dahilinde dünyadaki ticaret akımlarını önemli derecede etkileyen bir diğer etken dış ticaret hadlerindeki azalmalardır. Aşağıda iki grafik ile ifade edilen bilgiler şu şekildedir: Sol kısımda yer alan ilk grafik toplamda 18 ülkenin toplam ihracat miktarını yansıtmaktadır. Sağ kısımda yer alan grafik ise savaş öncesi ve sonrasında 56 ülke için üretim çıktısı oranına karşın dış ticaret hacimlerini göstermektedir.

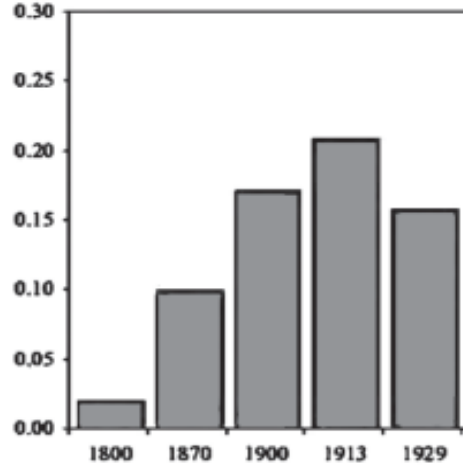
Şekil 1. I. Dünya Savaşı'na Kadar Geçen Süreçte Ekonomik Ticari Verilerin Durumu

Panel A: I. Dünya Savaşı'nda 18 Ülkenin İhracat Seyri (1990 yılındaki veriler \$ bazlı ifade edilmiştir.)

(Kaynak: Lecture 5: The disintegration of the world economy, 1914 to 1939 AD.)

Panel B: I. Dünya Savaşı Başlangıç ve Bitişinde Üretim Çıktısının Dış Ticarete Oranı (56 ülke için)

(Kaynak: Lecture 3: Pre-First World War Global Economy.)

Şekil 1’de ifade edildiği üzere ekonomiler arasında 1913 yılına kadar ihracatın ve dış ticaret hacminin süreklilik içeren bir yükselme halinde seyir izlediğini görmekteyiz. Bu yıl sonrasında düşüş ülkeler arası gruplaşma sonrasında mal-hizmet alışverişinin doğrudan değişmiş olmasıdır(Kalaycı, 2018; Woytinsky, 1945; Broadberry; Harrison, 2005).

20. yüzyılın ilk çeyreğine kadar geçen sürede ilk küresel savaş kendisini göstermişken savaş sonrasında öne çıkan soru kazananlar ile kaybedenler arasında yapılacak olan barış anlaşmaları idi. Savaştan sonra yok olma sürecine giren Osmanlı Devleti, 1919 yılındaki direnişi ile yeni Türk Meclisi olarak itilaf devletlerinin karşısında yerini almıştır. Bu süreçte Anadolu iki otoriter güç olarak İstanbul Hükümet’i ve Türkiye Büyük Millet Meclisi, Avrupa devletleri tarafında iki farklı güç şeklinde tanınmıştır. İstanbul hükümeti tarafından kabul edilmiş olan Sevr Anlaşması’nda (1920) kapitülasyonlar, boğazların durumu, savaş tazminatı ve borçlar... Önemli ekonomik konular görüşülmüştür. Bu anlaşmadan 3 yıl sonra TBMM’nin yapılan sınırlandırmalara karşı gerçekleştirdiği direniş yeni bir anlaşma olan Lozan’ın (1923) doğmasını sağlamıştır. Lozan Anlaşması nitelik olarak bakıldığında Sevr’den çok da farklı değildi

ancak geçerlilik anlamında Lozan, Sevr'i yok sayan bir anlaşmadır. Bu bağlamda Avrupa ve Türkiye ticari ilişkileri başlığı altında üç kritik nokta öne çıkmaktadır: Kapitülasyonlar, boğazlar sorunu, Osmanlı'dan kalan borçlar.

Kapitülasyonlar, bir ticaret ayrıcalığı olacak şekilde geçmişte de Avrupa ve Osmanlı arasında uygulanmakta idi. Bu, iki ülke arasındaki ticareti geliştirmeye yönelik rutin bir süreçti. Kapitülasyonları bir sorun haline dönüştüren olay verilmiş bu ayrıcalıkların sürekli hale getirilmesi oldu. Osmanlı'da 1740 yılında I. Mahmut tarafından Avrupa için sürekli hale getirilen kapitülasyonlar daha sonra gerileme döneminde de tanzimat ve ıslahat fermanları ile tekrarlandı. Uzun süre Osmanlı için bir engelleme olan bu düzenlemeler Türkiye Cumhuriyeti için de çözüme kavuşmamıştır. Ticari açıdan Anadolu topraklarında satış serbestliği, seyahat hakkı ve serbest taşımacılık gibi önemli içerikler barındıran kapitülasyonlar, Türkiye için de iyi ticaret ilişkileri değil kısıtlayıcı bir düzenleme niteliğindedir(Sarıçoban; 2020).

Boğazlara bakıldığında dünya üzerinde iki boğaza sahip başka herhangi bir ülke yoktur. Bu bağlamda Türkiye mükemmel bir ticaret kaynağına sahiptir. Lojistik dış ticaret için hayati derecede önemli bir faktördür. Elinizde bulunmayan hammaddeyi ithal etmek başlı başına bir maliyetken artı olarak ulaşım maliyeti ulaşım yolu üzerindeki ülkeleri oldukça değerli yapmaktadır. Bu önemin farkında olan Avrupa'nın boğazları Lozan'da bırakmayacağı aşıktı. Sonuç olarak boğazların yönetimi Türkiye tarafından yönetilmek üzere komisyona bırakıldı. Ek olarak herhangi bir savaş durumunda Türkiye tarafından inisiyatif alınarak boğazların kapatılabileceği ancak ticaret amaçlı gemi geçişine izin verileceği kararlaştırıldı. Bu karar Avrupa-Asya ticaret akımında önemli bir gelişme oldu. 1923 yılında verilmiş olan bu karar ile boğazlar savaş durumları hariç olacak şekilde hala ticaret gemilerine serbest durumdadır.

Ticari ilişkiler başlığı altında değineceğimiz son kısım Osmanlı Devleti'nden kalan savaş tazminatı ve borçlardır. Avrupa kendi açısından haklı olarak birinci dünya savaşının mimarları olan Almanya, Avusturya-Macaristan ve Osmanlı Devleti'nden savaşı kazanmak için harcadığı maliyetin yerine konmasını istemekte idi. Türkiye açısından da durum farklı değildi. Her ne kadar Avrupa, TBMM yönetiminde Türkiye Cumhuriyeti'ni yeni Türk devleti olarak tanımış olsa da yeni kurulan ülkenin Osmanlı mirasçısı olarak borçlardan muaf tutulmaması gerektiğini savunmakta idi. Borç miktarının Lozan anlaşması maddelerine göre 161.603.833 altın olduğu kabul

görmektedir. 1912 yılı öncesi ve sonrası baz alınarak sınıflandırılmış borçlar 1912 Balkan Savaşları öncesinde kalanların %62'si ve 1912 sonrasında kalan borçların %77'lik kısmı Türkiye'ye kalmıştır(Eğilmez, 2012.). Bu borçların nasıl ödendiği sorusu için haritadaki savaştan önceki ve sonraki coğrafi sınırlara bakmamız yeterlidir. Sorunlardan yeni çıkmış bir Türkiye borçlar için maddi anlamda yeterli bütçeye sahip değildi. Bu sonuç ile ülke elinde kalan tek faktörü öne sürdü: Toprak. Savaş tazminatlarının çoğunu sınır anlaşmaları ile Avrupa'ya toprak vererek ödemeye karar verdi. Tabiki Türkiye verdiği bu karar doğrultusunda topraklar ile birlikte içerisinde petrol, kömür, doğalgaz... Ayrıca bölgelerin sahip olduğu yer altı ve yer üstü kaynakları da vermiş oldu. Bu durum Türkiye'yi ticari anlamda gelecek için diğer ülkeler bağımlı hale getiren en önemli kriter oldu(Çimen, 2021: 101).

1.5. 1929 EKONOMİK BUHRANIN SEYRİ

1920'li yılların ilk yarısında dünya, atlatılmış olan 1914-1918 sürecinin maliyetini hafifletmeye çalışmıştı. Ağır yara alanlar, parçalanmanın ardından yeniden doğanlar ve gücüne güç katarak öncü devlet haline gelenler... Her türden ülke için sonuçlar farklı olsa da sorun aynı idi: Ekonomi. Başlangıcı öncesinde ekonomik kaynak ve sömürge uğruna mücadeleye başlayan devletler için fırtına dindiğinde sorunun yeniden ekonomi olması çok da sürpriz olmamıştı. Birinci Dünya Savaşı sürecinde İtalyan general Gian Jacopo ekonomik sorunu şu şekilde açıklamıştır. “Savaşa sebep olan genelde bir faktör olur: Para. Savaşmak için ise ihtiyacınız olan üç faktör olur: Para, para ve daha çok para.” Silahlanma ve savunmaya yönelik kullanılan kaynak miktarının ve harcanan paranın, savaş tazminat bedelleri hariç tutulmasına rağmen yaklaşık 500 milyar dolar olduğu düşünülmektedir(Pamukoglu, 2016). Harcanan para miktarı ve maliyetleri daha net bir şekilde ifade etmek açısından şu anki dönem var olan döviz değerleri baz alındığında I. Dünya Savaşı'nda harcanan toplam para miktarı 9.476.350.000.000,00 ₺ birime denk düşmektedir. Bu durum, savaşın bitiş tarihi olan 1918 için dünya tarafından kırılmış olan bir rekordur. Bu rekorun geçilmesi içinse dünya sadece 21 yıl bekleyecektir. Bu 21 yıllık süreçte yeni problem ABD'de baş göstererek diğer ekonomileri etkileyecektir. “Black Thursday” ismi ile akıllara kazınacak olan buhran günümüzde dahil olmak üzere şu ana kadar dünyada yaşanmış en büyük ekonomik krizdir. Bu krizin böylesine şiddetli olmasının nedenini çok daha spesifik olarak açıklamadan önce dünya savaşları aralığındaki bir dönemde yaşanması

dikkat çeken bir diğer noktadır. Kriz öncesinde Avrupa üretim ve milli gelir bazında düşüş yaşarken ABD savaş sonrasında öne çıkan ülkelerden biri olmuştur. Deniz aşırı konumundan ve savaşta da bir tarafa dahil olmamasından kaynaklı olarak şiddetli bir yıkım süreci geçirmemiş, ekonomik olarak başarılı denilebilecek bir grafik izlemiştir. Bu bağlamda 1920-1928 dönemi, Avrupa için toparlanma ABD için ise üretimi arttırma ile geçmektedir. Dünya üzerinde Avrupa savaştan çıkmışken ABD’de savaşın taraflarına verilmiş olan krediler dışında, oluşan tüketim çılgınlığı piyasa ve borsayı bir balon niteliğinde şişirmeye başlamıştır. İnsanların kısa yoldan zenginlik hedefleri 1926 yılında Florida’da buhranın başlama noktası olarak görülen konut ve gayrimenkule yönelik talebe neden olmuştur. İlk spekülatif talep bu şekilde başlamışken balon 1928 yılına kadar sürecektir. Yatırımcıların Florida için kendilerine harika bir kazanç sağlayacağı düşünceleri 2 yıl sonra yaşanacak kasırgada aldıkları konutlar gibi yıkılacaktı. Bu kasırga, konutlara olan talebi aşırı derecede düşürmüştür. Elde kalan yapılar düşük fiyata bile satılamamıştır. Ekonomiye ilk darbe bu şekilde gelmişken buhranın sebeplerinin birkaç madde halinde açıklanması faydalı olacaktır(Jacques, 2006).

Tartışmasız sebepler arasında en büyük yüzdeye sahip buhran öncesinde yaşanmış olan küresel savaştır. Savaştan önce ekonomiler arasında ABD öncü devlet olarak yer almasa da savaş ile birlikte Avrupa’nın kreditörü haline gelmiştir. Almanya, İngiltere ve Fransa gibi savaşta başrolü almış ülkeler kazanıp kaybetmekten bağımsız olarak ekonomik çöküntüdedir. ABD ise hem savaştan çıkmış ülkelere finansman desteği sağlarken hem de ülke içindeki talebi karşılamaya çalışmıştır. Sorun şudur ki ülkeler merkantalist sisteme dayalı altın standardını kullanmıştır. Bu bağlamda altın rezervini zaten kendisi kontrol eden ABD, yeryüzündeki altın rezervlerinin ihtiyaç duyulan ödeme için yetersiz kaldığını açıklamıştır. Bu sorunu bir süre yardım paketleri ile mal şeklinde ödeyerek çözmüş ise de uzun dönemde problem devam etmiştir.

Bir diğer önemli sebep, savaştan sonra ABD ekonomisinin bölünmüş bir yapıya sahip olmasıdır. Küçük ekonomik birimler yaşanan zorlu savaş şartlarında birleştirildiğinden dolayı genel olarak büyük holdingler ülke ekonomisinin yarısından daha fazlasına sahiptiler. Artan yardım talepleri ile likit kaynak sorunu yaşayan ABD hükümetine bir darbeye yatırımcılardan gelecektir. Yatırımcıları hızlı zenginlik planına uygun olarak hisse sentlerine yoğun bir kaynak aktarmışlardır. Ancak gelineen noktada

nakit sorunu yaşamamak için yatırımcılar bankalara hucüm etmeye ve hisse senetlerini ellerinden çıkarmaya çalıştılar. Bu davranış bankalar üzerindeki baskıyı arttırarak hisse fiyatlarının hızla düşmesine neden olmuştur.

1929 yılına gelindiğinde buhran için her şey hazırды. 1928'den itibaren yükselen borsa yukarıda değindiğimiz sebepler ile birlikte önce durgunluk yaşamıştır. (Black Thursday) Kara Perşembe günü borsa o güne kadar görülmemiş şekilde hızla düşüşe geçti. O tarih fiyatlandırmasına göre 4.2 milyar dolar piyasada buharlaşarak yok oldu. 4000 civarı banka, şiddetli nakit ihtiyacına karşılık veremeyerek battı. Ekonomik birimlerin hızla yok olması işsizlik sorununu doğurdu. Piyasayada var olan likitide öylesine yok olmuştu ki paranın icadı öncesinde M.Ö 6. Yüzyılda takas ticareti yapan insanlık 2600 yıl sonra yeniden takas ticaretine geri dönmüştür. Bu kısma kadar yaşananlar görülmemiş olmasına rağmen bir krizdi. Krizi buhrana çeviren olay, insanların paraları ile birlikte gerçeklik olgularını da kaybetmeleri oldu. 1 ay öncesinin saygın iş insanları, 1 ay sonrasında besin bulamayacak duruma gelmişti. Buhranın daha somut bir şekilde anlaşılabilmesi açısından aşağıdaki tabloda ABD'nin 5 yıllık seyri belirli verilere göre ortaya konulmuştur.

Tablo 2. Büyük Buhranda ABD Belirli Parametre Verileri (1929 – 1933)

Yıllar	Fiyatlar %	İstihdam %	Ücret %	İthalat *	İhracat *
1929	95,3	97,5	100,5	4.399	5.241
1930	86,4	84,7	81,3	3.061	3.843
1931	73,0	62,2	61,5	2.091	2.424
1932	64,8	60,1	41,6	1.323	1.611
1933	65,9	64,6	44,0	1.450	1.675

(Kaynak: Kuyucuklu, 1982: 250,251)

Grafiğin ifade ettiği üzere büyük buhran etkileri, 1929 zirve noktasına ulaşmış ve sonraki 3 yıl boyunca ekonomik veriler üzerinde negatif bir seyir izlemiştir. Her ülke için aynı düzeyde negatif sorunlara yol açmamış olsa da sonuçla büyük buhran ekonomi tarihine bir çöküş adıyla kaydedilmiştir. Bakıldığında dünya, küresel savaş ya da çoğu felaket ile yüzleşmiş olmasına karşın hiçbir insanları, tüketim ihtiyaçlarını karşılamak

için çocuklarını satacak ya da evcil hayvanlarını yiyecek duruma getirememiştir(Jacques, 2006; Cimen, 2021).

1.5.1. NEW DEAL PLANI

Görülen en büyük ekonomik buhran yüzlerce ekonomik birimin batmasına binlerce insanın yoksullaşmasına sebep oldu. Üç yıl boyunca milletler kendilerini bu durumdan kurtaracak en azından bir parça umut yaratacak birini aradı. Bu çöküşten sonra yeni bir çöküş kadar artık toplumlar için yükselme dönemi yeniden başlayacaktı. ABD’de olanlardan sorumlu tutulan başkan Herbert Hoover artık yönetimde kalamazdı. Yerine gelecek olan ise tek bir şekilde yönetime hükmedebilirdi. ABD’nin yeni başkanı II. Dünya Savaşı sonuna kadar yönetimde kalacak Franklin Roosevelt oldu. 1933 yılında ülkenin başına geçen Roosevelt’in ilk hedefi ekonomi paketi olacaktı. Roosevelt dış ticaret rakamları bu kadar az iken canlandırma politikasının sorunları çözemeyeceğinin farkında idi. Bu bağlamda iyileşme süreci kademeli bir şekilde içten dışa doğru olmalıydı. Amerika, FED kuruluşu olan 1913 tarihinden bu yana ilk kez bu kadar yoğun bir devlet müdahalesine maruz kalıyordu. Yeni hükümet ilk olarak müdahale edilmesi gereken kurumların bankalar olduğuna karar vermişti. Bankalar, paranın iç piyasada doğuşunu ve dolaşımını sağlayan en önemli ekonomik birimlendendi. Buhran, geçerli ekonomik düzeni 2500 yıl geriye götürerek takas haline getirmişti. Roosevelt açıklamış olduğu planın toplum için 3 adım içereceğini ve “3R” ile uygulanacağını ifade etmişti. Dönüşüm kolay olmayacaktı ancak New Deal, en başarılı ekonomi planlarından biri olarak tarihi geçecekti.

Rahatlatma, İyileştirme, Yenileme (Relief, Recovery, Reform) (3R):

I. *Federal Emergency Relief Administration - FERA*: New Deal planının ilk aşaması olan FERA, yoksullaşan kesim için rahatlatma talimatlarını içeriyordu. İşsizlik hala çok fazlaydı. Roosevelt bu adım çerçevesinde “Glass-Steagall düzenlemesi” hayata geçirdi. Bu düzenleme, özellikle bankacılık sektörü için önemli bir dönüm noktası oluşturmuştu. 1933 yılında uygulamaya geçmiş düzenleme, günümüze kadar ulaşacak bir madde içeriyordu: Ticari bankalar, yatırım bankalarından ayrıldı. Ticari bankaların yatırım banka hesaplarında menkul kıymetler üzerinde işlem yapması yasaklandı. Bu yaptırımın temel amaçlarından biri, piyasada banka sayısının azaltılarak minimum düzeye indirgenmesi ve yatırımlara verilen güvencenin uygulanabilir

olmasıydı. Bankacılığa gelen bu sınırlamalar başlangıçta dış ekonomik birimler için bir problem olarak görüldü. Orta ve küçük ölçekli işletmeler, masraf ve üretim maliyetleri için kendilerine finansman kaynağı yaratmakta zorluk oluşturacağını savundular. Bu düşünceye rağmen New Deal'ın ilk aşamasını oluşturan FERA, buhrandan çıkışta başarılı olarak değerlendirilmiştir(Neal & White, 2012: 104).

II. National Industrial Recovery Act – NIRA: Buhrandan çıkışta ilk aşama olan FERA aşamasına uyum sağlandıktan sonra birinci adım rahatlatma tamamlanmıştır. Gerek ekonomik birimler gerekse halk süreci benimsemiş ve olumlu tepki vermeye başlamıştır. Bu bağlamda sıra ikinci adım olan NIRA'ya gelmiştir. 1933'te Roosevelt, kurtarma parolası ile NIRA adımını başlatmış oldu. NIRA ilkinden farklı olarak işsizliğin doğrudan düşürülmesini hedeflemiş ve ülkedeki endüstriyel yapının onarılması gerektiğini savunmuştur. Buna yönelik asgari ücret sistemi yeniden düzenlenerek azami çalışma süresi getirilerek işsizliğin iç ve dış piyasada yarattığı sorunların önüne geçilmesi temel alınmıştır. (NIRA – section 7/b) Herhangi işveren ve çalışan arasında oluşacak anlaşmazlık durumunda mevcut hükümetin kararı baz alınarak asgari ücret ve azami çalışma süresinin geçerli olacağı kabul edilmiştir. NIRA, içerdiği madde ve düzenlemeler ile günümüzdeki çalışma kurallarının da temelini oluşturmuştur. Düzenleme içerisinde yer alan “Wagner Yasası” haftalık çalışma saatlerini 40 saat ile sınırlandırmış ve bu sınırı aşan her saat için çalışan bireye ek ödeme yapılması gerektiği maddesini barındırmaktadır(Fair Labor Standards Act of 1938, Sec. 6 & 7).

III. R.E.F.O.R.M: New Deal 'ın 2/3'ü tamamlanmıştır. Roosevelt bir taraftan kendi otoritesini sağlamlaştırırken diğer taraftan da ülke ekonomisine yeniden hayat vermeye başlamıştır. Sırada planın en son kısmı kalmıştır: REFORM. Bu adım tamamlanacak bir son adımdan çok sürdürülebilirliği ön planda tutan sürekli ve bilinçli bir gelişim içermektedir. Buna bağlı olarak REFORM'da FERA ve NIRA'da yapılmış olan tüm düzenlemelerin eksiklerinin giderilmesi veya değişen ya da yeniden doğan farklı koşullara uyum sağlamak temel hedeftir. Bu hedef kapsamında dış ticaret anlaşmalarına yönelik düzenlemeler, iş hayatında kadınlara yönelik doğum izni vb. maddeleri ilk kez bu adım ile hayata geçmiştir. Tarımı arttırarak dışa bağımlılığı azaltma amaçlı Smooth-Harvey tarifelerine zemin hazırlanmıştır. ABD için hala en önemli ekonomik gelişim planlarından biri olarak görülen New Deal planı, basitliği ve verdiği hızlı sonuç neticesinde gelişim için mükemmel bir basamak oluşturmuştur. II.

Dünya Savaşı'na kadarki geçen süreçte ABD'yi karanlık buhrandan kurtarmış ve savaşta söz sahibi yapacak, savaştan sonra da hegomonik güç haline getirecek imkan yaratmıştır(William, 2003; Terzioğlu; Çağla, 2021).

1.6 ALTIN STANDARDI'NIN ÇÖKÜŞÜ

Altın, merkantalizimin temelini oluşturan değerli bu maden olarak yaklaşık 70 yıl boyunca toplumlar arasında temel para birimi olarak hüküm sürmüştür. Hüküm sürdüğü bu süreç içerisinde zenginlik kavramının doğrudan karşılığı olmuştur. ABD'nin keşfinden sonra Avrupa'ya akan altınlar, bu ekonomik sistemin oluşmasını sağlayan en önemli unsur olmuştur. Altın standardından önce devletlerde zenginlik göstergesi genel olarak sahip olunan toprak ve çift metal sikke şeklinde idi. Üretilmiş olan paralar genellikle madenlerin karma şekilde soğutulması ile elde ediliyordu. Ancak altın ekonomi sistemini girdikten sonra toprakta daha önceki para birimleri de etkilerini kaybettiler. Daha önce bahsetmiş olduğumuz David Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlükler teorisi ticaretin karlılığını açıklayarak ülkeleri ticarete yöneltmişti. Ricardo'nun altın standardına yönelik "Otomatik Altın Standardı Teorisi" liberal sistemin geçerli olduğu bir ekonomide ödemeler dengesinin kendiliğinden dengeye geleceğini ifade etmiştir. Bu teori altın standardının teorik kaynağını oluşturmuştur(Ölmezoğulları, 2016).

Altın standardının yükselişi 19. yüzyılın başlarıdır. İlk olarak Birleşik Krallık, resmi olarak para sisteminde altın standardını baz aldığını açıklamıştır. Altın rezervlerinin bol miktarda olması para sistemi olarak kullanılmasında problemi perdelemişti. Diğer Avrupa ülkeleri içinde altın ticaret için ana kaynaktır. Yüzyılın sonlarına doğru dünya üzerinde özellikle gelişmiş olarak nitelenen ülkelerin hepsi altın standardını kullanıyordu. Ayrıca altın standardının çöküşüne kadar olan süreçte aşırı derecede geniş çaplı bir ekonomik kriz de yaşanmamıştır(Bardakci, 2022).

Peki iyi başlayan ve o dönem için gelişmiş ekonomiler tarafından benimsenen bu sistem nasıl çöktü?

Bu çöküşün ana nedenine yönelik değerlendirilmesi gereken ilk olarak dünya ekonomisinin içerisinde bulunduğu şartlardır. En iyi sistemin bile belirli şart ve durumlar olması varsayımında sürdürebilir olamayacağı açıktır. Altın standardı sisteminde çöküşü ifade etmiş olduğumuz bu cümleye kesinlikle uygun olmuştur. 19. yüzyıl başlangıcı icat ve üretim ile ticaret hacmini maksimum düzeye çıkaran

ekonomiler yeni yüzyılda kaynakların yönetimi konusunda değişime uğramıştır. Bu çöküşte açıklayacağım ilk önemli sorun ülkelerin harcamaları ve kaynaklarını bu denli askeri harcamalara yöneltmesi olmuştur. Bunun dışında uluslararası yaşanan gerilimler ülkeleri gruplaşmaya iterek ticaret akımlarına zarar vermiştir. Ülkeler arasında ittifaklar kurulması ticaret akımları için iyi bir durum olarak görünse de sorun bu ittifakların borçlanma amaçlı kurulmasıdır. İlk dünya savaşına yaklaşan Avrupa, askeri gücünü arttırmak için şiddetli sıcak paraya ihtiyaç duymuştur. Altına doğrudan endeksli olan ekonomik sistem ise bu şiddeti karşılayabilecek kadar esnek değildir. Dünyanın daha esnek bir ekonomi sistemine ihtiyacı olduğu ilk olarak burada anlaşılmıştır. Bunun olacağı öncesinde de tartışılan konuların başında geliyordu. Sebep olarak altın dünya gezegenine ait bir maden değildir ve bu sonuçla da altın hiçbir zaman arttırılamazdı sadece parçalanabilirdi ya da diğer madenler ile bileşik hale getirilebilirdi. Bu bağlamda ekonomik sistemde var olan altın arzı ekonomilerin sınırlı oranda büyümesine izin veriyordu. Ekonomik sisteminin böylesine bir sınır içermesi uzun ömürlü olamazdı. Savaşın sona ermesi ile ortaya çıkan maliyetler ve savaş tazminatları büyük bir nakit ihtiyacına sebebiyet vermiştir. Buna ek olarak ekonomik buhran can çekişen sisteme son darbeyi vurmuştur. Toparlanma ile geçen 4 yılın ardından 1934'te Birleşik Devletler hükümeti altın-para değerlemesini 20.67\$/ons'dan yaklaşık 15 ons arttırarak 35\$/ons'a yükseltti. Böylece bir ons başına denk düşen kağıt para miktarı arttırılarak arz miktarında genişlemeye gidildi. Bu arz artışı sonrasında dolar üzerinde değer kaybı yaşanmaya başladı. II. Dünya Savaşı'na kadar sürekli revize olan bu sistem, savaş sonrasında tamamıyla geçerliliğini yitirmişti. Ekonomik sistemde 1934 ile başlayan bu değişim süreci yeni kurulacak ekonomik sistem "Bretton Woods" a git gide evrilerek dönüşen bir olgu olmuştu. 1944 yılında geçilen Bretton Woods sisteminde, diğer ülke paraları ABD dolarına endeksli hale getirilerek, ABD doları da 1 ons altın 35\$ dolara eşit olacak şekilde açıklandı(Bardakçı, 2021).

1.7 SMOOT-HAVLEY TARİFELERİ (1930)

1929 ekonomik buhranın dünya ticaretinde rekor bir azalmaya neden olmuştur. Bu süreçten çıkmak adına Birleşik Devletler başkanı Roosevelt New Deal planını açıklamıştır. Daha önceki doğrudan başlık olarak da değindiğimiz bu plan içeriği ve basitliği ile başarılı olduğu yönünde değerlendirilmişti. Genel ekonomi kalkınma planı olan New Deal planından önce yönetimde söz sahibi olan Hower Hükümeti tarifenin

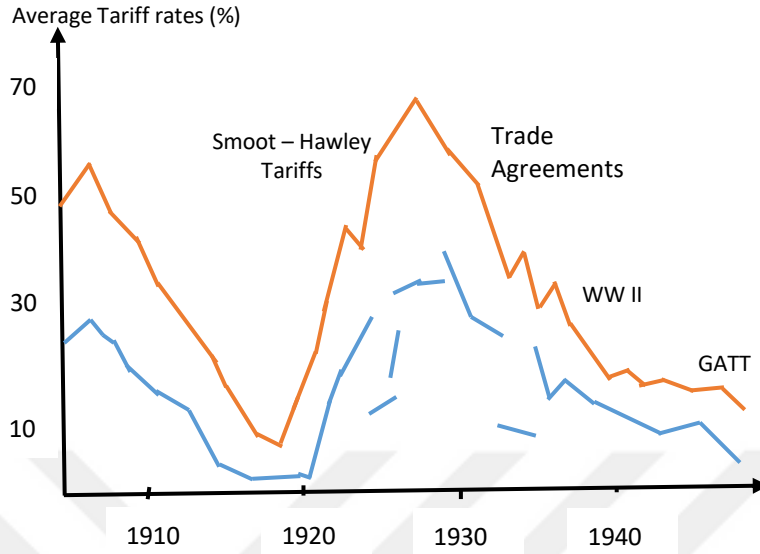
kabul edilmesi ve uygulamaya geçmesi için çalışmaları başlatmıştır. Bu tarife aslında ABD'nin yerli üreticilerini koruması amaçlı uygulamaya konmuş olsa da buhranın etkilerini süreç olarak uzattığı yönünde eleştirilmiştir. Buhrandan çıkış için ticaret önemli bir araçtır. Bu araca kısıtlayıcı vergi getirmek hiç şüphesiz bu tür bir sonuç oluşturacaktır. Buhran başlayalı sadece bir yıl olmasına rağmen uygulanan bu tarifeler, küresel ticareti negatif şekilde etkilediği ekonomi literatüründe yer edinmiştir(Whaples, 1995, Jeffreys, 1997).

Tarifelerin senatörler tarafından ortaya atılmasında başlıca etken, Amerika'da buhranın da etkisi ile ithalat – ihracat dengesinin %67 oranında düşmesi oldu. Bu düşüşten sonra Soot ve Hawley tarafından hazırlanan tarifeler eyalet bazında oylama ile kabul edilmesi kararlaştırıldı. İlk hamle yabancı dış satım vergi bedellerinin %20 arttırılması oldu. Bu adımdan sonra yerli üretime yönelim beklenmesi doğaldı ancak tarifelerin maliyeti kendisini göstermeye başladı. Dış ülkeler için bu durum ABD'den aldıkları her bir ürün için %20 daha fazla para ödemektir. Misilleme olarak uluslararası pazarlarda Amerikan ürünleri için ek vergiler koyulmaya başlandı. Bu durum tarifelerin şiddetli bir şekilde eleştirilmesine yol açtı. Paul Douglas ve Irving Fisher gibi ünlü isimlerin de imzalarının içerisinde bulunduğu toplamda 1028 ekonomist tarafından kararın veto edilmesini ve iptalini isteyen bir rapor yönetime sunuldu. Bu durum bir sonraki başkan olacak Roosevelt için de yükselişin başlangıcı oldu. 1932 yılında başkan adayı olan Roosevelt, yasaya karşı seçim konuşmasını tamamladı(Whaples, 1995; Brown, 2000).²

ABD ticareti buhran kaynaklı büyük bir darbe almıştı. Böylesine bir vergi uygulanması durumu daha da kötüleştirdi. Dış ticarete rakip ülkeler misilleme yaparak karşılık verdiler. ABD'nin bu dönemdeki ihracatı ortalama %24,5 bir azalma yaşadı. Verilmiş olan bu tarife kararı ile birlikte buhrandan çıkış süreci ötelenmiş oldu. Aşağıdaki şekilde tarifelerinin kabul sürecinden başlayarak ticaret akımları üzerindeki oranlarına yer verilmiştir.

² ABD senatör üyeleri Reed Smooth ve Willis Hawley tarafından sunulmuş olan tarifeler ilk olarak Hower Hükümeti iktidarında sunulmuştur. Tarifelerin kabul edilmesi ise 2 yıllık bir sürece yayıldı. 28 Mayıs 1929 yılında meclis kararından geçirildi. Ardından senato ve (OKK) ortak konferans komitesinde rapor olarak düzenlendi. Son şekline 14 Haziran 1930 tarihinde getirilerek Herbert Hoover başkanlığında kanunlaştırılarak imzalandı ve uygulamaya geçti.

Şekil 2. Smoot – Hawley Tarifelerinde Ortalamadaki Oransal Değişim.

(Kaynak: US department of Commerce, Breau of the census, Historical of the United States 1789-1945, U.S International Trade Commission, dataweb.usitc.gov)

Şekil 2’de mavi çizgi ile ifade edilen toplam ithalat düzeyidir. Turuncu çizgi ise tarifelerin kabul edilmesi sonrasında uygulanan vergiye endeksli ithalatı belirtmektedir. İlk on yıllık periyoda baktığımızda (1910-1920) savaş kaynaklı olmak üzere toplam ithalatın ABD için istikrarlı bir düşüş yaşadığını görüyoruz. Bu süreç sonrasında gelinen 1920 yılları sonunda buhran ile birlikte uygulamaya konulan tarifeler, toplam ve vergiye endeksli ithalat rakamları arasındaki makasın daha da açılmasına sebebiyet vermiştir. Vergilendirme kademeli olarak arttırılmışken 1920 yıllarında vergiye endeksli ithalat miktarı %50 üzerini görmüştür. Tarifelerin tamamı ile uygulandığı buhran döneminde vergiye endeksli ithalat zirveyi görmüştür. Sonuç bağlamında literatürde monetarist iktisat görüşlerinde Smoot–Hawley tarifelerinin başarısız olduğu yönünde görüş oluşmuştur(Friedman, M. Jacobson, A. Schwartz, 1963).

1.8 II. DÜNYA SAVAŞI'NIN EKONOMİK SEYRİ

Küresel savaşlar ve ticaret akımları başlığına yönelik ilk bölümde değineceğimiz son başlık İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik seyri olacaktır. Bu süreç öncesinde ilk dünya savaşının getirmiş olduğu ekonomik durumu ve makro ekonomilerin politikalarına kısaca değinilmişti. Sonrasında Avrupa ve Türkiye'nin ticari ilişkileri, 1929 buhranı ve son olarak Smoot-Havley tarifelerine dikkat çekilmişti. Bu başlık için ikinci dünya savaşı oldukça geniş şekilde değerlendirilebilecek bir konu olmasına karşın ekonomik seyir olarak ekonomilerin izlemiş olduğu stratejilerin ticareti ve dolaylı olarak ekonomiyi nasıl etkilediği değerlendirilecektir.

1934 yılı sonrasında ABD'de başlayan küresel buhranın etkisi yavaş da olsa kırılma yönlü seyir etmiş ülkeler için başka bir çöküş kadar yeniden toparlanma dönemi başlamıştır. Bu süreçte her ülke aynı derecede hasar almamıştır ancak yeni bir çatışma için de fazla beklenilmeyecektir. Zira belirli ülkeler buhrandan önce ilk dünya savaşını kazanmanın ödülü olarak kaybedenler ile imzaladıkları anlaşmaları buhranın etkisi geçer geçmez tekrar hatırlamışlardır. İlk dünya savaşının galibi sıfatı ile tanınan Fransa ve İngiltere savaş için harcadıkları ekonomik kaynak ve can kayıplarının hesabını sormaya kararlılardır. Savaşın sorumlusu ve kaybedeni olarak nitelenen devletlerden Osmanlı Devleti sona ermiş ardından büyük toprak kaybına uğrayarak Türkiye Cumhuriyeti olmuş, bir diğer sorumlu Avusturya-Macaristan İmparatorluğu parçalara ayrılmıştır. Geriye ise ellerinde hesap sorulacak sadece Almanya kalmıştır. Almanya bir taraftan kendi içerisinde sorunlar yaşıyorken diğer taraftan da dış ülkelerin isteklerini karşılamaya mecbur bırakılmıştır. Böyle bir mecburiyetin içinde hayatta kalmaya çalışan Alman halkı, kendisini bu durumdan kurtarabilecek hatta Versaille'nin hesabını sorabilecek birini aramaktadır. Aradıkları kişi ise 1933 yılında ortaya çıkacaktır ve kendisi bir Alman bile değildir: Adolf Hitler. Almanya yeni kurtarıcısını bulduğuna göre intikam almaya hazırdır. İkinci dünya savaşının neden olarak ilk dünya savaşından ayıran en önemli nokta da kaybeden ülke olarak Almanya'nın giriştiği intikam mücadelesidir. Bu bağlamda 1 Eylül 1939'da ilk hedef Polonya olarak seçilmiştir. İlk hedefin Polonya olarak seçilmesindeki etken Almanlar'ın nüfus olarak fazla olduğu Doğu Prusya ile Almanya'yı ikiye ayıran bir konumda olmasıydı. Polonya'nın istilası ile ülke bir bütün haline gelmiş oldu. Sonraki hedef Fransa ile Almanya arasında 25 yıl önce de çatışmaya neden olan Saar bölgesi idi. Bu bölge

olmazsa olmazdı. Çünkü hem zengin kömür maden yataklarını içerisinde bulunduruyor hem de Norveç'e kadar uzanan bir demiryolu hattı üzerinde hakimiyet kurmanın önünü açıyordu. İşgal edilen Saar Bölgesi'nden sonra Fransa'nın da düşmesi ile 1940 tarihine gelindiğinde Avrupa'da Nazi rüzgarı esmeye başlamıştı(Harrison, 1998; 162).

Tablo 3. Avrupa'da Reel GSMH ve Nüfusa Göre Dağılım. (1938)

Bölgeler	Nüfus (Milyon)	Reel GSMH (\$ milyar)	Paylaşılan Nüfus (% Toplam)	Paylaşılan Reel GSMH (% of Toplam)	GSMH / Toplam	
					(\$)	(% Ortalama)
Batı Avrupa	64	302	23	38	4593	131
Doğu Avrupa	104	224	37	28	2161	62
Kuzey-Doğu Avrupa	46	71	16	9	1563	45
Orta Avrupa	20	55	7	7	2772	79
Avrupa İçindeki Alman Müttefikler	47	145	17	18	3068	88
Toplam	282	797	100	100	3501	100

(Kaynak: Harrison, 1998)

Tablo 3'te Alman kuvvetlerinin savaş boyunca etkili olduğu Avrupa'da nüfus ve GSMH bazında sayısal veriler ifade etmektedir. Saar Bölgesi Almanya'nın kömür ve yakıt ihtiyacını karşılayorken Fransa'nın da işgal edilmesi İngiltere için tehlike teşkil ediyordu. Almanya'da bunu farkında idi ancak İngiltere'ye girmek o kadar kolay olmazdı. İngiltere ada ülkesi konumunda olduğundan uçak oraya hızlı ulaşmanın tek yolu idi. Uçak vardı fakat petrol sorunu Hitler'i düşündürüyordu. Bu düşünceler arasında en yakın petrolün Kafkasya'da olması Rusya'ya saldırmak için yeterli bir neden idi. Kafkasya, Rusya'nın kolayca teslim edebileceği bir yer değildi. 1942'ye

girildiğinde savaşın uzaması sorun yaratmıştı. ABD ile İngiltere arasında Atlas Okyanusu derinliklerinde gerçekleşen yardım ve ticaret akımı savaşın müttefikler lehinde uzamasına sebep oluyordu. Bu soruna dur demek adına Rus topraklarına saldırıya geçen Almanya, galibiyet umudunu da Stalingrad'da bırakacaktı. Rusya'nın ev sahibi üstünlüğünü de kullanarak Alman ordusunu bozguna uğratması işgal altındaki bölgelerde yoğun isyanlara neden oldu. Ek olarak Atlantik Okyanusunda ABD yardım gemilerine ve Midway'a düzenlenen Alman deniz altı saldırısı kendisine göre sadece ticaret yapmakta olan ABD'yi de savaşın taraflarından biri yaptı(Broadberry & Harrison, 2020; 289).

Sonuç olarak bakıldığında savaşın, üç ekonomi bölgesi üzerinde konumlandığını görüyoruz. İlk yaşanan dünya savaşında olduğu gibi bu savaşta da ekonomik kaynaklar hakimiyet sağlamak ve hegemonik güç haline gelmek için hayati öneme sahipti. Bu bağlamda ilk olarak Almanya – Fransa arasındaki mücadele Saar bölgesine hakim olan Almanya'nın üstünlüğü ile sonuçlandı. Sonrasında Atlantik ticareti üzerinde İngiltere'nin ABD ile yakınlaşması savaşın hem ekonomik seyrini hem de sonucunu değiştiren ikinci etken oldu. Son kırılma noktası ise yine önemli bir ekonomik kaynak olan Kafkasya bölgesi idi. Bu bölgeden ise Rusya'nın galibiyet ile ayrılması üç kritik ekonomi noktasından ikisini kaybeden Almanya için yolun sonu olmuştu.

2. DÖNEMİN EKONOMİLER ÜZERİNE YANSIMALARI

Çalışmanın ikinci bölümünde ilk bölüme göre daha ayrıntılı ve dar bir çerçevede analiz yapılacaktır. Yapılacak olan bu analizde 3 temel makro ekonomi üzerine yoğunlaşılacaktır. İngiltere, Almanya ve Türkiye üzerinden yapılacak olan dönemin makro ekonomik analizi savaşın da ülkeler üzerinde yaratmış olduğu etkiler ticaret akımları kapsamında yorumlanacak ve bulgular ortaya konulacaktır. İkinci büyük küresel savaş olarak kabul edilen İkinci Dünya Savaşı'nda İngiltere müttefik kuvvetlerinin en önemli gücünü oluşturmuştu. Diğer incelenen ülke olan Almanya ise müttefiklerin karşısında olan mihverlerin en güçlü adayı diğer yönden de savaş başlatan ülke unvanının da sahibi olmuştu. İnceleme yapılacak son ülke Türkiye Cumhuriyeti ise ikinci dünya savaşının başlamasına bir yıldan az bir süre kala en önemli liderini ve devletin kurucusunu kaybetmiş, bu savaşta yeni lideri ile denge politikası seçmiş ve sıcak çatışmaların dışında kalmayı yeğlemişti. İkinci bölüm içinde ülkelerin kendi içerisindeki iç politikaları hem de diğer ülkeler ile yapmış olduğu dış politika ve ticari ilişkileri açıklanacaktır.

2.1 BİRLEŞİK KRALLIK EKONOMİSİ

Tarihin neredeyse tüm dönemleri göz önüne alındığında İngiltere'nin genel olarak diğer makro ekonomilerden ayrıştığı göze çarpmaktadır. Ada ülkesi olması deniz ve okyanus ticaretine öncülük etmesine bu bağlamda yeni toprakları keşfetmesine imkan sağlamış ekonomik istikrarın sürdürülmesinde başarılı olarak tanımlanmıştır. “Üzerinde güneşin batmadığı imparatorluk” unvanını almasının boşuna olmadığını açıkça göstermiştir. 20. yüzyıl için de hegemonik güç olarak kendini öne çıkarmayı başaran İngiltere 1914'e kadar geçen sürede üstünlüğünü korumayı başarmıştır. 1910 yılından sonra Avrupa'nın tamamen gerilmesi ve batacak olan Osmanlı İmparatorluğu toprakları üzerindeki ganimet paylaşımı İngiltere'yi de söz sahibi yapmıştı. İngiltere'nin Osmanlı ile ticari ilişkileri yaklaşık 100 yıl önce başlamıştı. Bu süreden sonra çöküşe engel olamayan Osmanlı devleti borçları ile birlikte batacak iken son bir umut ile İngiltere karşıtı olarak ittifaklar bloğunda yer alan Almanya ve Avusturya-Macaristan saflarında savaşa girmeyi seçmişti. İngilizler de Fransa ve Rusya ile birlikte sömürgeleri koruma uğruna itilaf bloğunu oluşturdular(Hall, 2001).

İngiltere ekonomisi bu savaş başlangıcının hemen öncesinde 1913'te dünya GSYİH gelirin %19,7 gibi büyük bir yüzdesini oluştuyordu. Bu yüzdelik dilim, içinde bulunulan dönem için bütünün 1/5 oranına karşılık gelmekte idi. Savaş başlangıcından önce İngiltere maliye bakanı olarak görev yapan David Lloyd, ülkenin savaşta yer alması gerektiğini düşünerek kamu harcamalarını askeri alana yöneltmişti. Bu durum koalisyon hükümeti tarafından olumlu karşılanmamıştı. Liberal parti ile savaş düşüncesinin kabul edilmemesinden sonra Lloyd ayrılarak kendi muhafazakar partisini kurdu. İşçilerin ve ekonomik olarak yaptığı koruyucu politikalar sayesinde orta sınıfın da desteğini arkasına aldı ve 1916 yılında beş general üyeden oluşan savaş kabinesini toplayarak İngiltere'yi savaşa sokmayı başarmıştı. Savaş sonrasında kurulacak düzen için önemli rol oynayan liderlerden biri olmuştu. Yükselişi birkaç yıl için devam etse de Osmanlı'nın Çanakkale cephesinde oluşturduğu savunma hattını kıramaması itibarının düşmesine sebep oldu. Savaşın sonunda İzmir ve Ege kıyılarının Yunanistan'a verilmesinin daha uygun olacağını düşünmüştü çünkü İtalya yerini Yunanistan ile iş birliği kurmak daha kolay olabilirdi. Ancak ege kıyıları türklerin başarılı bir hücumu ile ne italyanlara ne de yunanlara kalmıştı. Bu durumda Llyod için sonun başlangıcı olmuştu. Ülke içinde sürekli düşüş eğiliminde olan ekonomik istikrarda istenilen başarı da sağlanamayınca Llyod'un 1922'de istifa etmesi ile sonuçlanmıştı. Toplamda 500 milyar dolara yakın harcama yapıldığı ileri sürülen birinci dünya savaşında İngiltere'nin yapmış olduğu harcama 100 milyar dolara yakındı(Pamukoglu 2016). Ülkeler askeri maliyetler için kamu harcamalarını arttırmasının yanı sıra blok dışı ülkeler ile ticaretlerini kısıtlamaları şiddetli bir enflasyonun oluşumuna zemin hazırlamıştı. İngiltere'de Llyod partisinin dağılmasından sonra kısa süreli bir karışıklık yaşanmıştı. Bu karmaşa ortamında yeni başkan Ramsey MacDonald olmuştu. 1925 ve 1927 dönemleri iktidarı sağlamlaştırmak ve üretimi tekrardan arttırmak için bütçe çalışmaları ile geçmişti. İki yıl sonra gelecek olan krizden İlk hedef doğrudan ekonomik istikrara çevrildi(Hall, 2001).³

³ Bu dönem İngiltere'si için iktisatçılar ve tarihçilerin fikirlerine yönelik ülkenin dünya ülkelerine görece başarılı olduğu ve Birinci Dünya Savaşı'nı olumlu şekilde atlattığı kabul görseler de İngiltere'nin kendi tarihine bakıldığında savaşın ekonomi ve ticari ilişkiler bazında düşüş yaşadığı konusunda görüşler ileri sürülmüştür.

2.2 BUHRANDA İNGİLTERE

Buhran, ilk olarak şiddetini ABD’de hissettirmiş 24 Ekim Perşembe günü binlerce doların borsada buharlaşması tüm dünya ülkelerini alarma geçirmişti. Ülkeler daraltıcı politikalara yönelerek uluslararası ticarete durağan bir döneme girmişlerdi. Ada ülkesinde ise 1929 dönemine girildiğinde Ramsey’in politikaları İngiltere’yi tam anlamı ile koruyamamıştı ancak başkan Ramsey’in İngiltere’yi ağır hasar almaktan kurtarmak için iki şansı vardı. Birincisi ortodoks politikalara bağlı kalarak denk bütçe uyguluyor olmasına rağmen değişime açık bir liderdi. İkincisi de bu kriz ortamında ülkeye nefes aldırarak bir kişi sesini duyurmaya başlamıştı: John Maynard Keynes. Gelecekte bunalım iktisatçısı olarak adını tarihe geçirecek olan Keynes, bu durgunluk girdabından çıkmak için borçlanılması gerektiği yönünde fikrini ifade etmişti. İki yıl boyunca buhran İngiltere’yi kavuruyorken ekonomi bakanlığında devlet harcamaların daha da azaltılması önerisi tekrar başkana sunulmuştu. Keynes’in öncülüğünü ettiği iktisatçılar ise denk bütçe uygulamasına bir an önce son verilmesi gerektiğini savunuyorlardı. Keynes’in önerisine göre yerli para üzerinde devalüasyona gidilerek değerinin düşürülmesi ve denk bütçe politikasının durdurulması buhrandan çıkış için yapılması gereken ilk adım olmalı idi. Başkan’ın ve yönetim senatosu Keynes’e kulak asmazken sterlinin değer kaybetmemesi adına politikalar sürdürmeye devam etmişlerdi. Tartışma ve fikir ayrılıkları içinde 3 ay daha süre geçmişti. Taraflar dediklerini kabul ettirmek için mücadele veriyorken bunun maliyetini ödeyen halk olmuştu. 1931 sonlarına doğru senato tartışmaları öylesine şiddetlendi ki senato tarafları ikiye bölündü ve artık Ramsey’in politika değiştirmesini değil doğrudan istifa etmesini istemişlerdi. Bu olaylar sonrasında Ramsey daha fazla ülkenin karışmasına izin veremeyeceğini açıklayarak muhalif tarafın çağrılarına boyun eğmişti. İstifası sonrasında yeniden seçime gidilerek Ramsey yönetiminin sonu gelmiş oldu. Yeni kurulmuş olan senatoda buhrandan çıkış çalışmaları başlamıştı. Ramsey döneminde devalüasyona gidilmemesinden dolayı işsizlik olağan durumdan iki kat fazla artış göstererek %20 seviyelerinin üzerine çıkmaya başlamıştı. Kamu harcamaların azaltılmış durumda olması vergileri isyan derecesine gelecek şekilde etkiledi. Keynes hala fikrini savunmaya devam ederken senato üyeleri sterlinin değerinin düşürülmesi üzerinde karara varmışlardı. Aynı yılın sonlarına doğru İngiltere’de sterlin değeri %25 oranında azaltıldı. Böylece piyasada var olan sterlin değeri dış para birimleri karşısında

ucuzlamış oldu. İhracat-ithalat dengesi ve uluslararası ticaret için devalüasyon olumlu dönüş yapmaya başlamıştı. Özellikle Kuzey İngiltere ve Galler gibi bölge ekonomilerinin temel gelirleri uluslararası ticarete bağlı idi. Dış ülkelerden de yapılan ticaret sonrasında ithal-ihraç dengesi normal seviyelere dönmeye başlamış ve ekonomik istikrar seyri tekrardan oluşmuştu(Robbins, 1934).

Buhran süreci öncesinde savaş çıkışı ve iki yıl kadar bir süreçte yönetim sorunu yaşamış olan İngiltere, buhranın merkezi olarak ABD kadar hasar almamış ve yeni yaklaşan savaş ile değişecek olan ekonomik denge için öncülük edecek Keynes'in fikirlerini kazanmıştı. Büyük depresyon sürecinde sadece iç ticaretin değil küresel olarak yapılacak olan ticaretin de önemi İngiltere için kilit nokta olmuştu. ABD tarafında uygulanan New Deal İngiltere'de örnek teşkil etmiş, kriz süreçlerinde değişimin alt kesimden başlayarak aşamalı bir planlama olması gerektiği öne çıkmıştı. 1935 yılı sonuna doğru ada ülkesi büyük depresyonun etkilerinden tamamı ile çıkmayı başarmıştı. Dünya ticaret hacminin %65 oranında azalması maliyetlerin ciddiyetini ortaya koymuşken altın standardının da çökmesiyle İngiltere hegemonyasında sarsılmalar başlamıştı. Avrupa'yı yeni savaş sürecine sürükleyecek Almanya, 1937'ye kadar İngiltere için sorun olarak görülmemişti. Ancak Almanya'nın ne kadar büyük bir sorun olacağı 1 Eylül 1939'da anlaşılacaktı(Robbins, 1934).

2.3 DIŞ POLİTİKA, TİCARET VE GSMH

İki savaş arası dönem Avrupa için oldukça stresli geçmişti. Birinci dünya savaşında galip unvanı ile ayrılan itilaf devletleri savaşmak için harcadıkları mali kaynakların hesabını sormaya hazırlanıyorlardı. Avrupa'da artık savaşta ödenen bedel bitmiş savaştan sonra ödenecek bedele geçilmişti. 1918 ile ABD başkanı Wilson tarafından açıklanmış olan Wilson İlkeleri savaşın mağlubu ittifak tarafı için barış anlaşmaları imzalanmasını önermişti. Bu durum İngiltere açısından olumlu bir durum olarak karşılanamazdı çünkü ilkeleri açıklayan ülke ABD olmuştu. ABD tarafından konulmuş ilkelere göre hareket ABD'yi yeni oluşan hegemonik güç perspektifinde doğal lider konumuna getirecekti. İngiltere hegemonyasının ABD'ye kaydığı ilk nokta burası olmuştu. Kaybeden taraflar imzalanan Versaille ve Mondros barış anlaşmaları ile İngiltere yeni dış politikasını yatıştırma üzerine konumlandırmıştı. Bitmiş olan savaş ile ticaret hızlanmaya başlamıştı. Savaş tazminatlarının bir kısmının da olsa temin edilmesi galip ülkeler bazında hızlı toparlanmaya zemin hazırladı.

Tablo 4. İngiltere 1913 – 1938 Dönemi Büyüme Oranları Ve Savaş Alacakları Verileri

İNGİLTERE				
GSMH 1913-1925	GSMH 1925-1938	Almanya tazminatı	Savaş alacakları	Tazminat toplamı
-2.0	1.5	121.000	71.300	192.300

(Kaynak: Sahin, N., Bakırtas, İ., 2000)

İngiltere'nin ekonomik seyri ikinci dünya savaşına kadarki süreçte iki dönem şeklinde tabloda ifade edilmiştir. İlk dönemin daha problemliliğinden kaynaklı ortalama GSMH değerinin negatif olduğu görülmüştür. Bu değere ulaşılmasında ülkelerin bloklaşma sonucunda küresel ticaretlerini kısıtlamaya gitmeleri önemli bir etken olmuştur. Ülke gelirinin düşük bir grafik seyretmesinin bir diğer önemli nedeni ise özellikle buhranın sonrasında kendini gösteren işsizlik problemi idi. İngiltere'de ilk 12 yıllık sürece bakıldığında milli gelirin ortalama olarak negatif seviyede olduğu öne çıkmaktadır. Bu sürecin birinci dünya savaşını da kapsamı atlanılmaması gereken bir ayrıntıdır. Uluslararası sınırların kapatılması ve diğer uluslarda olduğu gibi İngiltere'nin de askeri harcama amacıyla kamu giderlerini arttırması böyle bir büyümenin nedenini açıkça ortaya koymaktadır. İkinci kısım olarak tabloda ifade edilen büyüme değeri 13 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Bu döneme baktığımızda ülkede savaş sonrasında bir toparlanma olduğu görülmektedir. Geçilen 12 yıllık süreçte ülke GSMH değeri negatif seviyede iken bu dönemde +3,5 puanlık bir artış görülmektedir. İlk durumda negatif olması savaş harcamaları kaynaklı şeklinde açıklanabilmektedir. İkinci durumda savaş olmasa da büyük buhran dönemi önemli bir sorundur. İngiltere'nin buhran dönemi olmasına rağmen +3,5 puanlık yönde bir büyüme kaydetmesinin sebebinin ne olduğu önemli bir noktadır. Bu sorunun cevabı için tablodaki diğer değerlere bakılması büyüme artışının açıklanmasında bize yardımcı olacaktır. Diğer değerlere baktığımızda İngiltere savaşta kaybettiği finansal birikimini mağlup olmuş ülkelere savaş tazminatı olarak finanse etmiştir. Kazanılmış olan bu tazminat ekonomik sorunları tamamen çözmemiş olsa da İngiltere'yi buhranda ayakta tutmuştur. Tablodan çıkarımı yapılabilecek bir

diğer sonuç ise savaşıñ götürüleri olduğu kadar getirilerinin de olduğunun ifade edilmesidir.

1938 sonrası süreçte İngiltere ve beraberinde tüm Avrupa İkinci Dünya Savaşı sürecine girmişti. Münih Konferansının ya da barış paktlarının kurulmasına rağmen milyonlarca can kaybının önüne geçilememişti. Ada ülkesinin savaş politikasını savaşı parçaya bölecek şekilde geliştirdiği görülmüştür. Bu bağlamda 1939 ile 1940 sonlarına kadar olan süreçte yatıştırma politikaları ile öne çıkan Chamberlain, 1940 ile 1945 yılları arasında savaşıñ sonunu gören ve agresif politikaları ile öne çıkan Winston Churchill İngiltere için başbakanlık yapmıştı. 1938 yılında İngiltere başbakanı olarak başladığı görevinden 1940 yılı sonlarına kadar ülkenin lideri konumunda olan Neville Chamberlain 1923'ten büyük buhrana kadar geçen sürede İngiltere sağlık bakanı olarak görev yapmıştı. Bu tarihte kendisini 1938 yılında başbakan yapacak olan göreve hazine müsteşarlığına atanmış oldu. Buhran ve sonraki toparlanma sürecinde uygulamış olduğu ticaret ve ekonomi politikaları kendisini buhrandan 10 yıl sonra başbakan yapacaktı. Chamberlain dönemi politikalarında İngiltere, ağırlıklı olarak barış ve yatıştırma politikası izlemeyi tercih etmişti. 1939 Eylül'de başlayan yeni savaş başlangıcında, Birinci Dünya Savaşı'ndan istediklerini alamadan ayrılmış olması "Ülke yeni bir savaşta olacak mı?" Sorusuna çekimser yaklaşmasına sebep olmuştur. Ancak bu sorunun cevabı bir tercih olmayacaktı. İngiltere'de yaşayan her bir birey savaşa katılmanın şartları değerlendirerek verilebilecek bir tercih olmadığını ve bir zorunluluk olduğunu anlamışlardı. Zira 1918 yılında kaybederek savaş tazminatı ödemeye mahkum olmuş ve tarih olan iki müttefikine rağmen tarih olmaktan son anda kurtulmuş Almanya, yeni lideri ile kendisine yaşatılanların intikamını almaya ve ilk savaşın tarafları olan itilaf devletlerine hesap sormaya son derece kararlı idi. Chamberlain ile İngiltere karar verme süreci ile uğraşıyorken Polonya işgal edilmişti bile. Çaresiz ve seçeneksiz kalan İngiltere yanına eski dostu Fransa'yı da alarak 3 Eylül 1939 tarihinde resmi olarak İkinci Dünya Savaşı'na katıldığını ve Almanya'ya savaş açtığını açıklamıştı(Şahin, 2000; 58).

2.3.1 MÜNİH KONFERANSI

Münih Konferansı, 1938 yılında yeni bir savaşı engelleyebilmesi umudu ile yapılmış olan görüşmelerdir. İkinci Dünya Savaşı'na bir yıl süre kala yeterince güçlenmiş olan Almanya saldırıya geçmeye hazır hale gelmişti. İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa ülkelerinin buhrandan sonra yeteri kadar toparlanamamış olmaları bu bölgenin işgal edilmesine zemin hazırlamıştır. Bakıldığında Südet Krizi olarak da bilinen işgalin iki temele dayandırıldığı görülmüştür. Birincisi Südet bölgesi o tarihteki ismi ile Çekoslovakya sınırları içerisinde yer alıyordu. Birinci Dünya Savaşı'nı kaybetmeden önce Almanya'da olan bu bölge resmi olarak Çekoslovakya'ya geçmiş olsa da hala çok sayıda Alman nüfusunu içerisinde barındırıyordu. Bu neden bazında günümüzdeki Rusya'nın Kırım'ı rus nüfusu çoğunluğunu öne sürerek ilhak etmesi ile aynıdır. Südet'in işgalinde öne sürülen ilk sebep bu olmuştu ancak Almanya'nın bundan çok daha önemli bir sebebi vardı: Südet bölgesinin Alman topraklarını yeniden birleştirmesi ve Avrupa üzerine yapılacak olan saldırıda ekonomik kaynak sağlayacak olması idi. Bu nedenleri arkasına alan Almanya'nın Südet bölgesinde yapmış olduğu propagandalarla bölgede yaşayan almanları isyana teşvik ederek kendisine katılmaya çağırmıştır. Böylece Almanya savaş yanlısı değil bölgede yaşayan halk Alman idaresinde yaşamak istiyor düşüncesini uluslararası kamuoyuna sunmuştur. Böyle bir ortam ile alman lideri Hitler istediği süreci oluşturmuş oldu. Kendisinin hedefi bölgeyi karşı tarafı ikna ederek almak değil savaşıyor zorla almaktı. Saldırıdan önceki son aşama için Hitler 28 Mart 1938'de Alman Hükümeti, çek hükümeti ile Südet konusunda kan dökülmemesi için bir araya gelinmişti. İlk görüşmeler için Hitler'in politikası bölgenin kendisine verilmesinin dışında tazminat ve finansal destek gibi şartlı oldukça ağır olan bir anlaşma planının ileri sürülmesi bu şartların kabul edilmemesi durumundan Almanya anlaşmaya çalıştı ancak Çekoslovakya Hükümeti anlaşmayı kabul etmedi şeklinde bir haklı görünüm zemini hazırlamaktı. Bu politika harika bir iş çıkartmıştı. Bakıldığında Almanların yaşadığı topraklar için anlaşmaya giden Hitler, Çek Hükümeti'ni uzlaşmaya davet eden taraf olduğu halde red edilmişti. Çekoslovakya ise durumun bundan çok daha farklı olduğunu olayların savaşa sürüklediğini anlamış İngiltere ve Fransa'nın da davet edileceği yeni bir konferans talep etmişti. Durumun İngiltere başbakanına ulaşması sonrasında Chamberlain Hitler'e Südet bölgesi hakkında görüşmek için kendisini Almanya'ya davet etmesini rica etmişti. Chamberlain 15 Mayıs

1938'de Münih'e gelmişti. Hitler-Chamberlain görüşmesi sonrasında İngiliz liderin, sorunun bölgeden fazlası olduğunu anlaması fazla uzun sürmemişti. Bu konuda Fransa ve Çek hükümeti ile görüşeceğini ifade ederek bu süre içerisinde Hitler'den saldırmazlık sözü istemişti. Hitler ise bölgeyi bırakmaları dışında başka şansları olmadığını düşünerek kabul etmiş Alman halkını bu hale düşürenlerle yüz yüze gelmek bile istememişti. Ardından Fransa başbakanı ile iletişime geçen Chamberlain, Südet'in Almanya'nın olmaması durumunda savaşın kaçınılmaz olduğunu ifade etmişti. Önemli olan soru Südet Almanya'ya verildikten sonra Hitler durdurulacak mı? Sorusu idi. Ülkelerini yeni bir savaşa sürüklememe uğruna Çek hükümetine Südet bölgesi'nin Almanya'ya verilmesi gerektiğini bildirmişlerdi. Yine de bölgenin altın tepside sunulması ve çekimser kalınması Hitler'in daha da ileri gitmesi için fırsat zemini oluşturabilirdi. Çek hükümeti bunu kabul etmeyeceğini açıklaması üzerine İngiltere ve Fransa herhangi bir olası saldırı olması durumunda Çek Hükümeti'ne destek vermeyeceklerini açıklamışlardı. Buna rağmen olayların gerilmesi hiçbir ülkenin çıkarına olmayacaktı. Ticaret ve toparlanma süreci yeniden canlanma evresine geçmişken anlaşma daha makul görünmüştü. Hitler'in beklemeye niyetinin olmadığı 22 Eylül'de yayımlanmış olduğu Godesberg Muhtırası ile belli olmuştu. Muhtıraya göre Çekoslovakya'ya ait alman nüfusunun çoğunlukta olduğu Südet Bölgesi, plebisit⁴ olmaksızın 1 Ekim tarihine kadar içinde bulunan tüm kaynakları ile birlikte kendisine teslim edilmez ise işgal başlayacaktı. Hitler bölgede yaşayan halka eşyalarını bile almadan gitmelerini söylemişti. Bu olaylar sonrasında Chamberlain ve Fransa başbakanı Eduardo, Hitler ile görüşmek için Münih'e gelmişti. 29 Eylül 1938'de işgale iki gün kala taraflar anlaşmayı başarmış Çekoslovakya Südet Bölgesi'ni Hitler'e teslim etmişti. Ancak bu durum kısa süreli bir çözüm olmuş kaçınılmaz olan İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıç tarihini sadece 1 yıl geciktirebilmişti(Goldstein, 2012).

Sonuçla Münih Konferansına ticaret açısından bakıldığında İngiltere ve Fransa arasında oluşturduğu yakınlaşma ön plana çıkmaktadır. Fransa'nın coğrafi konum olarak Almanya ile İngiltere arasında yer alması Almanya'nın ada ülkesine ulaşmasına engel teşkil etmiştir. Özellikle Fransa'nın Alsas-Loren ve Saar kömür madenlerini

⁴ Fransız Kökenli bir hukuk terimi olan bu kelime demokratik mikro boyutlardaki bir bölge için yönetime gelecek olan ülke hükümetinin (iç işleri ya da dış işleri olabilir) açık halk oylaması şekli ile belirlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Örnek olarak 1939 yılında Hatay'ın oylama ile Türkiye Cumhuriyeti'ne katılması bu terim için yerinde bir örnektir.

elinde bulundurması Almanya'yı durduramayacak olsa da İngiltere-ABD yakınlaşması için süreci uzatmıştır.

2.3.2 İNGİLİZ – TÜRK - FRANSIZ ANLAŞMASI

30 Eylül 1938'de görüşülmüş olan Münih Konferansı kısmen de olsa başarılı kabul edilmişti. Almanya, Südet'i alacaktı ancak bölgenin teslim edilmesi sonrası kademeli bir şekilde halk oylamasına dayalı olacak sonraki süreç iki ülke arasında değerlendirme yapılarak sonuçlanacaktı. İngiltere ve Fransa tarafı durumun çözüldüğünü sanmasa da şu an için sakinleşmişti. 1939 yılına gelindiğinde İngiltere, Fransa ile görüşmelerini hızlandırmıştı. 1 Eylül'de Almanya Polonya'ya askeri birlik göndererek İkinci Dünya Savaşı'nı resmi olarak başlatmış oldu. Bunun üzerine Polonya işgalinden iki gün sonra 3 Eylül'de İngiltere ve Fransa, Almanya'ya savaş ilan ettiler. İngiltere ve Fransa arasında doğrudan ticaret bloğu oluşturuldu. Kömür yataklarına sahip Fransa, müttefiklerin yakıt kaynağını oluşturan en önemli ticaret ağından biri haline gelmişti. İngiltere ve Fransa arasında kurulmuş olan ikili ittifak Almanya'nın Alsas-Loren'e girmesine engel olacaktı. Ancak yakıt kaynağı olarak kullanılabilecek sadece Alsas-Loren yoktu. Almanya'nın Kuzey Afrika'ya da yönelebilmek ihtimali de vardı. Bunun da önüne geçebilmek Almanya'nın ticaret ve kaynak aktarımlarını doğrudan kesebilirdi. Bu plan doğrultusunda İngilizler ve Fransızlar 19 Ekim 1939 gününde Ankara'ya gelmişlerdi. Başlangıçta Türkiye Cumhuriyeti'nin savaşa dahil olması Almanya'nın Kuzey Afrika'ya ulaşmasına engel olacağından ve yeni bir cephe daha açılacağından müttefikler için avantajlı kabul edilmişti. Türkiye'nin tutumu önem kazanmaya başlamıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı bayrağı altında Almanların yanında savaşmış millet şimdi de eski müttefikini dost edinerek İngiltere ve Fransa'ya karşı cephe alabilirdi. Sonuçta anlaşmak için Ankara ulaşmış ülke temsilcileri 1918 yılında ülkeyi aralarında paylaşmak için gizli anlaşmalar yapmışlardı. Böylesi bir durumda Almanya için hem Akdeniz ticaretinin yolu açılır hem de Kuzey Afrika'da bulunan Musul ve Kerkük gibi petrol bölgelerine dolaylı olarak sahip olmuş olurdu. Hitler'den henüz Türkiye için bir hamle gelmemesi de müttefik devletler için olumlu olmuştu. Ancak Türkiye cephesinde bir savaş daha kaldırılması uygun karşılanmayacak ve Türkiye, Cumhurbaşkanı İnönü yönetiminde savaşın dışında kalınması tercih edilecekti. Uzun süren görüşmeler sonrasında taraflar arasında Türk-İngiliz-Fransız Anlaşması imzalandı. Bu anlaşma herhangi bir savaş ittifakı içermemişti. Türkiye,

savaşın dışında kalmak istemesini açıkça belirtmişti. Buna ek olarak iki boğaza sahip ülkenin sınır güvenliği konusunda endişeleri göstergesiydi. Kuzeyde Sovyetler Birliği, Akdeniz’de İtalya ve Orta Avrupa’da Almanya tehlikesi Türkiye için tehdit oluşturuyordu. Buna yönelik Türkiye sınırına herhangi bir tehlike olması durumunda müttefik kuvvetler Türkiye yanında yer alacaklardı. Bunun karşılığı olarak Türkiye’de sınırlarını savaş dışında tutacak savaşı uzatacak herhangi bir ticaret ilişkisi ya da yardımda bulunmayacaktı(Soysal, 1982).⁵

19 Ekim’de 1939’da yapılmış olan bu ittifak Avrupa ve Asya arasındaki ticaret akımına büyük bir darbe vurmuş oldu. 1945 tarihine kadarki süreçte Türkiye tarafsız bir politika uygulamayı başarmıştı. Savaşın bitişine bir yıl kadar süre kala Türkiye müttefiklerin safında resmi olarak savaşa katıldığını ilan etse de ülke askeri güç olarak savaşta yer almamıştır. Üçlü ittifakın önemi 13 yıl sonra daha net şekilde görülecekti. Kurulacak olan yeni düzende NATO’ya 1975 yılında ise Birleşmiş Milletler’e üye olarak Batı Avrupa ile yakınlık oluşturacaktı. Ticaret olarak bu yıllarda kavram bu yıllarda evrilme göstermiştir. Savaş, ticaret akımları üzerinde ticarete konu olan mal ve hizmetin değişmesine yol açmıştır. Bazı kaynakların (tarım, tekstil...) satışlarında azalma görülmüşken bazı kaynaklarda ise (ara malı, silah, ilaç...) yüksek talep şokları yaşanmış, aşırı derecede artan vergiler ile karşı karşıya kalınmıştır. Çatışma sürecinde oluşturulmuş bloklar ihtiyaç duyulan kaynaklara ulaşmayı zor hale getirmiş lojistik maliyetleri de ülkeleri ticaretten caydıracak bir etken olarak öne çıkmıştır. Bu bağlamda çıkarımı yapılabilecek bir diğer önemli yargı, savaş ticaretinde artış yaşanan yeni mal ve hizmetleri öne çıkarmış olsa da getirdiği lojistik ve tarife uygulamaları ile ekonomiler arasında negatif bir durum oluşturmuştur(Soysal, 1982).

⁵ **Traite d’Assistance Mutuelle / Üçlü İttifak Yardımlaşma Anlaşması**, 1939, Ankara.

İmzalanmış olan ittifakta maddeler bakıldığında;

Madde 1: Türkiye, Avrupa devletlerince gerçekleştirilecek olası bir saldırıda Fransa ve Birleşik Krallık, Türkiye için tüm destek ve yardımı gösterecektir.

Madde 2: Bir Avrupa devletince Akdeniz bölgesinde ittifakta bulunan ülkelerden birine yapılacak herhangi bir saldırıda diğer iki ülke barış için işbirliğine hazır olacak ve elinden gelen desteği yapacaktır.

Madde 8: Taraflardan biri bu anlaşmanın uygulanması sonucunda savaş girmiş bulunurlarsa silah bırakma ve barış süreci için birlikte hareket ederek karar vereceklerdir.

Şeklinde maddeler yer almaktadır.

2.3.3 WİLFRED OPERASYONU

1939 yılında kurulmuş olan üçlü ittifak sonrasında müttefik kuvvetler Almanya için caydırıcı bir hamle yaptıklarını düşünmüşlerdi. Alsas-Loren Bölgesi müttefik kuvvetlerin başında gelen Fransa sınırlarında bulunuyordu. Almanya-Fransa sınırında yer alan Belçika ise savaş halinde tarafsız bir politika izleyeceğini çok daha önce ortaya koymuştu. Yaşanan bu gelişmeler sonrasında Avrupa'dan Kuzey Afrika'ya uzanan ticaret akımı kesilmişti. Almanya'nın Batı Avrupa'ya uzanan ticaret akımını kontrol etmesinin de olası olmadığı görülmüştü. Geriye ise endişe edilebilecek iki kaynak ve ticaret bölgesi kalmış oluyordu. Alman kuvvetleri Rusya'ya üzerine yönelebilirdi ancak Rusya ile Almanya arasında 23 Ağustos 1939'da imzalanmış saldırmazlık paktı buna engel teşkil ediyordu. Kaynak oluşumu için mihver kuvvetlerin diğer üyesi olan Japonya'dan yardım alınabilirdi. Almanya ve Japonya arasında ticaret bloğu oluşturulmuştu ancak lojistik problemi bu blokta şiddetli kaynak ihtiyacını karşılayabilecek yeterlilikte değildi. Hitler'in bu şartlar altında yapacağı hamle geri adım atmak olarak tahmin ediliyordu. Bir dünya savaşı kaybetmiş Almanya'nın ikincisinin daha fazla büyümesine izin vermeyerek barış yanlısı bir politika izlemesi yapılabilecekler arasında en beklenen hamle olmuştu. 1940 Ocak tarihinde mihverler ve müttefikler tarafında sessizlik hakim olmuştu. Almanya'nın herhangi bir saldırı gerçekleştirmemiş olmasına rağmen barışa yönelik de bir hamle yapmamış olması sessizliğin aslında gelecek fırtına öncesinde olduğunu göstermişti. Polonya'nın düşmesi ve Rusya ile imzalanan saldırmazlık paktı sonrasında Hitler doğudan bir tehlike gelmeyeceğini düşünüyordu. Japon kuvvetlerinin de Asya bölgesini domine etmesi nazi kuvvetlerinin bölünmeksizin Batı Avrupa'ya yönelmesine olanak sağlamıştı. Savaşı merkez alan üç ticaret bölgesinden biri olan Alsas-Loren, Fransa'nın anahtarı konumunda bulunuyordu. Almanya bu bölgeyi alabilirse hem Nazi kuvvetlerine kaynak sağlamış olacak hem de Fransa'yı kendisine kalkan olarak kullanan İngiltere ile arasında bir engel kalmamış olacaktı. Bu süreçte Belçika ile anlaşarak Belçika üzerinden Paris'e ulaşmak temel amaç olarak belirlenmişti. Belçika, savaş başlangıcında tarafsızlığını açıklamıştı. Bu açıklaması doğrultusunda taraflardan herhangi birine yardımcı olmayacağı ve barış süreci için atılmış adımlarda destek vereceği kabul edilmişti. Hitler, Belçika lideri Pierlot ile görüşme gerçekleştirmeye karar vermişti. Hedef açıkça belirtilmişti. Nazi ordusu Belçika'dan geçerek Paris'e ulaşacaktı ve bunlar

yaşanırken Belçika hükümeti Alman ordusuna müdahalede bulunmayacaktı. Almanya ile Fransa arasında doğrudan sınırda yer almakta idi. Buradan saldırı da düşünülebilirdi ancak Fransız kuvvetleri bu bölgede yoğun olduğundan çok sayıda kayıp yaşanabilirdi. Belçika üzerinden saldırı en makul olanı olarak düşünülmüştü. Wilfred Operasyonu için ilk hedef Danimarka ve Norveç seçilmiş Fransa'ya yapılacak olan saldırıda kaynak ve destek aktarımı Fransa-Norveç demir yolu hattı ile gerçekleştirilecekti(Richard, 1993).

Almanya'nın barış yanlısı olmadığı belli olmuştu. Müttefikler Belçika'nın bir savunma seti ⁶ oluşturduğundan dolayı Almanya'nın bu sete saldırmaya cesaret edemeyeceğini düşünmüşlerdi. Hitler-Pierlot görüşmesi sonucunda Belçika için iki olasılık doğmuştu. Nazi ordusunun geçişine engel olmaması mihverlerin öncelikli isteği idi. Böyle bir Belçika barış politikasına aykırı hareket etmiş olacaktı. Mihverlerin teklifini geri çeviren başkan Pierlot, politikaları gereği herhangi bir tarafa dahil olmadıklarını bu bağlamda ülkelerinden Fransa işgaline yürüyecek Nazi kuvvetlerine izin verilmeyeceğini bildiri olarak yayımlamış oldu. Müttefikler saldırı bekliyor olsalar da Belçika içinden gelecek bir saldırıyı olası görmüyorlardı. Ancak bu yanılı Fransa için 4 yıllık Almanya esaretinin başlangıcı olmuştu. Hitler, Belçika tarafından yayımlanmış bildiri sonrasında ikna etmeye çalışmanın boş bir çabadan başka bir şey olmadığını tamamı ile anlamıştı. Hedefleri Belçika olmamasına rağmen sadece geçip gidecek olan Alman ordusuna geçit vermemek tarafsızlık politikasının değil müttefiklere destek politikasının kanıtı olduğunu açıkça göstermişti. 9 Nisan 1940'ta Alman kuvvetleri Norveç, Danimarka, Lüksemburg, İsveç ve Belçika üzerine saldırı başlatmış oldu. Kuzey ülkelerinin herhangi bir tarafa bağlı olmamalarına rağmen işgali uğramaları ekonomik olarak önemli lokasyonlarda yer alıyor olmaları idi. Özellikle İskandinav Bölgesi Avrupa Kıtası'nda yer alan demir kaynağının %85 'ini barındıran bir konumda bulunuyordu. Bu bağlamda bu ülkeler için tarafsız olmaları Almanya için bir anlam ifade etmemişti. İstilanın Almanya açısından önemli bir noktası daha bulunuyordu. İsveç'ten demir ihtiyacı karşılanacak iken Norveç bağlantısı ile de rahat bir şekilde deniz yollarına ulaşılabilirdi. İngiltere ada ülkesi olarak ticaretinin büyük bir bölümünü deniz aracılığı ile karşılayabiliyordu. Deniz ticaretinden yoksun bırakılacak İngiltere savaşın en kırılgan tarafını oluşturabilirdi. Nisan ayına gelindiğinde Norveç,

⁶ **Maginot Hattı**, Belçika ve Fransa sınırı boyunca Almanya'ya karşı 1928 yılında oluşturulmuş olan bir savunma setidir. İkinci dünya savaşında da kullanılmış olan bu hat birbirlerine labirent tüneller ile bağlı 400 metre aralıklarla inşa edilmiş savunma kulelerinden oluşmaktadır.

Danimarka ve İsveç üzerine Wilfred Operasyonu'nu başlatmış oldu. Rusya'dan herhangi bir tehlikenin gelmeyecek olması bu hareketin başarılı tamamlanmasında büyük bir rol oynamıştı. Müttefikler kuzey limanlarını savunmaya çalışarak Alman kuvvetlerine büyük kayıp verdirdiler de iki ay süreli bu kuşatma Almanya üstünlüğü ile sonuçlanmış oldu. Kuzey bölgeleri bundan böyle Hitler'in elinde yer alacaktı. Bu avantaj Paris'in düşmesi için mükemmel bir zemin hazırlayacaktı. Elde edilen zaferle Norveç'ten Fransa'ya uzanan demiryolu hattının bir kısmında da otorite sağlamayı başaran Hitler, Avrupa üzerinde domine eden bir etki ortaya koymuş oldu. Müttefikler kuzeyin kaybedilmesi sonrasında deniz aşırı ülke ABD ile yakınlaşmaya çoktan başlamıştı. Yakınlaşma bağlamında Atlantik Okyanusu'nun derinliklerinde kurulacak olan bu ticaret akımı savaşın 3 yıl daha uzamasına sebep olacaktı(Thomson, 2014).

2.4 ATLANTİK BİLDİRGESİ: ABD – İNGİLTERE YAKINSAMASI

Wilfred operasyonu sonrasında dünya savaşının ikinci yılı geride bırakılmıştı. Geçilen iki yıllık süreçte Avrupa'da nazi otoritesi, bölgeleri tamamen ele geçirmiş duruma gelmişti. Norveç ve İsveç bölgelerinin alınması sonrasında Belçika Alman kuvvetlerine karşı koyamamış teslimiyetini ilan etmişti. Deniz üzerinden gelen İngiltere desteği yeterli olamamıştı. Bu şartlar içerisinde Alman saldırılarına daha fazla dayanamayan Paris düşmüş oldu. İngiltere ise hükümet değişikliğine giderek Chamberlain yerine Winston Churchill göreve başlamıştı. Yeni başkan oldukça zor bir dönemde ülkenin başına geçmişti. Fransa teslim olduğunu açıklamış, müttefik kuvvetler Avrupa'dan atılmıştı. İngiltere savaşı kaybetmeye doğru hızla ilerliyordu. Kuzey Afrika ticareti hala etkin olmasına rağmen bu bölgede kurulmuş ticaret akımı İngiltere için oldukça uzak bir konumda bulunmasında dolayı yeterli faydayı sağlayamamıştı. Yapılacak olan kaynak aktarımının güvenli bir şekilde ülkeye ulaşabilmesi de ayrı bir sorun oluşturmuştu. Böylece bakıldığında İngiltere, Afrika kaynaklarını tam etkin kullanacak olsa bile kaynakların yeterli olmama olasılığı, kuzey limanlarının Alman kuvvetleri tarafından kontrol ediliyor olması, uçaklar ile yardım alınması durumunda da gelecek yardımdan çok daha fazla yakıt harcanması gibi sorunlar öne çıkmış oluyordu. Geriye tek alternatif kalmış gibi görünüyordu. Atlantik Okyanusu'nun diğer tarafında yer alan ABD, gerekli olan kaynağı İngiltere için sağlayabilecek en makul devlet konumunda bulunuyordu. Ancak İngiltere bunu kabul ederek ABD'ye yönelecek olursa dünya hegemonyasındaki otoritesini de azaltmış olacaktı. Savaşı kaybedip Alman

kuvvetlerinin Londra’da dolaşmasındansa savaşın kazanılmasından sonra yeni kurulacak dünya düzeninde ABD’ye söz hakkı ve otorite tanınması göze alınabilecek çok daha hafif bir bedeldi. Churchill şunun farkına varmıştı ki müttefiklere yardım ve ticari destek sağlayabilecek yeni bir devlet olmazsa Hitler’e karşı uzun süre dayanılmazdı. Japonya’nın da pasifikte oluşturduğu hat bunun açık göstergelerinden birini oluşturmuştu. Yeni devlet profili için güç ve ekonomi anlamında Roosevelt’ten daha uygun biri yok gibi görünüyordu. Rus lideri Stalin’de Almanya’ya karşı kullanılabilecek liderlerden biri olarak değerlendirilebilirdi. Bu olasılık da mümkündü ancak Rusya saldırılar başlamadan önce hem Almanya ile saldırmazlık paktı imzalamıştı hem de konum olarak sadece askeri destek vermesi İngiltere için faydalı olabilirdi. Churchill, Roosevelt ile görüşme gerçekleştirmek amacı ile 1941 Aralık’ta Kanada’ya gitmişti. Bu ziyaret öncesinde de ABD – İngiltere arasında ticari ilişkiler gerçekleşmişti. Birinci Dünya Savaşı döneminde de iki ülke arasında barış ve ticaret politikalarını planlamak için adımlar atılmıştı. Birinci Dünya Savaşı’na da sonradan dahil olan ABD istediğini kısmen de olsa elde edebilmişti. Şu an devam etmekte olan İkinci Dünya Savaşına da dahil olmayı düşünebilirdi. Newfoundland kasabasında gerçekleşen Roosevelt-Churchill görüşmesi 5 gün kadar sürmüştü. Bu süre içerisinde dünya barışına yönelik politikaların uygulamaya konularak uluslararası ticaretin kolaylaştırılması temel maddeleri oluşturmuştu.⁷ 14 Ağustos’ta yayımlanmış bildiride ABD ve İngiltere arasında ticari ilişkiler için bir adım daha atılmış oldu.

2.4.1 ATLANTİK SU ALTI TİCARET YOLU

Yayımlanmış bildiri sonrasında İngiltere için yeni bir kaynak rezervi oluşturulmuş oldu. Atlantik Okyanusunda kurulan bu ticari akım konum olarak da mükemmel bir bağlantı noktası olmuştu. Mihver kuvvetlerinin kuzey limanları alması sonrasında Fransa’nın da düşmesi İngiltere’nin teslim beklentilerine zemin hazırlamıştı. Bu bağlamda savaş süreci ve dolaylı yoldan hammadde ihtiyacı artmış oldu. Almanya savaşı bir yıldan kısa bir sürede bitirmeyi planlamışken ABD’nin resmi olarak mihverlere savaş açtığı bir belge niteliğinde olmasa da imzalamış olduğu bu bildiri,

⁷ 14 Ağustos 1941 tarihinde gerçekleştirilen Atlantik bildirisi ABD ve İngiltere arasında imzalanmış oldu. BM’nin temelini oluşturan görüşmelerden biri olarak kabul edilen bildirinin maddeleri arasında;
-Ulusların kendi geleceklerine yön verebileceklerini kapsayan “self-determination” maddesi
-Temel hammadde ve kaynaklardan adil şekilde faydalanılması
-Açık deniz ve okyanuslarda gerçekleştirecek ticaret yolları ve politikaları savaş amacı gütmemek koşulu ile ticarete serbest hale gelmesi,
Şeklinde maddeler içermekte idi.

Nazi Kuvvetlerinin Paris'e yürümesine izin vermeyeceğini açıklayan Belçika'nın politikası ile aynı politikayı desteklediğini gösteriyordu. Londra saldırısı için her şey gayet olumlu devam ediyorken İngiltere'nin Atlantik Okyanusu altında desteklenmesi savaşı kesin olarak uzatacaktı. ABD denizaltıları İngiltere için harekete geçmişti. Hedef savaşa girmek veya herhangi bir devlete savaş açmak olmasa da savaşı İngiltere kaybederse kaynak satışından tazminat alırdı, savaşı İngiltere kazanırsa yeni çatışmalarda rezerv ihtiyacını karşıladığı için yeni düzende önemli bir söz sahibi olurdu. Roosevelt, İngiltere ile bu ticari akımdan sadece finansal olarak fayda sağlamamıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda sonradan katılmış olsa da Almanya ile ticari anlaşma yapmak çok da makul görünmemişti. Bu düşünce temeli Almanya'nın kaynak ya da toprak istemesinin dışında 20 yıl önce yaşadıklarının intikamını almak için savaşa girmiş olmasıydı. 20 yıl önce Almanya'nın karşısında sadece resmi olarak olsa bile yer alan Belçika 2 ay gibi bir sürede düşmüştü. Fransa'nın düşmesi 1 ay bile sürmemişti. İngiltere'de düşecek olursa Pasifik Okyanusu'ndaki Japonya'nın da desteğini arkasına alacak Hitler ile aralarında sadece Atlantik Okyanusu kalmış olurdu. Bu bağlamda İngiltere'nin düşmemesi için kaynak aktarımının bu yönde olması daha faydalı olacaktı. Almanya tarafında ise bu durum negatif sonuçlar oluşturmuştu ancak Atlantik desteğinin kesilmesi hayati bir önem taşıyordu. Dünya tarihinde ilk kez küresel olarak kurulmuş olan denizaltı ticaret yolunu yok etmek için U-boat'lar⁸ Atlantik Okyanusu'nun derinliklerinde ilerlemeye başlamıştı bile. Yapılacak bu hamle, su altı ticaretinin sonunu getirecek iken ABD'nin de askeri olarak savaşa dahil olmasına sebebiyet vermiş olacaktı(Dimleby, 2016).

2.5 ALMANYA EKONOMİSİ

20. yüzyıl döneminde Almanya oldukça zor dönemler geçirmiştir. Bakıldığında ilk çeyrekte dünya savaşının temel taraflarından biri olarak yer almıştır. Bu savaş sürecinin sonucunda diğer katılımcılar Osmanlı İmparatorluğu ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile birlikte mağlup olmuş ve barış anlaşması imzalamak zorunda bırakılmıştır. Dünya savaşında Alsas-Loren Bölgesi odağı olarak Fransa ile çatışmasının temel hedefi hammadde rezervlerini elinde tutma ve emperyalizm politikası gereği yeni sömürgeler elde etmektir. Hedefi doğrultusunda uluslararası ticaret politikası önem

⁸ İngilizce olarak "Undersea-boat" anlamında kullanılan kelime, İkinci dünya savaşında Almanya'nın temel deniz gücünü oluşturmuştur. 20 yüzyılın ortalarında dünyada askeri anlamda en güçlü saldırı birliklerinden biri olarak kabul görmüştür.

kazanmıştı. Almanya'nın Birinci Dünya Savaşı sürecinde dış ticaret dengesi başlangıçta ortalama bir denge seyretmesine rağmen savaşın son yıllarında negatif bir seyir izlemiştir. Birinci Dünya Savaşı sürecinde Almanya savaşa girmek konusunda İkinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi net bir düşmanlık ve intikam amacı gütmemişti. Birinci Dünya Savaşı'nı başlatarak diğer ekonomilerin de çatışma ortamında kalmasına sebep olan olaylar zinciri, 28 Haziran 1914 gününde başlamış oldu. Saraybosna'da kendilerine gelecek olan ve 9 ülkenin kaderini şekillendirecek tehlikeden habersiz olarak seyahat eden Avusturya-Macaristan Arşidük ve Arşidüşes'i Sırp bir milliyetçi tarafından suikaste uğrayarak hayatlarını kaybetmişlerdi. Bu olay sonrasında ülkelerin birbirlerine savaş açmaları oluşturulan ticaret blokları ve askeri çatışmalar ile savaş resmen başlamıştı. Yaşanan olaylar ile birlikte Almanya'da Weimar Hükümeti spesifik bir ülke seçmeksizin yeni sömürgelere ulaşmak ve hegemonik güç elde etmek istemişti. İkinci dünya savaşında da önemli bir konumda olacak Alsas-Loren Bölgesi için Fransa ile karşı karşıya gelen Almanya 4 yıllık mücadeleden galibiyet ile ayrılamayacaktı. 1914 – 1918 yılları arasındaki süreçte her ülke için yıpratıcı bir bilanço oluşmuştu. Almanya için ise savaşın faturası çok daha fazla olmuştu. Hem savaşın kazanılmasına yönelik kullanılan kaynak miktarı hem de sonunda alınan yenilgi ile Versailles Anlaşması'nın⁹ içerdiği maddelere boyun eğmek zorunda kalınmıştı. İtilaf devletlerinin 5 yıl sonra savaşın başlangıç günü olan 28 Haziran tarihinde Almanya'nın teslimiyeti anlamına gelen bu anlaşmayı dayatmaları, ülkede Weimar Cumhuriyeti iktidarını sona erdirerek Almanya'nın başına geçecek olan yeni lider tarafından nefretle hatırlanacak bir kara leke olacaktı. Bu aşağılanmanın bedelini ise önce savaşta Almanya'yı itilaflara teslim eden Weimar Cumhuriyeti daha sonra da ülkeyi ekonomik ve diplomatik olarak yok oluşa sürükleyen itilaf devletleri ödeyecekti(Hitler: 2018).

2.6 WEİMAR CUMHURİYETİ VE VERSAILLE YANSIMALARI

28 Haziran 1918 tarihi, Almanya'nın itilaflara teslimiyetini ilan ettiği ve savaştan çekildiğini duyurduğu gün olarak kayıtlara geçmişti. Geriye harap olmuş şehirler, hayatını kaybetmiş binlerce insan ve ödenmesi gereken milyonlarca dolar savaş tazminatı kalmıştı. Ülkede savaşın getirdiği sonuçlar haricinde siyasi karışıklık ve

⁹ 28 Haziran 1919 tarihinde Almanya ve İtilaf devletleri arasında imzalanmış olan Versailles Anlaşması'nın maddeleri;

-Almaya ordusu 100.000 asker ile sınırlandırılacak ve zorunlu askerlik uygulamasına son verilecek.

-Deniz ve Hava kuvvetlerinde var olan alman gemi, denizaltı ve uçaklar itilaf devletlerine teslim edilerek deniz ve hava için askeri araç üretimi durdurulacak.

-Almanya itilaf devletlerine karşı dahil olduğu savaş kapsamında itilaf devletlerinin zararını tazmin edecek ve savaş tazminatı ödeyecek.

yoğun şekilde gerçekleşen göç akışı başlamıştı. 4 yıllık süreç boyunca işlerini ve mal varlıklarını kaybeden ve Alman vatandaşı bile olmayan birçok kişi karışıklığın gittikçe arttığı Almanya’da yeni bir hayata başlamak için mücadele ediyorlardı. Teslimiyetin ilanı sonrasında Alman orduları neredeyse tamamen terhis edildiler. Kamu borçları şiddetli bir artış yaşarken itilaf devletleri tarafından çoğu mal için konulmuş üretim sınırlandırmaları ülkenin gelişimine izin vermiyordu.

Tablo 5. Versaille Sonucunda Almanya Ödemesi Gereken Tazminat Bedelleri (1919 – 1931 Milyon Sterlin)

ALMANYA				
Almanya Ödenecek Tazminat Bedelleri	İngiltere	Fransa	İtalya	Amerika Birleşik Devletleri
	121.000	273.000	58.700	16.700
	Belçika	Romanya	Yunanistan	Yugoslavya
	126.200	5.600	21.000	34.200

(Kaynak: Nasuhi, S., Bakırtas, İ., 2000)

Kamu borçlarının yapılandırılmasında Almanya’nın ödeme yükümlülüğü olduğu borç miktarı tablo 5’te ülkeler bazında ifade edilmiştir. Yapılmış olan anlaşmaya göre en yüksek tazminat bedeli Fransa’ya ödeneceği kararlaştırılmıştır. Alsas-Loren bölgesinde iki ülke arasında verilmiş olan mücadele Fransa’nın yüksek bir kayıp ile savaşı tamamlamasına sebep olmuştur. Toplam tazminat bedeline baktığımızda Almanya 656.400 Milyon sterlin ödemeye mahkum edilmiştir.

Savaşın sona ermesi ile Weimar Hükümeti yeniden toparlanma için çalışmalara başladı. 1923 tarihine kadar geçen sürede ülkede paramiliter gruplar tarafından kısa dönemli isyanlar gerçekleşmişti. Bazı gruplar Weimar Anayasası’nın kabul edilemez olduğunu savunurken bazı gruplar arasında da savaşta teslim olmanın Alman halkına yapılmış bir ihanet olduğuna inananlar vardı. Bu sorunlar dışında hızlı bir şekilde artış

gösteren mülteci sayıları halkın daha da milliyetçi hale gelmesine ve ırkçı politikaların öne çıkmasına sebep olmuştu. 1924 ile 1929 aralığı Weimar Hükümeti'nin altın devri olduğu söylenilebilirdi. Bu süreçte ABD ve SSCB ile savaş borçlarının ödeme yapılandırması ve ekonomik ilişkiler konusunda anlaşmalar yapılmış¹⁰ ve kriz biraz olsun durdurulabilmişti. 1929'a gelindiğinde tüm dünya ekonomileri için yeni bir sorun ABD merkezli olarak başlamıştı. Dünya Ekonomik Buhranı Almanya için oldukça uzak bir mesafede ortaya çıkmış olmasına rağmen buhranın yıkıcı etkilerini üzerinde en fazla hisseden ülkelerden biri olmuştu. Buhranda tüm ülkeler sorunlar yaşamaya ve nakit sıkıntısı çekmeye başlamıştı. Para değerlerinin dünya çapında bu kadar hızlı bir şekilde yok olması acil olarak durdurulması gereken bir sorundu. Almanya'da durumlar çok kötüye gidiyordu. Weimar Cumhuriyeti toplumda otorite sağlamaya başlamıştı ancak böyle bir buhranın sarsması ile ekonomi tekrardan çökme noktasına gelmişti. Başkan Hindenburg, koruma politikalarına yönelik olarak özellikle itilaf grubundaki ülkelere ödemeye yükümlü olduğu borçları yapılandırma yoluna gitmişti. Bir bakıma bu strateji Almanya için oldukça faydalı bir politika olmuştu. Buhran şiddetini zamanla arttırıyorken ülke içindeki sorunlar dış politikadan sorunlardan çok daha büyük tehlike yaratmıştı. 1929 – 1932 yılları sürecinde üretilen mal ve kaynak miktarı dünya çapında bir düşüş ile dibi görmüştü. Weimar Cumhuriyeti'nin Almanyası'nda paranın değer kaybı rekor seviyeleri görmeye başlamıştı. Üretilen mal ve hizmetler önceki yıllar ile kıyaslandığında neredeyse %70 oranında bir azalış göstermişti. Artan mülteci nüfusu da şiddetli bir tüketim açlığına yol açmıştı. Ticaret ve dışarıdan kaynak alımı imkansız duruma gelmişti ki her ekonomi için para birimlerinde şu ana kadar görülmemiş derecede bir değer kaybı yaşanıyordu. Artan işsizlik ile birlikte Weimar'ın ve başkan Hindenburg'un sonu başlamıştı. Buhranın merkezi Almanya olmamasına rağmen 1929 buhranında paranın en fazla değerini yitirdiği ekonomilerden biri Almanya olmuştu. Bir somun ekmek ürününün karşılığında ödenecek para miktarının bir el arabası dolusu paraya eşit olabileceği, bir valiz dolusu paranın valizin kendisinden daha değerli olamayacağı kadar para değerini yitirmişti. Halkın evcil hayvanlarını birer akşam yemeği menüsü olarak gördüğü 1929 buhranında alman olanların ve Almanya'nın

¹⁰ 1924 Dawes Planı ABD ile borçlar için alınacak destek paketlerini içeriyordu.

Rapallo Anlaşması ile Almanya – SSCB diplomatik ilişkileri geliştirildi.

Fransa, İngiltere, Belçika ve İtalya ile Locarno Anlaşması yapılarak dış politika adına barışa yönelik adımlar atılmıştır. Yapılan bu anlaşmalar ile birlikte 1926 yılında BM'nin de kurulmasına da zemin hazırlayan Milletler Cemiyeti'ne Almanya dahil edilmiştir.

yardıma koşacak olan yeni Führer 1933 yılında hükümetini ülkenin başına taşıyacaktı. Yeni führer, iktidarını demokrasi sayesinde ilan etmiş olmasına rağmen demokratik rejimi yok ederek yeni bir dönem başlatmış olacak, Almanya'yı başına geçtikten sonra sadece 8 yıl içinde Avrupa Kıtası'nda terör estirecek konuma kadar yükseltecek bundan 4 yıl sonra ise kurduğu hükümet ile birlikte çökecekti.

2.7 NASYONAL SOSYALİST PARTİ (NAZI)

Birinci Dünya Savaşının bitimiyle birlikte ülkede krallık rejimi sona ermişti. Bu durumdan faydalanan birçok asker ve siyasetçi fikirlerini öne çıkararak Almanya'nın başına geçmek için parti oluşumları içinde örgütlenme yoluna gitmişlerdi. Her bir parti farklı kişilikleri içinde barındırıyorken topluma kendi fikirlerini empoze ederek hükümetlerini iktidar yapmak temel hedefleri haline gelmişti. 1920 tarihinde sadece 6 kişi ile kurulan Alman İşçi Partisi'de çok büyük bir destek grubuna sahip olmamasına rağmen ülkenin kurtuluşu için fikirlerini söylemekten çekinmeyen bir yapıya sahipti. Genel olarak alt sınıfa hitap eden politikalar oluşturarak değişimin alttan üste doğru gerçekleşebileceğine inanmışlardı. Weimar hükümetinin iktidara gelmesi ve savaşın kaybedildiğini açıklamasından sonra Alman İşçi Partisi ikinci parti konumuna oldukça uzak bir durumda idi. Parti için iktidar yolu hayal bile edilemiyorken halkın karşısında propagandalarında sormuş olduğu sorular ve etkileyici hitabeti ile öne çıkmış olan bir asker hem Alman İşçi Partisi'nin hem de Almanya'nın geleceğini değiştirmek adına öfke ve kandırılmışlık hissi ile insanları etkisi altına almıştı. 1921 yılında hitabet gücünün de getirileri ile başarılı bir gelişim gösteren Adolf Hitler, Alman İşçi Partisi'nin yeni lideri olarak propaganda toplantılarında yer almayı başarmıştı. Genel olarak halkın da savaşın sonrasında sığınmak için bir fikir ve kurtarıcı arayışı psikolojisine sahip olması, harika bir fırsat olmuştu. Adolf için ülkede acil bir şekilde çözülmesi gereken iki net problem vardı: milliyetçilik ve ekonomi. Bunların ilk sırada olanının ise milliyetçilik bilinci olması gerektiğine inanmıştı. Kendisine göre üstün kabul ettiği Alman vatandaşları öncelik olarak Versailles ile herkesi itilaflara teslim eden hain Weimarcılardan daha sonra da Alman toplumunun imkanlarını elinden alan özellikle de yahudi kökenli mültecilerden kurtulmak zorunda idi. Böylesine koyu bir milliyetçilik anlayışından bahsederek Alman toplumunun diğer toplumlara karşı üstün olduğunu iddia eden ve Almanya uğruna canını ortaya koymaktan çekinmeyeceğini söyleyen bir liderin Avusturya doğumlu olması da oldukça ilginç olan bir detay olmuştu.

Ancak kendisi için bu hiçbir şey ifade etmemişti. Alman olduğunu kanıtlamak için herhangi bir kağıt parçasına ihtiyaç duymamıştı. Propagandaları ile halkı öylesine etkilemişti ki 1923 yılına gelindiğinde Almanya’da en yüksek nüfusa sahip Bavyera ve Münih’teki destekçilerinin sayısı oldukça artmıştı. Kendisine göre bir topluluğa bir ideolojinin dayatılabilmesi için üç önemli nokta vardı; İlki yapacaklarını ve yapacaklarının getirilerini sürekli söylemek, ikincisi yapacaklarını tanrının da desteklediğini söylemek ve üçüncüsü ise söylenen fikirlere çekimser kalanları ya da itiraz edenleri hainlikle suçlamaktı. Bu bağlamda Hitler konuşmalarında çoğunlukla üstün almanın yaşam tarzını anlatmıştı, üzerinde damalı bir haç taşıyan bayrak figürü kullanmıştı ve karşıt fikir olan hem weimarcıları hem de mültecileri hainlik ile suçlamıştı. Halka aşlamış olduğu bu siyaset politikası bir anda etkisini gösterecekti. 1923 yılı sonlarına doğru Nazi’ler Alman toplumunun çoğunluğunun desteğini arkasına almış olsalar da seçimler için en az bir yıl beklemleri gerekecekti. Bu durum kabul edilebilir olamazdı. Hitler, Weimarcıların bir an önce iktidardan indirilmelerini savunuyordu. Almanya’nın führeri olmak için birkaç kişinin fikrini değiştirerek kendisine oy vermesini bekleyemeyecekti. Tarihe Birahane Baskını¹¹ olarak geçecek olan ilk Nazi darbe girişimini gerçekleştirmişti. Hedefi doğrudan bir çatışma çıkarmak olmasa da Alman milliyetçilerin sadakatini elinde tutuyordu. Ancak bu darbe girişimi başarısız olarak kayıtlara geçse de Hitler’in yükselmesinde mükemmel bir rol oynamış olacaktı. Weimar ordusu ve Nazi destekçileri arasında yaşanan çatışma sonucunda 6 Nazi destekçisi hayatını kaybetmişti. Hitler ise vurularak tutuklanmıştı. Olaylar sonrasında Weimar Hükümeti halkın, ülkeye darbe girişiminde bulunmuş bir adamın arkasında durmayacaklarını düşünmüştü. Ancak bu düşüncenin aksine gerçekleştirilen darbe girişimi Nazi Partisi’nin popülaritesinin daha fazla artmasını sağlamış oldu. Alman toplumu, konuşmalarında Almanya için canını ortaya koymaktan çekinmeyeceğini söyleyen Hitler’in gerçekten de hedefleri uğruna ne kadar ileri gidebileceğini görmüştü. Darbe girişimi, uygulama olarak başarı sağlamamıştı fakat düşünce olarak birçok kişinin zihninde sadece hükümeti istifaya ve ardından da seçime davet eden kişinin demokrasiyi savunan Weimarcılar tarafından söz hakkı tanınmayarak

¹¹ Münih’te gerçekleştirilen birahane darbesi silahlı bir çatışma amacı gütmemişti. Hitler, parti sempatanları ve halkın desteğini arkasına alarak Berlin’e yürüyecek ve mevcut hükümeti istifaya davet edecekti. Birçok polis ve birinci dünya savaşından sonra evine dönmüş askerler de Hitler’i ve Naziler’i desteklemişti. Bu bağlamda Weimar Hükümeti halk ve polis desteği karşısında ülkeyi hızlı seçime taşıyabilirdi. Ancak beklenildiği gibi olmamıştı. Hitler yaralanarak tutuklandı ve Hainlik ile suçlanmıştı.

vurulduğuna şahit olmuşlardı. Teslim alınmasında sonraki 5 ay süre boyunca tutuklu kalmış olan Nazi lideri suçlu bulunarak 5 yıl hapse mahkum edilmişti. Cezasının yerel seçimler sonrasına ertelenmesi ise gelecek 10 yılı değiştirecek bir karar olmuştu. Seçim sürecinin başlamasının ardından Nazi partisi oy oranını sürekli olarak arttırmıştı. Topluma aşılamış olduğu milliyetçilik bilinci işlevini mükemmel bir şekilde yerine getirmişti. İki problemin ilki olan milliyetçilik ve Almanların üstün olduğu düşüncesi anlaşıldığına göre geriye tek bir problem kalmıştı: Ekonomi. 1929 buhranı Alman toplumu için bir felaket ama Nazi partisi için bir fırsat oluşturmuştu. Ekonomi, iktidar partisini yıkacak ve muhalif partiyi iktidar yapacak olan yegane unsur olacaktı. Hiperenflasyon nedeniyle 1 doların birlerce Alman Markına eşit olduğu Almanya’da hükümet, para değer kaybettikçe çalışanların maaş seviyelerini arttırma yoluna gitmişti. Artan maaş bedelleri para basılarak karşılanmaya çalışılınca paranın değeri tamamen yok olmuştu. Tüm toplum ellerinde tuttıkları kaynaklarını dövize yatırmayı tercih ediyor ve zorunlu tüketim için alınması gereken ürünleri başka ürünler karşılığında takas ederek karşılamaya çalışıyordu. Ülkedeki en değerli meslek grupları çiftçiler ve hayvancılık ile geçinen kesimlerdi. İssizliğin de yükselmesine bağlı olarak ülkede isyanlar ve hükümete istifa çağrıları sorunlara bir yenisini eklemişti. Weimar Dışişleri Bakanı olarak görevine devam etmekte olan Stresemann belki de partisini iktidarda tutabilmek için en fazla çaba gösteren isimlerden biri olmuştu. 4 farklı aşamadan oluşan bir planlama ile birlikte ekonomik çöküşü ve buhranın etkilerini sonlandırmak için başarılı politikalar uygulamış olsa da hükümet 1933 yılına kadar yaşayacaktı. İlk olarak kamu açığını azaltmak ve bütçe oluşturmak için 700 bine yakın kamu personelinin işten çıkarmıştı. Oluşmuş olan bütçe ile işçi sınıfını destekleyerek üretimin yeniden işlemesine teşvik verdi. Bu süreç içerisinde İngiltere ve Fransa ile anlaşmalar imzalayarak Versaille etkilerini bir sürede olsa ötelemişti. Son olarak da Rentenmark¹² piyasaya sürülerek markın değer kaybına karşılık tamamen altına endeksli şekilde para basımı kontrollü olarak yapılmıştı. Para ve enflasyon biraz olsun dengelenilebilse de bu kez işsizlik büyük bir sorun teşkil etmişti. Nazi liderinin işsizliğin temel sorumlusu olarak mültecileri ve özellikle de yahudi iş insanlarını göstermesi halk tarafından da kabul görüyordu. 1932 seçimlerinde nazi partisi toplam oy oranının %37 kadarını alarak

¹² Almanya ekonomik buhran sürecine kadar 1923-1929 yılları arasında yaşanan hiperenflasyon ile mücadele edebilmek için basılmış olan para birimidir. Tamamen altına endeksli olan bu para birimi markın değer kaybı karşısında 5 yıllık süreçte tedavülde kalmış ve Almanya’nın buhranı atabilmesine önemli katkı sağlamıştır.

birinci parti olmayı başarmıştı. Şansölye olmadan diğer partiler üzerinde otorite sağlayamamış olan Hitler aynı yıl da mensubu olduğu Avusturya vatandaşlığını bırakarak Almanya vatandaşlığını aldı. 1933 yılına gelindiğinde muhafazakar ve aşırı milliyetçi parti grupları arasında geniş çaplı bir çatışma başlamıştı. Bu çatışma esnasında Almanya parlamento binası Reichstag yakılmıştı. Reichstag yangını¹³ doğrudan Alman ülkesinin otoritesine yapılmış bir saldırı olarak değerlendirildi. Birinci parti lideri konumunda bulunan Hitler, Başkan Hindenburg'un da onayını alarak diğer tüm siyasi partilerin faaliyetlerine son vermişti. 1934 yılında Hindenburg'un hayatını kaybetmesi ile ordu tamamen Hitler'e bağlanmış oldu. Böylece 15 yıl önce Birinci Dünya Savaşı'nda sıradan bir asker olarak savaşan ve resim çizerek hayatını kazanan hatta Almanya vatandaşı bile olmayan Adolf, sadece 15 yıllık süreç içerisinde diğer tüm partilerin faaliyetlerine son vererek ülkenin führeri olmayı başarmıştı. Ülke içindeki otoriteyi tamamen eline geçiren naziler için sırada mülteci problemini bir daha oluşmamak üzere çözmek ve 1919 yılında Versaille anlaşmasını karşılarına koyan ülkelere hesap sormak vardı. Birinci dünya savaşına birinci sıfatını kazandıracak olan yeni savaş başlatmak için 6 yıllık hazırlık başlamıştı. İktidarı için Hitler'i tebrik ettikleri liderin hatta 1939 yılında Nobel Barış Ödülü'ne aday gösterdikleri kişinin dünyayı sürükleyeceği kaos ortamından haberleri yoktu(Çimen, 2020; 205).

2.7.1 DIŞ POLİTİKA, TİCARET VE GSMH

1930 tarihine girildiğinde diğer tüm ekonomiler gibi Almanya'da da toparlanma sürecine girilmiş siyasi otorite tartışmaları dışında hiper enflasyon bandından uzaklaşmış ve üretim tekrardan rayına oturmuştu. Olumlu gelişmelere rağmen ülkede sürekli muhalif partiler tarafından seçim için baskı uygulanması, dış politikada bir güvensizlik sorununun doğmasına sebep olmuştu. 1933 yılına kadar ülke rejimi iktidar problemleri ile boğuşurken yapılan seçimler sonucunda Weimar hükümeti yerini nasyonal sosyalist hükümetine devretmiştir. Nazi partisi seçimleri kazanmasına rağmen bir yıl kadar muhalif taraftarların itirazları ile ilgilenmek durumunda kalmıştı. Ülkede Hitler'in iktidar olması muhalif taraftarların temel itiraz kaynağı olmamıştı. Temel sorun diğer partileri yok sayarak faaliyetlerini durdurması olmuştu. Almanya, Birinci Dünya Savaşı sonucunda Weimar ile cumhuriyet rejimine geçmiş olmasına rağmen bu

¹³ Reichstag yangını, Almanya parlamento binasına 1933 Şubat tarihinde düzenlenmiş olan saldırdır. Kundaklanma sorumlusunun tam olarak bilinemediği olayda, muhalefet partisi taraftarları veya mülteci grupların sorumlu olduğu tahmin edilmektedir.

rejim yok sayılarak tek parti ve tek yönetici ile yönetilmeye başlamıştı. Çabalar herhangi bir şekilde dinlenilmemiş ve şiddetle karşılık bulmuştu. 1934 yılında otoriteyi tam anlamı ile ele geçirmeyi başaran naziler ülke içindeki rejim ve iktidar tartışmalarına son vermişlerdi. Hitler ülke içi otorite için Gestapo¹⁴ ve SA¹⁵, dış politika otoritesi içinse Wehrmacht¹⁶ ve SS¹⁷ birliklerini oluşturmuştu.

Dış politikada yayılmacı bir politika izlemeye kararlı olan Hitler, weimar döneminde yapılandırma anlaşmaları ile ertelenmiş Versaille maddelerinden kurtulmayı planlamıştı. Maddeler ağır şartlar içermekte ve doğrudan üstün bireylerden oluşan Almanya'nın gelişimi sürekli olarak durduran bir çapa niteliği taşıyordu. Versaille yok sayılacak ise dışarıya karşı güç gösterisi yapmak gerekmişti. İkinci olarak Birinci Dünya Savaşı ile birlikte ellerinden alınan Almanların yaşadığı bölgeleri yeniden kazanmak yayılmacı politikanın diğer adımını oluşturacaktı. Politikanın son adımı olarak planlanan aşama Büyük Alman İmparatorluğunu kurmak olacaktı. Almanya büyük bir ulus ve diğer toplumlardan da üstün olduğuna göre yaşam alanları ve kaynaklar kendilerinin otoritesi altında olmalıydı. Bu hedef doğrultusunda ekonomileri İkinci Dünya Savaşı'na götürecek olan Hitler, hammadde ihtiyacı sorununu ortadan kaldırmaya karar vermişti. Diğer tüm ekonomiler buhran sonrasında iyileştirme faaliyetlerini devreye alarak çökmüş olan ekonomik sistemleri yeniden düzenlemeye çalışıyordu. Ekonomik düzenleme paketleri Almanya içinde iyileştirme sürecinde kullanılmıştı. Para basma stratejisinin enflasyon üzerindeki etkisini iyi analiz etmiş olan nazi iktidarı üretimi gelişim ve ilerlemenin temel bileşimi olarak görmüştü. Bu bağlamda ülkede üretici sınıflar ve sanayici iş insanlarına büyük teşvikler ile güçlendirilerek seri üretim yapılması için zemin oluşturmuşlardı. Üretimin gelişmesi gıda, yakıt ve tekstil gibi yayılmacı bir politikada önem anlamında çok büyük bir yüzdeye sahip ürünlere ulaşılmasına olanak sağlayacaktı. Dış ülkeler ile 1939 yılına kadar ticarete önem veren Nazi iktidarı herhangi bir dış politika sorunu yaşamaktan

¹⁴ Gestapo, "GEheime STAats POLizei" gizli devlet polis teşkilatı isminde kurulan örgüt, ülke içindeki hiyerarşik düzeni sağlamak adına çok önemli bir rol oynamıştır. Hitler'in hem propagandalarını topluma dayatmak hem de muhalif kesimi göz altına almak için mükemmel şekilde işlevini yerine getirmiştir.

¹⁵ SA askeri birlikleri düzensiz bir ordu olması nedeni ile çok uzun süre faaliyette bulunamamıştır. Özellikle 1931-1934 yılları arasında tam iktidar ve otorite sağlanıncaya kadar parti için önemli bir konumda yer almıştı.

¹⁶ Almanya'nın savaş döneminde ana askeri gücünü oluşturan örgüt hava, deniz ve kara kuvvetlerini içerisinde barındıran oldukça geniş çaplı bir sınıftı. Ayrıca ele geçirilmiş olan bölgeleri korumak ve elde tutmak gibi görevleri de yerine getirmişti.

¹⁷ Nazilerin gelecek planlamalarını ve ideolojilerini uygulamaya koymak ile görevli asker ve doktorlardan oluşan bu örgüt iktidar süreci boyunca soykırımlar, holokostlar ve toplama kamplarının oluşturulup üstün ırk projesine zemin oluşturan temel birlik olmuştur.

kaçınmıştı. Üretimin giderek hız kazanması ekonomik göstergeler için de yukarı yönlü bir eğilim yaratmış oldu.

Tablo 6. Almanya 1923-1938 Dönemi Periyotlarında Reel GSMH Değerleri

ALMANYA		
YIL	1923-1928	1925-1938
GSMH	-0.5	3.6

(Kaynak: Nasuhi, S., Bakırtas, İ., 2000)

GSMH değerlerinin yıllık periyotlar halinde gösterildiği tabloda ilk beş yıllık dönemde Almanya ekonomisinde negatif eğilimli bir büyüme olduğu görülmektedir. Bu tarihler arasında siyasi iktidar mücadelesinin yoğun olarak yaşanması istikrarın sağlanmasına yönelik zorlu bir zemin hazırlamıştır. Ek olarak 1929 tarihinde Büyük Buhran etkileri makro ekonomilerin tümünü sarsarak dünya ticaretinin azalmasına sebep olmuştur. Buhranın etkilerinin 1930 sonlarına kadar dünya ekonomisine vermiş olduğu hasar sonrasında yeniden toparlanma süreci Almanya içinde de başlamıştır. Özellikle Alman ekonomisi için 1933 sonrasında siyasi iktidar sorunu çözülmüştür. Otorite sağlanması sonrası dönem bazında 3.5'in üzerinde bir büyüme gözlemlenirken enflasyon denge düzeyine getirilmiş ve işsizlik sorunu çözüme kavuşturulmuştur. 1938 sonlarına kadar yükselişin istikrarlı bir şekilde devam ettiği milli gelir için askeri harcamalara ağırlık verilerek bir yıl sonra başlatılacak olan saldırının finansmanı oluşturulmuştur. 1 Eylül 1939 ile başlamış olan savaş 6 yıllık süreçte de devam etmiştir. Bu süreç içerisinde bir kriz dönemi söz konusu olduğundan net bir veri bilgisi sağlanamamıştır.

2.7.2 YAHUDİ SOYKIRIMI

1933 yılında Nazi partisi Almanya iktidarı için en büyük söz sahibi olmayı başarmıştı. Kurulan askeri ve basın örgütleri sayesinde ülke içinde üstünlük sağlanmış oldu. Ancak ekonomik göstregelerin yükselmesi otoriteyi korumak için en temel gerekliliği içeriyordu. Milliyetçilik bilinci oluşumunda Alman vatandaşını öne çıkarma ve mülteci kesimi dışlama politikasını sürdüren Hitler, ülkenin birçok bölgesinde özellikle de en yüksek nüfusa sahip olan yahudilere karşı nefret uyandırmayı başarmıştı. Yaklaşık 7 milyon yahudi kökenli vatandaş Almanya'da ve Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde yaşıyorlardı. Birinci parti olmasından 1 yıl sonra başkan Hindenburg hayatını kaybetmişti ve bu askeri gücün tamamıyla Hitler'e bağlanmasına zemin

hazırlamış oldu. Aynı yıl içerisinde yahudi ve mülteci karşıtı propagandalar her binanın duvarında her gazete sayfasında ve her radyo kanalında halka empoze ediliyordu. Bu durum kapsamında 28 Mart 1933 yılında yahudilere karşı boykot ve baskı başlatılmış oldu. Çok sayıda yahudi dükkanı yağmalanma amacıyla saldırıya uğramıştı. Soykırım ilk olarak sadece dışlama ve toplumdan arındırılma şeklinde gerçekleşmişti. Aynı yıl içerisinde mültecilerin dükkan açma ve işletme, şehirlerarası seyahat etme, restoranlarda yemek yeme ve toplu taşıma araçlarını kullanmaya kadar aşırı kısıtlama içeren yasaklar yürürlüğe konulmuştu. 1934 yılında yahudilerin ülkeden çıkışları yasaklandı. Bu politikada hedef Almanya yahudilerden arınsın değil dünya yahudilerden arınsındı. Naziler yahudilerin sokak kaldırımlarında yürüme haklarını bile ellerinden almışlardı ancak yine de yapılanların sonu gelmeyecekti. Çıkarılan bir bildiri ile yahudi ve diğer mülteci vatandaşlar Alman şehirlerinde kurulmuş gettolara taşınacak ve hayatlarını orada devam edeceklerdi. Böylesine sıkı bir ayrıştırma sonrasında Nazi iktidarı ekonomik ve ticari yönden sorunlar yaşamaya başlamıştı zira ülkede kalan her yahudi vatandaş evsiz ya da işsiz değildi. Uygulamalar sonrasında Alman ekonomisine katkı sağlayan birçok zanaatkar, diplomat, asker ve aralarında Albert Einstein'de dahil olmak üzere birçok bilim insanı ülkeyi terk etmek zorunda kalmış ya da belirli suçlamalar ile hapse mahkum edilmişlerdi. Yahudiler'e yapılan bu baskı diğer ülkeler tarafından da Almanya ile yapılan ticari ve diplomasi ilişkilerini olumsuz yönde etkilemişti. Hitler, mültecilere bulaşmanın ekonomik olarak olumsuz sonuçlar doğurduğunu anlamış oldu. Yine de ülkeyi yahudilerden arındırmak buna değerdi. 1935 yılına gelindiğinde Nazi partisi "Nüremberg Yasaları" nı uygulamaya koydu. Nazi partisinin ırksal olarak temel ideolojilerini ve politikalarını orataya koyan bu yasalar, Alman vatandaşlığı ve Alman onurunu koruma odaklı maddeler içeriyordu. Yasalar sayesinde Hitler, yahudiler ve Alman kanı taşımayan diğer mültecilerin vatandaşlık haklarını ellerinden aldı. Yüzlerce iş insanı çeşitli nedenler ile tutuklandı ve hiçbir vatandaşlık hakları olmadıklarından dolayı kendilerini savunamadı. Tutuklu bir şekilde yaşamalarına devam eden yahudilerin ülke ticareti ve ekonomisine yapmış oldukları katkı da yok edilmişti. Bu durumla ilgili çözüm önerisi Heinrich Himmler'den gelmişti. Yahudiler ve mültecilerin hatta diğer suçluların esir kamplarında çalıştırılarak ülke ekonomisi ve üretimine katkı yapmalarını sağlayabilirlerdi. Nazi lideri için bu fikir oldukça mantıklı görünmüştü. Kamplarda kalanların çoğu mülteci veya suçlu

olacağından onları sınırsız çalıştırabilirlerdi ve hizmetlerinin karşılığı olarak onlara herhangi bir maaş ödemesi yapmalarına da gerek kalmayacaktı. Dayanabildikleri kadar çalışacaklardı eğer hayatta kalabilirlerse üretime, hayatta kalamazlarsa da mültecilerin eksilmesine katkı sağlamış olacaktı. Bu doğrultuda gettolarda ya da hapishanelerde tutulan mülteciler ve suçlular kademeli bir şekilde kamplara gönderilmeye başlandı. 22 Mart 1933 yılında inşa edilmiş olan Dachau Toplama Kampı'nın öncelikli inşa edilme amacı içerisinde suçlu ve mültecileri bulunduracak bir hapishane olması değildi ancak Dachau 1935 yılı ve sonrasında Almanya'da oluşturulmuş ilk toplama kampı niteliğinde olacaktı. Daha sonrasında işgal edilen bölgelerde de birçok toplama kampları kurulmuştu. Kamplar insanlık açısından bir leke olarak nitelendirilse de ekonomiye olan katkılarında olduğu bir gerçektir. Çok az maliyet ile hiçbir ödeme yapmadan gece gündüz yoğun bir şekilde çalıştırılan kamp sakinleri Almanya için hammadde üretimine destek oluyor ve savaşta yeni yapılacak saldırılar için kaynak oluşturmuş oluyorlardı. Ayrıca kamplarda kalanların zor şartlara daha kolay uyum sağlayabilmeleri için çeşitli tıbbi deneyler ve ilaç kullanımları uygulanıyordu. Bu durum gelecekteki tıbbi çalışmalar için de önemli bir atılım olacaktı. 1939 yılından 1941 yılına kadar toplama kampları iş gücünün önemli bir kısmını oluşturmuştu ancak çok sayıda ölüm yaşanıyordu. İnsan için ortalama yaşam süresinin 2 aya kadar düştüğü kamplarda hastalıklar sorun haline gelmeye başlamıştı. Hastalıkların yayılması savaşta olan bir ülkenin direncini tamamıyla yok edebilme riski taşıyordu. Hastalıkların yayılmasının önüne geçmek ve bir değer oluşturamayacak kamp sakinlerinin tüketimlerinden kurtulmak adına ilk zehirli gaz ile kitle imha uygulamalarına geçildi. Zehirli gaz ilk olarak 8 Kasım 1941 tarihinde Polonya'da Auschwitz Toplama Kampı'nda kullanıldı. 1942 yılı sonrasında savaşın seyri müttefikler yönüne değişmişti ve birçok işgal bölgesinde isyanlar başlamıştı. Kamplarda Almanya'nın savaşı kaybedeceği fikri yayılması baş kaldırı riskini arttırmıştı. Nazi hükümeti mülteci ve yahudileri tamamen ortadan kaldırmak için son politikasını uygulamaya koydu. Kitle imhalar ile ölümler büyük ölçüde arttırıldı. Yaklaşık 6 Milyon hayatını kaybeden mültecinin 1,5 milyonu çocuklardan oluşmuştu. Böyle bir sayıda hayata mal olan politikanın ismi "Nihai Çözüm"dü. 1945 yılında savaşın sona ermesi ile birlikte toplama kamplarında kalan kişiler kurtarıldı ancak yaşananlar dünya tarihinde bir kara leke olarak kalacaktı(Hitler, 1925).

2.7.3 SAAR EKONOMİK BÖLGESİ: FRANSA-NORVEÇ DEMİRYOLU HATTI

Polonya 1 Eylül 1939 yılında Nazi kuvvetlerinin saldırısına uğraması sonrası Alman işgali altına girmiş oldu. Polonya'nın alınmasından sonra Almanya, Fransa ve İngiltere ile ticari ilişkilerini durdurarak Batı Avrupa'ya ilerleyebilmesi için hammadde kaynaklarının yoğun olduğu bölgelere yönelmeye hedef haline getirmişti. Polonya düşüşünde 2 gün sonra 3 Eylül 1939 yılında İngiltere ve Fransa müttefikler bloğunu oluşturarak Nazi Almanyası'na savaş ilan etti. Alsas- Loren ve Saar bölgeleri içerdikleri yoğun hammadde kaynağı ile savaşta Avrupa'yı ele geçirmeyi sağlayacak olan anahtar niteliğindeki bölgelerdi. Bu iki bölgenin stratejik anlamda önemi oldukça fazla idi ki Hitler'de bunun farkında idi. Birinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi bir sonuç yaşamak istemeyen Almanya, önce Saar Bölgesi'ni sonrasında ise Norveç ve Danimarka üzerine yönelmeye uygun görmüştü. İskandinav bölgesini almak Avrupa cephesindeki savaşı bitirmek ve sağlanan kaynak akımını güvenceye almak için yegane bölge konumunda bulunuyordu. Nazi kuvvetleri burayı alması durumunda iki önemli avantajı eline geçirmiş olacaktı. Fransa'ya kuzey demiryolu hattından gelen yardım kesilmiş olacak ve Paris kuşatmasına zemin hazırlanmış olacaktı. Bir diğer önemli etken İskandinavya'dan Baltık Denizi'ne oradan da İngiltere kıyılarına ulaşılabilirdi. Polonya ve Çekoslovakya sonrası Norveç ve Danimarka'nın düşüşü ekonomik ve askeri üstünlüğüm dışında Almanya için psikolojik bir üstünlükte sağlamış olacaktı(Gordon, 1998).

10 Ekim 1939'da ilk ele geçirilen bölge olan Polonya'nın işgalinde 40 gün sonra birçok üst düzey Nazi subayı turist kimliği ile Norveç'e giriş yapmıştı. Hedefleri "Weserübung Harekatı" ile birlikte Norveç kuşatma altına alındığında limanları ve deniz fenerlerini etkisiz hale getirmektir. Böylece ülke karadan yapılacak saldırılar dışında denizden yapılacak olan saldırılara karşı da savunmasız durumda olacaktı. Nazi subaylarının içeriden çalışmaları sonrası 1940 Nisan'a kadar herhangi bir saldırı olmamıştı. Müttefik kuvvetlerin bir karşı saldırıda bulunabilme ihtimalleri Alman donanmasına büyük bir kayıp verdirebileceğinden Norveç kuşatması oldukça gizli ve hızlı bir şekilde yapılmak zordundaydı. 9 Nisan'da harekat, hem kara hem de deniz olmak üzere iki yönlü olarak başlatılmış oldu. Alman kuvvetlerine karşı yaklaşık bir ay kadar direnç gösterebilen Norveç donanması, müttefiklerin yeterli şekilde askeri yardım gönderememiş olmaları ve Nazi hava kuvvetlerinin de kuşatmaya destek vermesi sonucunda teslim olmak zorunda kaldı. Norveç'in düşüşü özellikle Fransa üzerinde

büyük bir panik etkisi yaratmıştı zira artık kuzeyden Paris'e demiryolu ile ulaşılabilirdi. Almanya Saar Bölgesi'ni almasının dışında Baltık Denizi'ne ulaşmış, İngiltere-Fransa arasında Manş Denizi üzerinde gerçekleşen ticaret akımını da tehdit etmeye başlamıştı. Almanya'nın Norveç'te bırakmış olduğu kayıp sayısı azımsanacak bir miktar olmasa da İskandinav bölgesinin ele geçirilmesi Avrupa'nın ekonomik olarak yaklaşık %70'i üzerinde hakimiyet kurmasına olanak vermişti. Fransa için durum kötüye gidiyordu. Güney'de İtalya, Doğu'da Almanya, Kuzey'de ise işgal edilmiş bir Norveç ve Danimarka kalmıştı. Tek destek yönü olarak Manş Denizi buluyordu ancak burası mayın tarlasından farksızdı ki gönderilebilecek en ufak yardım teknesi bile Alman denizaltılar tarafından saldırıya uğrayabilirdi. Atlantik Okyanusu hattı üzerinden ABD'nin yardım olanağı düşünülebilirdi ancak mesafe çok uzun ve lojistik maliyetleri de ülkenin zaten savaşta olduğu göz önüne alındığında oldukça yüksekti. Alman kuvvetler Doğu'da Rusya ile imzaladıkları saldırmazlık paktı sayesinde herhangi bir saldırı riski görmemişlerdi. Bu bağlamda donanmanın potansiyel gücünü doğrudan batıya yöneltmişlerdi. Müttefikler cephesinde çember daralmış, Fransa, Almanya tarafından uğrayacağı saldırıdan kurtulma planları yapmakta idi. İngiltere tarafında hammadde kaynağı sorunu Alman kuvvetlerine karşı gösterilen direnci olumsuz etkiliyordu. Fransa'nın düşmesine bir ay kadar kala okyanusun ötesinde yer alan ABD ile ticari ilişkiler, ABD'yi savaşa sokmaya yetecek olmasa da Almanya'yı rahatsız edecek seviyeye gelmişti. Almanya, İskandinavya Bölgesi'nde de hakimiyet kurduktan sonra tüm güçleri ile Paris'e saldırısını başlatmış oldu. Müttefikler olası bir Alman saldırısı beklemişlerdi ancak bu beklenti kuzey limanlarının kaybından bu kadar kısa süre sonra olması yönünde değildi. 10 Mayıs tarihinde kuzey ve doğu yönlü olmak üzere doğrudan başkente yürüyen alman donanması haziran ayına gelindiğinde hedeflediği şehre ulaşmıştı. 22 Haziran 1940 tarihin ateşkes isteyen fransızlar Nazi Almanyası'nın hakimiyeti altına girmiş oldular. Savaş sürecinde geline bu noktada müttefiklerin en önemli iki lider ülkesinden biri olan Fransa artık Nazi işgalinden kurtarılacağı güne kadar kendisine yeterli yardımı yapamamış olan İngiltere için bir destek oluşturamayacaktı. Almanya cephesinde durumlar geline bu nokta itibari ile sorunsuz şekilde devam ediyordu. İlk olarak Polonya ardından Çekoslovakya, Hollanda, Belçika, Norveç, Danimarka ve son olarak Fransa Alman halkına ait topraklar haline gelmişlerdi.

Fransa'nın da işgali sonrasında Avrupa bölgesindeki savaş büyük ölçüde sona ermişti. İngiltere'nin tek başına kalması ve ada ülkesi konumunda bulunduğundan tek ticari destekçisi ABD kalmıştı. Almanya Alsas-Loren'i, Saar Bölgesi'ni ve o dönem için en geniş demir yolu hattı olan Fransa-Norveç demir yolu hattında hakimiyet sağlamayı başarmıştı. Avrupa'daki savaş sona ermişti. Almanya-Rusya arasında herhangi bir problem olmasa da müttefiklerin yeni üyesi olacak ABD'nin gittikçe son doğru yaklaşan İngiltere'yi hayatta tutması, Hitler'in canını sıkan en temel etkendi. Kömür ve demir hammadde kaynakları nazilerin eline geçmişti ancak hala petrol eksiklikleri yoğun şekilde devam ediyordu. Bu bağlamda petrol gereksinimini en hızlı karşılayabileceği nokta Kafkasya petrol bölgesini elinde bulunduran Sovyet Rusya idi. Londra'ya ulaşip İngiltere'yi almak ve savaşı sonlandırmak için Rusya'nın işgali oldukça riskli olurdu. Bunun yerine Stalin ile ticari ilişkileri güçlü tutmak daha akıllıca olacaktı. Genel olarak Rusya ile barış yanlısı bir ilişki izleyen Almanya'nın fikri ABD'nin İngiltere ile ticari ilişkilerini koruma uğruna savaşa girmesi sonrasında değişecekti. 7 Aralık 1941 tarihine kadar savaşa tek başına devam edecek olan İngiltere, ABD ile su altında kurmuş olduğu ticaret yolu sayesinde alman kuvvetlerine karşı durabilecekti. Almanya'nın ise İngiltere'yi ele geçirerek Londra'ya ulaşması için Atlantik ticareti durdurması gerekecekti. Savaş sürecini müttefikler lehine 4 yıl gibi bir süre boyunca uzatacak olan atlantik ticaret akımları savaşın seyrinin değişmesine de neden olacaktı(Gordon, 1998).

2.7.4 ATLANTİK TİCARETİNİN ÇÖKÜŞÜ: U-BOAT

Dünya, 1939 tarihi ile birlikte 3 yıl gibi bir süre boyunca savaş sürecini yaşamaya mahkum olmuştu. Binlerce nüfus kaybı ve ekonomik çöküşün sonrasında başta Avrupa olmak üzere birçok bölgede Almanya, müttefikler karşısında gücünü hissettirmiş ve oluşacak yeni dünya düzeni için kural koyucu konumunda olarak görülüyordu. Sadece 12 gün içinde Fransa'nın bozguna uğrayarak İngiltere'yi naziler ile baş başa bırakması savaşın sonuna gelindiğini işaret ediyor gibi idi. Ancak 6 yıl boyunca devam edecek hegemonya mücadelesinin daha yarısı bile bitmemişti. Müttefikler için üç kritik dönüm noktasından ilki İngiltere ile ABD arasında 14 Ağustos günü imzalanan bildiri aracılığı ile gerçekleşmişti. ABD, bu bildiri ile savaşa resmi olarak katılmamıştı ancak ticari ve ekonomik yönden İngiltere'yi hayatta tutması Londra'nın düşmesine engel oluyor ve Almanya'nın dikkatini üzerine çekiyordu.

Churchill belki de yapılabilecek en mantıklı hamlelerden birini yapmayı başarmıştı. Avrupa bölgesine giriş çok riskli, karşı saldırı için hala toparlanma ve destek ihtiyacının artması seçenekleri arasında Atlantik Okyanusu aracılığı ile ticaret yönünü batıya çevirmesi hem müttefiklerin ihtiyaç duyduğu desteği almasını sağlayacak hem de karşı saldırı için gerekli olan ekonomik kaynağın oluşmasına zemin hazırlanmış olacaktı. ABD için de İngiltere, savaş sonrasında Almanya'dan daha iyi bir müttefik olacaktı. ABD, geçmişe bakıldığında İngiltere ve Fransa ile birlikte galip unvanı ile çıkmış olan Birinci Dünya Savaşı sonrasında savaşa sonradan dahil olmuş olsa da oluşmuş yeni düzende oldukça iyi bir konuma gelmişti. Ek olarak savaşa katılmak gibi bir düşünceden de söz etmek yıkımı da beraberinde getirmiş olacaktı. İngiltere'nin ekonomik desteğe ihtiyacı vardı ve ABD bunu sağlıyordu. "Almanya için de aynı destek sağlanabilir miydi?" Sorusu kısmında olumsuz bir tutum görülme olasılığı yüksek olacaktı. Bunun sebebi olarak savaşı başlatan ve tüm dünyayı kaosa sürükleyen Almanya'nın kendisi olmuştu ayrıca Almanya'nın İngilizleri bozguna uğratarak savaşı galip tamamlaması durumunda sıranın kendisine gelmeyeceğinin de garantisi yoktu. Oysa yaşanılarak öğrenildiği gibi İngiltere odaklı kazanılan bir savaş sonrasında ABD ülke ve toplum olarak da bu durumdan karlı bir şekilde ayrılmıştı. Bu düşünceler bağlamında da imzalanmış olan Atlantik Bildirisi, müttefikler ile yakınlaşmayı arttırmışken ABD'nin savaşın içine bir adım daha sürüklenmesine sebep olmuştu. Savaşa girilmesi durumunda yanında işgal altında Fransa ve can çekişen İngiltere, karşısında ise yeniden doğarak intikam yemini etmiş bir Almanya ve pasifik üzerinden doğrudan kendisine ulaşabilecek uzak doğu topraklarında hegemonik güç konumunda bulunan bir Japonya vardı.

Almanya tarafında imzalanan bildiri sonrasında İngiltere kuşatması için harekete geçildi. Bunun için Manş Deniz'i üzerinden yapılacak hava ve deniz saldırıları ulaşılmak istenen hedef için yeterli olmayabilirdi. Atlantik tarafının da abluka altına alınması gerekiyordu ki bu gereklilik, var olan donanma gücünü bölmek anlamına geliyordu. Ağustos ayında imzalanmış olan bildiri sonrasında 4 aylık süreçte İngiltere Almanya'nın yapmış olduğu kuşatma denemelerini geri püskürtmeyi başarmıştı. ABD desteği askeri silah ve hammadde olarak Nazilere karşı oluşturulmuş savunma hattında önemli bir yer tutuyordu. İngiltere karşı saldırıları sonuçlandıramayan mihverler tarafında başarısızlıkla sonuçlanan her bir kuşatma işgal altında olan bölgelerde de olası

bir isyan girişiminin tetiklenmesine neden oluyordu. Bu sonuç kapsamında ABD'nin durdurulması gerekiyordu. Belçika'da resmi olarak savaşa katılmamıştı ancak Nazilerin Fransa'ya ulaşmalarının önünde engel teşkil etmişti. Belçika'nın bu davranışı Naziler tarafından saldırıya uğramalarına yeterli olduysa ABD'nin de Naziler için aynı engeli İngiltere'ye ulaşma konusunda oluşturması ABD'ye saldırmak için yeterli bir sebepti. ABD İngiltere desteği için müttefiklere asker göndermiyordu fakat İngiliz askerlerinin savaşmak için kullanacağı silahları temin ediyor. Bu durum daha fazla devam etmeyecekti. Savaşı bitirmek için müttefikleri tek kalesi Londra'ya 500 km'den daha az bir mesafe kalmıştı ancak ABD buraya ulaşmada en büyük engel konumuna gelmişti. Alman kuvvetlerinin atlantik üzerinden ABD üzerine yürümeleri, yapılacağı belirli olan çok açık saldırı olurdu ve İngiltere saldırıları devam ediyorken donanmayı bölmek mental olarak da olumsuz bir durum yaratacaktı. Bakıldığında bu şartlar altında Almanya'nın saldırması ABD'nin karşılık vermesi ile sonuçlanarak durumu daha kötü hale getirebilirdi. Ancak Uzak Doğu'nun hegemonik gücü Japonya, pasifik üzerinden ABD kıyılarına ulaşabilir böylece hızlı bir saldırı düzenleyebilirdi. Japonya'nın saldırısı esnasında Atlantik üzerindeki odak dağılmış olacak ve Alman denizaltıları da okyanusun derinliklerindeki ticaret yolunu kesebileceklerdi. Pearl Harbour baskını hava odaklı olmak üzere olabildiğince hızlı bir şekilde tamamlanacak ve ABD donanmasının karşılık vermesine imkan verilmeden baskın bitmiş olacaktı. 7 Aralık 1941 günü Pasifik üzerinde konumlanan Japon donanması ABD kıyılarını toplam 183 uçak ile bombardımana tutan Japonlar savaşın dönüm noktalarından birini oluşturmuş oldular. Aynı zamanda Atlantik Okyanusu'nda U-Boat'lar çok sayıda Amerikan kargo gemisini hedef alarak İngiltere'ye yapılacak olan yardımların tümünü kestiler. Roosevelt'in öncelikli hedefi İngiltere'nin hayatta kalması değil ticaret sağlayarak ekonomik dinamizmi canlı tutmaktı ancak 7 Aralık günü yaşananlar hedefi tamamen değiştirecekti. ABD tarafında birçok nakliye gemisinden saldırı haberleri geliyor ve Mançurya kıyılarının Japon bombardımanı altında olduğu bildiriliyordu. Bu gelişmeler ABD'nin Pearl Harbour Baskını'ndan 1 gün sonra Japonya'ya savaş açmasına sebep oldu. Aynı zamanda Almanya ve İtalya cephelerinden de ABD'nin savaş mihverler tarafında savaşa katıldığı bildirisi yayımlanmıştı. ABD, bu baskından sonra resmi olarak müttefikler tarafında savaşa katılmış oldu.

Atlantik su altı ticareti ile birlikte ABD ve İngiltere arasında kurulmuş olan kaynak aktarımı, Mihverler tarafından durdurulmuştu. Savaş ilanı sonrası İngiltere yapılan askeri destek daha sonra Fransa'nın da kurtulmasını sağlayacak ve Mihver kuvvetler için yeni bir savaş başlamış olacaktı. Dünya küresel savaşındaki üç kritik ekonomik ve ticaret bölgesinde biri olan Atlantik, zorlukla da olsa kurtarılmıştı. Böylece Alsas-Loren'i Nazilere kaybeden müttefikler için mental üstünlük sağlanmıştı. Almanya tarafında ise hem Atlantik'in kaynaklarını kaybetmekten doğan mühimmat ihtiyacı hem de İngiltere'yi alamamanın vermiş olduğu psikolojik çöküntü vardı. Tüm bunlara ek olarak artık ABD ile de savaşmak durumunda kalacaklardı. Uçaklar burada çok önemli bir silaha dönüşecek ve okyanusun ötesinde yer alan ülkenin alınabilmesi için yüksek miktarda petrole ihtiyaç duyulacaktı. Savaşın müttefik tarafının artı bir artması, Nazi birliklerini petrol ve demir kaynaklarına ulaşmak için en yakın ülke olan Rusya'ya yöneltecek ve savaşın son sürecine girilmiş olacaktı. Rusya hem Almanya sınırına oldukça yakın bir mesafede idi hem de petrol ve doğalgaz açısından zengin bir konumda bulunuyordu ancak Rusya'nın zengin durumda olduğu bir nokta daha vardı: Yüzölçümü ve soğuk(Rumiin, 2011, Yazıcı, 2019).

2.7.5 KAFKAS PETROL BÖLGESİ: STALİNGRAD

1939 yılı itibari ile dünya ekonomilerini her anlamda yıpratın tarihin en geniş çaplı ve en yıkıcı savaşının başlangıcı üzerinden yaklaşık üç yıl kadar bir süre geçmişti. Bu süre içerisinde tüketilen kaynak ve para miktarı şimdiden Birinci Dünya Savaşında harcanan miktarın iki katının da üzerine çıkmıştı. ABD'nin de savaşa dahil olması ile bu miktar çok daha fazla artış gösterecekti. Japonya saldırısı sonra ABD Limanları büyük hasar alırken Almanya denizaltıları da Atlantik'te var olan ticaret yollarını kesmişti. 8 Aralık günü Roosevelt'in müttefiklerin yanında savaşa katılarak Japonya'ya ve dolaylı olarak mihverlere savaş ilan etmesi sonrasında Alman işgali altında olan birçok bölgede başkaldırma hareketleri başlamıştı. Özellikle Fransa'da bir bayram şeklinde kutlanan bu açıklama henüz askeri bir hareket olmamasına rağmen müttefiklerin umutlarını geri kazanmalarına yetmişti. Mihverler İngiltere'ye karşı girmiş oldukları çatışmalardan bir sonuç alamamış ve çok sayıda kayıp vermişlerdi. Azalan mühimmat ve kaynak miktarı Naziler'i Avrupa'nın doğusunda yer alan Sovyetler üzerine yönlendirecekti. Sovyetler savaşın başladığı tarihten itibaren Almanya ile saldırmazlık paktı imzalamış ve savaşta yer alan ekonomiler ile ticaret dışında herhangi bir ilişkide bulunmamıştı. Buna rağmen

Rusya, doğalgaz ve petrol açısından oldukça zengin olan Kafkasya'yı sınırları içerisinde bulunduruyordu. Hitler artık şunun farkına varmıştı ki Avrupa kıtasını tamamen almak ve ideolojisini uygulamak için iki ekonomik bölgeyi ele geçirmesi gerekmekte idi. Bu bölgelerin ilki olan Alsas-Loren Birinci Dünya Savaşı'nın da çıkmasına zemin hazırlamıştı ki şu anda Almanya'nın kömür ve demir ihtiyacını karşılıyordu. Diğer bölge olan Kafkasya ise Almanya için doğalgaz ve petrol hammaddelerini temin edecekti. ABD'nin de artık savaşta olacağı düşünüldüğünde de Avrupa'da otorite sağlamanın dışında elde tutmak için de Kafkas petrol bölgesinin ele geçirilmesi bir zorunluluk haline gelmişti. Burayı almanın İngiltere kadar zor olmayacağı düşüncesinde olan Naziler bölgenin ele geçirilmesi sonrasında şüphe uyandıran ve prestijini kaybetmeye başlayan ordularının tekrardan gücünü göstermiş olacaktı. Bu bağlamda 22 Haziran 1941 günü Kafkasya planı ve Rusya kuşatması başlamıştı. Rusya'nın karşılık vermesi kaçınılmazdı ancak kademeli şekilde oluşturulmuş olan bu işgal planı ABD'nin resmi olarak savaşa katıldığını açıklaması ile değiştirilecek ve hedef Rusya'yı tamamen almak olacaktı. 7 Aralık'a kadar kuşatılmış olan Kafkas petrol bölgesi Sovyet askerlerinin saldırıları nedeniyle tam olarak kullanılamıyordu. Aralık 1941 tam Naziler için savaşın dönüm noktası olacaktı. Alman panzerleri Moskova'ya ulaşmak üzere olsalar da Rusya çok büyüktü. Yaklaşık 2000 km kadar mesafenin tanklar ile gidilebilmesi için çok ciddi miktarda yakıt gerekli idi. Mesafe sorunların sadece başlangıcı olmuştu. Kuşatmanın zamanlaması Almanya için çok zor bir zamana denk düşmüştü. Stalin, Alman birliklerini durdurmak adına tarlaların birçoğunu yaktırmıştı böylece Almanların geçmiş oldukları Rus bölgelerinde buldukları tek şey terk edilmiş boş binalardı. Yakıt desteği ve dinlenmek için de sıklıkla ilerlemenin durdurulması Rusya'nın elini güçlendiriyordu. Nazilerin hafife aldıkları bir başka durum ise mevsim olmuştu. Doğa tamamen Rusya'nın tarafını tutuyordu. Ortalama -34 dereceye kadar düşen sıcaklık seviyelerinde ilerlemek o kadar da kolay olmayacaktı. Tanklarda var olan yakıtın donmaması için sürekli olarak hareket halinde olunması gerekiyordu. Fakat bu olanaksızdı çünkü karlı zemin normalde gidebilecekleri mesafenin sadece yarısı kadar mesafe gidebilmelerine imkan tanıdığından dolayı toplam yol uzunluğu iki katına çıkmış oluyordu. Stalingrad'da durdurulan alman kuvvetler için Barbarossa Harekatı sona ermiş oldu. Batı'da ABD savaşa dahil olmuş ve Normandiya çıkarması için

hazırlık yapılırken Doğu'da ise karlara gömülen Alman orduları hem atlantik ticaretini hem de Kafkasya petrol bölgesini kaybetmiş oldu(Koschrek, 1942).

Sonuç olarak 1942 yılında bakıldığında savaşta en önemli üç ekonomi ve ticaret bölgesi olarak nitelendirilen Alsas-Loren, Atlantik ve Kafkasya bölgelerinin 2/3 kadarı müttefiklerin kontrolünde bulunuyordu. Savaşın %66 kısmını tamamlamış olarak görünen müttefikler cephesinde savaşın sonuna yönelik planlamalar yapılarak gelecek Normandiya Çıkarması'na ve Fransa'nın yeniden kurtarılmasına hazırlık başlayacaktı. Mihverler tarafında sadece kaybedilmiş çatışma ve ekonomik bölgelerin dışında mental olarak çöküş hissedilmişti. Ayrıca ABD'nin savaşa katılarak Japonya ve Almanya'ya karşı savaş ilan etmesi sonrasında Naziler tarafından işgal edilmiş birçok bölgede isyanlar başlamış ve direniş grupları Alman ordularının bölünmesine sebebiyet vermişlerdi. Savaşın son yıllarına girilirken Japonya'ya atılmış atom bombaları ile Almanya cephesi ise Sovyet Rusya, İngiltere ve ABD donanmaları ile karşı karşıya kalmış, İkinci Dünya Savaşı büyük bir yıkım ile sona ermişti.

2.8 TÜRKİYE EKONOMİSİ

20. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanmış olan mücadele sonrasında kazanan ve dağılan devletler açısından yeniden toparlanma bazı devletler için yeniden doğuş başlamıştı. Parçalanan Osmanlı İmparatorluğu sonrasında milli mücadele ile Atatürk önderliğinde ülke bütünlüğünde bulunan toprakların birçoğu kaybedilmiş olsa da Anadolu işgal kuvvetlerine karşı elde tutulabilmişti. 1920 yılında gerçekleşen bu mücadele hareketi ile kurulmuş olan Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Mondros Ateşkes Anlaşması ile Osmanlı'nın resmi olarak tarihe geçirmişti. Osmanlı'nın çöküşü sonrasında dayatılmış olan Sevr Anlaşması da geçerliliğini yitirmiş İtilaf Devletleri Osmanlı'dan kalan savaş borçlarını TBMM hükümetine yükleyen Lozan Anlaşması için görüşmelere başlamıştır. 1923 yılında TBMM ülke rejimi için cumhuriyet rejimini ilan ederek toplumu ve ideolojik düşünce yapısını Osmanlı'dan uzaklaştırmış oldu. Aynı yıl içerisinde imzalanmış olan Lozan Anlaşması kapsamında Osmanlı'dan kalan borçların 3/4 kadarı TBMM hükümetine devredildi. Borçlar dışından ticari ilişkiler yönünden de ülkeye önemli kısıtlamalar getiren Lozan Anlaşması, yaklaşan buhranın etkileri artırıcı bir etki oluşturacaktı. Başkan Atatürk ülkeyi işgalci güçlerden temizleme sonrasında ekonomi politikaları oluşturmak ve toplumu sektörel anlamda planlama açısından İzmir İktisat Kongresi'ni toplamış oldu. Türkiye tarım odaklı bir ülke olarak ilk dönemlerinde

tarımsal politikalara önem verildi. Tarımda makineleşme hızı artarken istikrarlı bir büyüme yakalanmış oldu. 1924 – 1929 aralığında Türkiye’de milli gelirdeki iyileşme döviz maliyetinin de azalmasına ve dış ticaret ilişkilerinin de gelişmesine zemin hazırladı. Buhran dönemi yıllarında dış ticaretin tüm dünya geneli olarak düşüş yaşaması ülkede ihracat gelirini de olumsuz şekilde etkilemiş oldu. Buhranın üç yıl boyunca devam eden etkisi sonrasında devlet eli ile sanayileşme politikalarına geçiş yapan TBMM hükümeti, 1931 yılında faaliyetine başlamış olan Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası ile birlikte ekonomide para politikasını yönlendirerek özgür ve daha güvenilir bir ortam oluşturmayı başarmıştı. Bu bağlamda devlet içerisinde yer alan diğer bankaların da politikaları üzerinde etki oluşturarak dış ticaret ve yatırım gelirleri açısından ülkede güven ortamı oluşturuldu. 1933 yılında ilk olarak başlatılan birinci beş yıllık sanayileşme planı ile birlikte devlet yönlü sanayileşme politikası için başarılı bir planlama kurulmuş oldu. Kara yolu yapımına ağırlık verilerek doğu-batı yönlü ticaret geçişleri için lojistik faaliyetlerinde de büyük bir ilerleme yaşandı. Savaş dönemi öncesinde cumhurbaşkanı Atatürk yurtiçinde ve uluslararası platformda barış politikasına destek verirken 1939 yılının başlangıcında İnönü, Atatürk’ün hayatını kaybetmesi ile ikinci başkan olarak görevine başlamış oldu. Süreç olarak değerlendirildiğinde zor bir dönemde ülkenin başına geçmiş olan İnönü hükümeti, Atatürk’ün sürdürmüş olduğu barışçı politikaları sürdürerek Türkiye Cumhuriyeti’ni yeni bir dünya savaşının dışında tutmayı başarmıştı. Savaş dönemi içerisinde birçok kısıtlama ve düzenleme ile ekonomik anlamda istenilen düzeyde başarı sağlanılamasa da henüz 15 yıllık bir devlet olan Türkiye’nin savaşta tarafsızlığının açıklanması ile hem oluşabilecek yıkımın önüne geçilmiş hem de Osmanlı’dan kalan kaybedilenleri kazanma fikrinde olunmadığını gösterilmişti. Savaşa doğrudan bir katılım sağlamamış olan Türkiye savaş dönemi boyunca kurmuş olduğu barış ilişkileri ile sınırlarını güvence altında tutmayı başarmıştı.

2.9 BUHRANDA TÜRKİYE

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşunun 8. yılını tamamlarken ülkede sektörel olarak bir bütünlük oluşmaya başlamış ve bankacılık olarak da atılan adımlar Türk Lirası’nın istikrar yakalamasına ortam hazırlamıştı. Bu süreçler içerisinde İzmir İktisat Kongresi temel ekonomik politikanın oluşmasında önemli bir rol oynamış oldu. 1928 tarihine gelindiğinde ABD’de başlayacak olan buhran öncesinde Türkiye çoğunlukla Avrupa

lkeleri ile ticari ilişkilerini sürdürmüştü. Borsa üzerinde oluşmuş olan balon gittikçe geri dönülemez bir hal alarak tüm yatırımları bir anda yok etmiş oldu. Piyasada yok olan para miktarı göz önüne alındığında bu durum daha önce ekonomi tarihinde görülmemiş bir kriz şeklinde düşünülmüştü. Başlangıçta kriz olarak başlayan 1929 ekonomik buhranı önce Avrupa'ya oradan da gelişmekte olan tüm ekonomilere sıçramıştı. Özellikle buhranın Avrupa üzerinde etkisini göstermesi ile Türk Lirası'nda değer kaybı hat safhalara çıkmaya başlamıştı. Döviz olarak o dönem baz alındığında İngiliz sterlini karşısında 1000 kuruşa kadar değer kaybeden lira, ithal-ihraç dengesinde büyük bir soruna yol açmış oldu. Uluslararası ticaret akımlarının durma noktasına gelecek kadar azalması ülkedeki sermaye akımlarının da olumsuz anlamda etkilenmesine sebep olmuştu. Ekonomik buhranın yaklaşık olarak 4 yıl boyunca hissedildiği Türkiye'de önlemler genelde devletçi politikaların önem kazanmasına zemin hazırlamıştı. Devleti politikalar kapsamında sonraki dönemlerde de devam edecek önemli değişikliklere gidilmişti. Oluşabilecek bir panik havasına karşın toplumsal olarak tasarruf ön planda tutulmuştu. Bankalar için tedbir politikaları oluşturuldu. Bütçe dengesini ön planda tutarak likit ihtiyaını dengelemeyi hedefleyen Atatürk'ün en önemli avantajlarından biri Türkiye'nin buhran sürecinde devletçi politikalara hızlı manevra şeklinde geçebilmesi olmuştu. 1930 yılına gelindiğinde Türk Lirası değer düşüşü ve uluslararası ticari ilişkilerin tüm dünya ekonomileri için durma noktasına gelmesi tarım alanında yarı yarıya bir azalmaya sebebiyet vermişti. Dış ticari ilişkilerin devam edebilmesi adına Atatürk'n uygulamaya koyduğu bir diğer politika Kliring Politikası¹⁸ oluşmuştu. Politika kapsamında dış ticaretin durgunluğundan biraz olsun kurtulunmuş olursa da buhran sürecinin dünyada kaldığı srenin uzaması diğer tüm devletler gibi Türkiye için de büyük bir sorun oluşturuyordu. 1930 tarihinden buhranın zirve noktası birçok ülke için geride bırakılmış oldu. ABD'de New Deal'ın oluşumları ile tüm ülkelerde yeniden toparlanma süreçlerine girilmişti. Buhrandan ıkış için Atatürk 4 aşamalı oluşturduğu planlamada örnek bir strateji kullanarak Türkiye'nin çıkış planını uygulamıştı. Atatürk zorlu sürecin çözümüne yönelik ilk olarak bütçe dengelemesini işaret etmişti. Bütçenin doğru ve sağlam bir şekilde oluşturulması hem toplumun gereksinimlerini karşılamaya yönelik hem dış platformda bir güven ortamı

¹⁸ Kliring Politikası, ekonomiler arasında yapılacak olan ticari ilişkilerde mal ve hizmet karşılıklarının mallar ile ödenmesini diğer ifade ile takas uslnn kullanılmasıdır. Savaş ve zorlu ülke şartlarında kullanılan bu yöntemde otoriter yekilendirme ya da Merkez bankası aracılığı ile bu karar verilebilmektedir.

oluşturarak dış ilişkileri yeniden başlatmayı da beraberinde getireceğine inanmıştı. Bu yaklaşım doğrultusunda devlet bütçesinde açık olan kalemler fazla olanlar ile dengelenmeye çalışıldı. Vergilerde düzenlemeye gidilerek toplumdaki kesimlere yönelik ödenebilecek oranda düzenlemeler uygulamaya konuldu. Böylece vergi düzenlemeleri ile devlet gelirlerinde de süreklilik tekrar sağlanmış oldu. Vergiler toplumsal sınıflara ya da bölgelere göre değil halkın birey olarak kazancına ve servet birikimine göre belirlenmiş oldu. Buhranın etkisini kırarak 4 aşamalı planlamanın ilk aşaması bu şekilde geçilmiş olurken devlet bütçesinde düzenleme diğer politikaların kolay bir şekilde oluşturulmasına da zemin hazırlamış oldu. İkinci aşamada doğrudan para politikasına ve fiyat istikrarına yönelen Atatürk, ülke parasının döviz karşısında değer kazanmasının ve bir an önce ticari ilişkilerin yeniden canlanmasının önemine vurgu yapmıştı. Bankalarda da buhran kaynaklı büyük problemler oluşmuşken paranın ve istikrar politikasının tek elden yürütmesi için Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) resmi olarak göreve başlamıştı. Bu şekilde bir bankanın merkezileştirilmesinden sonra dış politikada da güven indeksini arttırmış olan Türkiye’de özgür bir şekilde para politikasına doğrudan yön verme olanağı oluşturmuştu. Enflasyon değerleri hala 1032 kuruş gibi inanılmaz seviyelerde iken para basma oranları ve emisyon hacmi merkez bankasının oluşumu sonrasında tekrardan düzenlenmişti. Diğer banka faaliyetleri de merkez bankası politikalarına bağlanarak bankalar arasındaki ve piyasadaki paranın artış ve dolaşım hızı kontrol altına alınmış oldu. Buhranın etkileri gittikçe zayıflatılıyor bütçe dengelemesi ve fiyat istikrarına yönelik Atatürk uygulamış olduğu strateji New Deal benzeri bir politika oluşturuyordu. ABD’de tekrardan ekonomi ısınma ve ticari hareketlilik yayılmış, bu durum diğer ekonomilere de olumlu yansımıştı. Türkiye’nin topluma karşı başlatmış olduğu üçüncü aşama, yatırımları ve kaynakların etkin kullanımını içermişti. Ülkede dışarı ile ticaretin azalması sonrasında iç yatırımlarda tasarruf ön plana çıkarılmaya çalışıldı. Halkın ve beraberinde küçük ölçekli firmaların tasarrufa teşvik edilmesine yönelik politikalar uygulamaya konuldu. Bu uygulamalar bağlamında “Milli İktisat ve Tasarruf Örgütü”¹⁹ oluşturuldu. Örgütün temel hedefleri toplum üzerinde milli ekonomi bilinci oluşturarak yerli ürün tüketimi yöneliminin sağlanması idi. Atatürk döneminde buhrandan çıkış için

¹⁹ Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, buhran döneminde Türkiye’nin içerisinde bulunduğu zorlu süreçte özellikle toplumsal kesimi tüketim çılgınlığından uzakta tutmak ve tasarrufa, etkin kaynak kullanımına yönlendirmek amaçlı TBMM hükümeti’nin uyguladığı politikalardan biridir.

son hamle ise uluslararası ekonomik ilişkilerin seyri olmuştu. Dış ekonomik ilişkilerde bağımsızlığın tam anlamı ile sağlanması açısından ithal-ihraç dengesi ve ödemeler bilançosunun tutarlılığına önem verilmişti. Dışa bağımlılığın azaltılması yönelik atılmış adımlar yerli ürünlerin üretimini cazip hale getirmiş oldu. İhracatın artırılmasına zemin hazırlamak amacıyla yerli firmalara teşvik verilmişti(Savlı, 1993, Çetin, 2007).

1932 yılı sonlarına doğru 1929 ekonomik buhranından çıkışını büyük ölçüde tamamlayan Türkiye, bu zorlu süreçte merkez ülkelerden biri olmamasına karşın oldukça sıkıntılı dönemler geçirmiştir. Planlamanın aşamalı olmasının yanı sıra 1929 dönemi ile İkinci Dünya savaşı sürecinde de devam edecek olan Korumacı / Kısıtlamacı / Müdahaleci devlet politikası önemli bir değişime de zemin hazırlamıştır.

2.10 DIŞ POLİTİKA, TİCARET VE GSMH

1929 Ekonomik Buhranı tüm dünya ekonomileri açısından etkilerini ortalama üç yıl boyunca ağır bir şekilde sürdürmüştü. Bu süreç kapsamında uluslararası ticari ilişkilerin azalması özellikle dışa bağımlılığı yüksek olan ülkeler için de olumsuz bir zemin oluşturmuştu. Türkiye Cumhuriyeti bütçe ve bankacılık oluşumları ile buhranın etkilerini 1932 yılının sonlarında atlatmaya başarmıştı. Hükümet süreçte korumacı, kısıtlamacı ve müdahaleci bir politika izlemişti(Şahin,2011; 104).

Buhran öncesi dönemde yapılan İzmir İktisat Kongresi kararları yaklaşık 4 yıllık durgunluk süresi boyunca istenilen seviyede gerçekleştirilememişti. 1924 yılından başlayarak beş yılı öngören tarım reformu 1929 yılına gelindiğinde olağanüstü bir durum olarak askıda tutulmuştu. Buhrandan çıkış ile birlikte devam edilecek olan politikalarda daha çok devlet eliyle düzenlemelerin hakimiyet kazandığı bir tutum sürdürülmüştü. Ülke ekonomisinin kuruluş yılından itibaren milli gelirinin tarım sektörü odaklı olarak artış yaşadığı görülmüyordu. Tarım sektörü Türkiye için en önemli sektör durumunda bulunuyorken Atatürk, ülkenin dışa bağımlılığının azaltılması ve dış pazarlarda yaşanan rekabet ortamı ile Türk girişimcilerin mücadele edebilmesi için sanayileşme politikalarına önem verilmesi gerektiğinin farkına varmıştı. Kongre kararları kapsamında ülkede sektörel olarak düzenlemeye gidilerek toplumun çalıştığı 4 temel sektör oluşturuldu. Tarım, sanayi, tüccar ve işçi sınıfları olarak sektörler ayrılmış olan halkın getirilerine ve uğraşlarına göre de düzenlemelere tabi tutulmaları kararlaştırıldı. Tarım sektörü milli gelirin yüzdelik dilim olarak çoğunluğuna sahip olduğundan düzenlemelerin büyük bir kısmı tarım sektörüne yönelik yapılmıştı. 1925

yılına kadar aşar vergisi üzerinde düzenlemelere gidilerek 1925 yılında ise vergi yükümlülüğü tamamen kaldırılmıştı. Ayrıca çiftçiyi topraklandırma kanunu düzenlemeye konularak toprak bütünlüğünün halka oranlı şekilde dağıtılması ve kesimlerin arasında toprak ağalığı gibi durumların önüne geçilmiş oldu. Çiftçilikte makineleşme için de ilk adımlar atılmışken bu durum üretimin daha kısa süre içerisinde daha hızlı yapılmasına olanak sağlamış oldu. Tütün yetiştiriciliği serbest hale getirilerek ihraç edilmesine müsaade edildi. 1924 yılında faaliyetine başlamış olan Ziraat Bankası, çiftçiler için tarım kredileri ile çiftçiler için destek paketleri oluşturdu. Balıkçılık ve kümes hayvancılığı da tarım sektörü içerisine dahil edilerek hayvancılık üzerinde de gelişmeler uygulamaya geçirildi. Tarım sektöründe alınmış kararlar ile İkinci Dünya Savaşı Dönemine kadar ülke de önemli bir yol kat edilmiş oldu. Kongrede 4 temel sektör olarak planlanmış sektörlerden ikincisi olan sanayi sektörü ekonomik bağımsızlığın kazanılması ihracatın desteklenmesi açısından en önemli sektörü oluşturuyordu. Türkiye ihracat rakamlarında tarım ihracatı olarak gelişim gösteriyordu, ancak ara malları ve sanayi ürünlerine karşılık tarım ürünleri ile rekabet edilememişti. Bu durum kapsamında şu çıkarım yapılabilirdi: Krom, demir, çelik gibi önemli hammadde ve ara mallarına karşın patates, soğan satarak rekabet edilemezdi. Bu çıkarım Atatürk tarafından da yapılmış olacaktı ki Türkiye'nin kendi içerisinde yaşamış olduğu sanayi devrimi başlamıştı. İlk olarak sanayi üretimi için ayrılacak bütçenin oluşturulmasına yönelik 1924 yılında Sanayi ve Maadim Bankası uygulama hayatına girdi. Fabrikalaşma sürecine hız verilerek ülkenin Uşak, Bursa, Ankara, Kayseri gibi birçok şehrinde fabrikalar kuruldu. Fabrikalar sektörleri birbirine bağlı tutacak temel ekonomik birimler olarak işlev görüyor hem sağladığı istihdam ile işçi sınıfına hem de kaynak temini için tarım çiftçilerine iş imkanı yaratmış oluyordu. 1927 yılında çıkarılmış olan Teşviki Sanayi Kanunun ile birlikte sanayileşme için ciddi bir adım atılmış oldu. Bölgelere yönelik kurulmuş olan sanayi odaları da bu kanunu destekleyerek atılıma katkı sağlamıştı. Atatürk, birinci beş yıllık sanayileşme planını uygulamaya koymak istemişti ancak buhranın patlak vermesi sonrasında bu planda 4 yıllık ertelemeye gidildi ve birinci beş yıllık sanayi planı 1933 – 1938 yılları aralığında başarı bir şekilde uygulanmış oldu. İkinci beş yıllık sanayi planlaması da teorik çerçeve olarak hazır duruma getirilmiş olmasına rağmen 1 Eylül 1939 yılında başlayan İkinci Dünya Savaşı bu planlamanın istenilen sonuçların alınamamasına sebep oldu. Tarım ve

Sanayi sektörlerinin düzenlemelerinden hemen sonra işçi sınıfının düzenlemesine gidildi. Fabrikalaşmanın artması ile birlikte istihdamda hızlı bir artış yaşanırken seri üretime geçiş için çalışma şartlarında ağır bir yoğunluk oluşmuştu. İşçilerin çalışma saatlerinde köklü bir değişikliğe gidilerek günümüzde de geçerli olacak 8/24'lük çalışma sistemine geçildi. Günde en fazla 8 saat çalışacak olan nitelikli ya da niteliksiz tüm bireyler bu saat sınırı dışında çalıştıklarında ek ücrete tabi olacakları kararına varıldı. Ayrıca Türkiye ilk kez sigorta sistemi uygulanarak toplum için çalışma hayatını güvence altına alan önemli bir gelişme de hayata geçirildi. Hammaddeler dış ticari ilişkiler doğrudan ihracat ürünü kabul edilmesi yasaklandı. Bu bağlamda dış satıma konu olacak ürünlerde işlenerek satış kararı ihracatın arttırılmasında çok önemli bir rol oynamış oldu. İşçi sınıfının düzenlemelerinden sonra tüccar ve ticaret insanları için reform çalışmaları başladı. Ticari bankalar bu konuda destek unsuru olarak hem ticarete yönelik kredilerin dağıtılması hem de ticari haberleşmelerin düzenlenmesine katkı sağladı. Monopol durumun önüne geçilmesi adına piyasalarda tam rekabet koşullarının oluşumuna zemin hazırlandı. Açık piyasa, karşılık ve faiz oranı gibi ekonomik göstergeler tekel olarak merkez bankasına bağlı duruma getirildi. Borsalar millileştirilerek kar-zarar dalgalanmaları serbest hale getirildi. Tüm sektör planlamaları haricinde lojistik ve iç ulaşımda ürünlerin hızlı bir şekilde taşınması için kara ve demir yollarının yapımına da hız veren Türkiye, büyüme olarak önemli bir mesafe kat etmiş oldu.

Tablo 7. Ekonomik Buhran Öncesinde Sektörel Payların Dağılımı ve Büyüme Hızı Değerleri

Yıl		1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929
Tarım	Sektör Payı	43.1	47.8	44.7	49.9	39.5	42.4	49.8
	Büyüme Hızı %	...	27.2	5.6	31.8	-30.9	19.2	42.6
Sanayi	Sektör Payı	10.6	8.5	8.9	8.7	11.9	10.6	9.1
	Büyüme Hızı %	...	-7.1	17.9	14.8	19.4	-0.6	3.8
Hizmet	Sektör	67.4	60.8	64.2	58.8	72.3	68.2	59.3

	Payı							
	Büyüme Hızı %	...	3.5	19.2	8.2	7.3	4.7	5.7

(Kaynak: Sarıçoban, G. 2020)

Tablo 7'ye bakıldığında İzmir İktisat Kongresi sonrasında planlanmış olan ekonomik stratejiler, ekonomik buhran dönemine kadar başarılı bir şekilde uygulanmışken tarım sektörü yönlü bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu dönem öncesinde sanayi konusunda atılımlar savaş dönemleri ve milli mücadele gibi nedenler ile tam olarak yaşanmamıştır. 1924 yılında uygulamaya geçen teşviki sanayi kanunu sonrasında sanayi sektörünün gelişiminde büyüme hızı payı olarak önemli bir artış yaşanmış, 1928 yılına kadar negatif düzeye düşmemiştir. Dönemin bütününde Türkiye GSMH değeri %11.4 ile ilk 10 yılı içerisinde kalkınma hızı yüksek ekonomiler arasında yer almayı başarmıştır(Sarıçoban, 2020, Şahin,2011).

2.10.1 SIKI YÖNETİM UYGULAMASI

Kuruluşundan sonraki 18. Yılını geride bırakan Türkiye Cumhuriyeti, ekonomik olarak buhrana kadar sektörel anlamda ilerleme kaydetmiş buhran döneminde duraklama yaşamış olmasına rağmen bu süreçten üç yayılan bir planlama ile çıkmıştı. Bütçe, istihdam, dış ekonomik ilişkiler ve sektörel dağılım olarak toplumda ekonomik birimler oluşturulmuştu. 1933 yılında başlatılmış olan birinci beş yıllık sanayi planlaması ile fabrikalaşma ve sanayi faaliyetleri yaygınlaşmıştı. Birinci sanayi atılımı sonrasında endüstride başarılı bir zemin hazırlamış oldu. Atatürk, dışa bağımlılığın azaltılması ve dış satımı arttırmak amacıyla sanayinin daha da ileri götürülmesini hedefliyordu. Bu hedef doğrultusunda düşünülmüş olan ikinci beş yıllık sanayi planlaması uygulaması, 1938 yılında sona eren ilk planlamadan hemen sonra uygulama geçirilecekti. 1 Eylül 1939 yılında Almanya'nın Polonya'ya karşı işgal başlatması sonrasında yeni savaş sürecine girilmiş oldu. Türkiye'de Atatürk'ten sonra görevi devralmış olan İnönü Hükümeti, iç politikada ve dış politikada barış yönlü bir izlemeye devam etmeyi seçmişti. Ülke için savaşta tarafsızlığın ilan edilmesi oluşabilecek yıkımın önüne geçmişti. Buna rağmen dünya geneline yayılan İkinci Dünya Savaşı özellikle Avrupa ile önemli ticari ilişkilerde olan Türkiye'yi zorlu bir döneme sürüklemiş oldu. Savaşın başlangıcından bir yıl sonra 1940 yılında hükümet, 6 ildeki sosyal yaşam ve yurt içinde uygulanacak ekonomi politikaları için sıkı yönetim ilan

ettiğini açıkladı. Sıkı yönetim savaş haline yönelik olarak savaşa katılım olamasa bile 6 yıl boyunca Türkiye’de uygulanmaya devam etti. Sürdürülen 6 yıllık süreç içerisinde devletçi politikalar daha baskın bir şekilde hayata geçirilmiş oldu. Dış ticaret büyük ölçüde azaldı. Sanayi gerekli olan ara malı ve hammaddelerin tedarik edilmesinin zorlaştığı gerekçesi ile diğer sektörler için sanayide gelişim yavaşladı. 1940 yılında Milli Koruma Kanunu uygulamaya geçirildi. Bu kanun ile birlikte Türkiye’de ilk kez Olağanüstü Hal uygulaması da başlamış oldu. Kanun gerekçesi ile alınan kararlarda; Hükümet, belirli bir karşılık bedeli ödemesi yapılarak işletme ve kurumlara el koyabilir, belirli bir hektarın üzerinde olan toprakları işleme ve gelirin devlete aktarımını sağlayabilirdi. Maddelere ek olarak sanayi ve ziraat hammadde üretimlerinin ne kadar ve çoğunluk olarak hangi mal ağırlıklı üretileceği kararı doğrudan görev hükümetine devredildi. Temel gıda maddeleri için nüfus hesaplanarak karne uygulamasına geçiş yapıldı. Milli koruma kanunu etkileri savaşın başlangıcından sonra 3 yıl daha devam ettirildi. Bu süreç içerisinde Avrupa ile ticari ilişkiler durma noktasına gelmişti. İnönü savaş sürecinin uzaması ve üstünlüğün müttefik kuvvetlere geçişi ile birlikte savunma harcamalarına yönelerek gelişim faaliyetlerini yavaşlattı. Bu duraklama ülke içerisindeki ticari akımlara olumsuz yönde etki etmişti. Sanayi üretimi dışarıdan alınan ara malı miktarı azalınca üretici firmalarda bu ürünlere yönelik enflasyonist sıçramalar yaşanmaya başladı. Enflasyon hızlı bir şekilde artarken tarımın da olumsuz hava şartları ve vergi bedeli olarak hükümete geçmesi nedeniyle ülke milli gelirinde savaşın başladığı tarih olan 1939 yılına göre %60 oranında bir azalış görülmüştü. Halk sahip olduğu malları stoklama yaparak yatırımlardan tamamıyla uzaklaşma eğilimi göstermeye başlamıştı. Serbest piyasada arz-talep dengesine göre belirlenmiş olan fiyatların dışında kara borsacılık yaygınlaştı ve Türkiye’de toplum genelinde yoksulluk tırmanmaya başladı. Suç oranlarında da artış yaşanması sonrasında hükümet sıkı tedbirler alarak kötü gidişin önüne geçmeye çalıştı. Sıkı yönetim uygulamaları savaş süreci boyunca sürdürülmüşken 1945 yılında ikinci dünya savaşı sona erdi. Süreç boyunca ülke içinde enflasyonist sıçramaların yaşandığı, dış ilişkilerde de borçların arttığı bir grafik gösteren Türkiye Cumhuriyeti, sorunlu yılları geride bırakmıştı. İnönü hükümetinin 6 yıllık periyottaki dış borca bakıldığında hesaplanan toplam dış borç miktarının 236 milyon dolardan neredeyse iki kat artış göstererek 439 milyon dolara kadar yükselmiştir. Bu artış temelinde ekonomi politikaları ya da ticari hamlelerin

dışında küresel anlamda bir gerileme yaşanması ve ticari ilişkileri çıkar çatışmalarına yönelik olarak aksamaya olmuştur(Uca, 2009).

2.10.2 ÜÇLÜ İTTİFAK

1930 yılları Türkiye Cumhuriyeti buhran etkilerinden toparlanma sürecini tamamlamış bir seviyeye gelmişti. Uygulanmış olan birinci beş yıllık sanayi planlaması Başkan Atatürk önderliğinde işlevini yerine getirmişti. Dış ticarete rekabet edebilmek adına teknolojiye ve endüstriyel atılıma büyük çaba harcayan Atatürk hükümeti, sanayileşme ile birlikte ekonomi politikaların tek elden kontrolü için Merkez Bankacılığı'na geçiş tamamlandı. Türkiye Cumhuriyeti açısından sosyo-ekonomik olarak göstergeler iyiye giderken Avrupa'da ise özellikle Almanya tarafında büyük bir değişim yaşanmıştı. Almanya'nın yeni başkanı Adolf Hitler, demokratik rejimi ve çok partili hayatı rafa kaldırarak askeri harcamalara ağırlık vermişti. Uygulanan politikalar çerçevesinde dışa kapalı bir politika sergileyen ve ilk olarak iç politikada dengeyi sağlamış Alman liderinin, hoparlörden kaybettiklerini almak amaçlı bir savaş ilanı yapmasına gerek kalmamıştı. En az İngiltere ve Fransa'nın da öngörebildiği gibi Türkiye'de gelecekte yeni bir savaşın yakın olabileceği konusunda hemfikir idi. Yeni bir dönüm noktası ve kararın eşliğinde olan Türkiye, Birinci Dünya Savaşı'nda aynı safta savaşan Almanya ile savaşa dahil olabiliyordu. Bu kez Alman kuvvetlerinin başında Hindenburg değil Hitler vardı ve hedeflerini de açıkça ortaya koymuştu. Dünyada ve yurttan barış politikasını savunan ve ülkeyi bu savaşın dışında tutma niyetinde olan başkan Atatürk, Hitler'in aksine savaşın ülkeleri hem ekonomik olarak hem de bilimsel olarak geriye götüreceği kanaatinde idi. Yine de yaklaşan fırtına için hazırlık yapılması ve bir karar verilmesi gerekecekti. 1939 yılına girilirken Türkiye Cumhuriyeti iki önemli etki oluşturacak olay yaşamıştı. Bu olayların ilki kurucu ve ilk Başkan Atatürk hayatını kaybetmişti. Atatürk yerine görevine başlamış olan İkinci cumhurbaşkanı İnönü, 1 Eylül 1939 tarihinde başlayacak olan savaş öncesinde kritik bir karar verme sürecine girmiş olacaktı. Türkiye toplumu Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı askeri olarak mücadele etmiş ve müttefikleri Almanya ve Avusturya-Macaristan gibi mağlup olmuştu. İnönü, kendisinden önceki Atatürk'ün uygulamış olduğu dış politika ile devam edebilirdi ya da kaybettiklerini tekrar kazanmak hedefi ile Mihver kuvvetlere dahil olarak Müttefik kuvvetlerin karşısına çıkabilirdi. İkinci verilecek olan karar geri dönülemez sonuçlara sebep olabiliyordu. Karşısında üç olasılık bulunan İnönü

hükümeti Mihverlere yeniden destek verebilir ancak olası bir kayıp durumunda tamamı ile yok olma riski de öne çıkmış olurdu. Birinci Dünya Savaşı sonrasında ülkenin nüfusunda ağır bir düşüş yaşamış Türk toplumu askeri olarak da savaş için geniş bir orduya sahip değildi. İngiltere ve Fransa önderliğinde müttefik kanadı desteklenebilirdi. Bu olasılığın yaşanması durumunda ise Almanya'ya karşı cephe alınması gerekebilirdi ki Almanya, Birinci Dünya Savaşı'ndaki Almanya değildi. Öyle olmadığını savaşın ilk üç yıllık sürecinde açık bir şekilde tüm dünyaya gösterecekti. Bu olasılıklar arasında şartları değerlendiren İnönü, Atatürk'ün de mutlak suret ile altını çizdiği barış politikasının uygulanacağına karar vermişti. Savaş için düzenli bir ordu kurulmuş olmasına rağmen askeri anlamda çatışmada bulunmayan ve savaş sonuna kadar tarafsız bir tutum sergilemeyi başaran Türkiye Cumhuriyeti, 1945 tarihine gelindiğinde sınırlarını korumayı ve savaşı en az hasar ile atlatmayı başarmıştı. 1 Eylül 1939 yılı öncesinde İngiltere ile Türkiye ilişkileri 15 Nisan'da başlamış oldu. İngiltere hedefi öncelikli olarak olası bir savaş durumunda Türkiye'yi kendi saflarında görmeydi. Buna en büyük sebep olarak Almanya'nın saldırması durumunda balkanlar tarafından fazladan açılacak bir cephe hem Almanya'nın daha fazla kaynak tüketmesine sebep olacak hem de Hitler'in askeri gücünü zayıflatmış olacaktı. Türkiye tarafında ise savaşa katılmak gibi bir aksiyon olmamıştı. Hedef, kendi sınır güvenliğini güvence altına alarak yangın yerine dönecek olan Avrupa'dan mümkün olduğunca az hasar alarak uzakta kalabilmeydi. 1 Eylül 1939 günü Almanya Versay Anlaşması'nı tanımayarak Polonya saldırısını başlatmıştı. İngiltere ve Fransa tarafı müttefikler bloğunu oluştururken Türkiye, her iki taraf içinde mutlak anlamda tarafsızlığını ilan etti. Savaşın başlangıcından 1 ay kadar sonra Ankara'da Fransız ve İngiliz temsilciler ile Üçlü İttifak resmi olarak imzalanmış oldu. Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrupa ülkeleri ile yapmış olduğu ilk resmi anlaşma olan üçlü ittifak, Akdeniz ve Balkan sınırlarında güvenliğin sağlanmasını temel alan ayrıca ticari ve ekonomik düzlemde de olumlu gelişmelere zemin hazırlayan bir yardımlaşma anlaşması olarak tarihe geçmişti. Üçlü ittifak savaşa yönelik herhangi bir askeri anlaşma değildi. Tarafsızlığını açıklamış olan Türkiye için büyük öneme sahip bu yardımlaşma anlaşması 23 Temmuz 1939 Hatay'ın Türk toprağı olarak kabul edilmesi ve anavatana katılmasına önemli bir zemin hazırlamıştır(Soysal, 1982).

2.10.3 TÜRK-ALMAN PAKTI

II. Dünya Savaşı 1939 yılında başlamış ve tüm hızı ile devam ederken yıkımın faturası gittikçe daha da fazla artıyordu. Yaklaşık 2 yıl gibi bir sürede Nazi Almanyası tarafından işgal edilen saldırı altında olan olan bölgelerin arasına Fransa'da katılmıştı. Türkiye, savaş için askeri bir saldırı girişiminde bulunmamış olsa da çatışmaların Akdeniz'e yayılma olasılığı ve ülke için bir tehdit zemini oluşturmaya karşın düzenli ordu hazır şekilde bekletilmekte idi. Almanya lideri Hitler, Sovyetler Birliği üzerine yönelmesi konusunda Güney tarafını güvence altına almak istemişti. Rus topraklarından yoğun miktarda bulunan petrol savaşın bir an önce sonlandırılması adına son derece önemli ve stratejik bir noktaydı. Türkiye Cumhuriyeti, savaşta geçen iki yıllık süre boyunca herhangi bir askeri akında yer almamıştı. Hem iç politikada hem de dış politikada barış yanlısı politikasını sürdürmeyi hedefleyen İnönü Hükümeti, şu ana kadar Atatürk'ün de sürdürmek istediği sulh politikasını başarı bir şekilde devam ettirmişti. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Atatürk döneminde imzalanmış olan Türk-Alman Saldırmazlık Anlaşması, iki ülke arasında olumlu gelişmelerin sürdürülmesine ve krom, kömür, demir gibi birçok ürün ticaretinin gerçekleşmesine de olanak sağlamıştır. 18 Haziran 1941 yılına gelindiğinde Mihver kuvvetler Müttefikler karşısında üstünlüğü ele geçirmişlerdi. Ancak bu üstünlüğe rağmen son darbe vurulamıyor özellikle ABD tarafında ticari olarak desteklenen İngiltere düşmüyordu. ABD'nin yardımı kesilmeksizin Londra'ya ulaşmak zor görüldüğünden Hitler, eski Almanya müttefiki Türkiye ile barışı ve saldırmazlığı temel alan bir pakt için mektuplaşması başlamıştı. 1941 Mart'ından Haziran ayı kadar yazılı olarak devam eden Hitler-İnönü görüşmeleri sonucunda 18 Haziran'da görüşmelerde sona gelindi ve Türk-Alman Saldırmazlık Pakti imzalanmış oldu. İmza prosedüründen bir hafta sonra mecliste deklare edilerek açıklanan ve kabul edilen pakt hükümet ve diğer vekillerce onaylandı. Paktin onaylanması sonrasında ticari akımlarda da önemli gelişmeler yaşayan iki ülke için Türkiye özellikle krom ağırlıklı olarak ihracatını arttırmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, 1945 yılına kadar savaşa resmi olarak katılmamış ve tarafsızlık politikası sürdürmeye devam etmiştir(Aydın, 2017, Özçelik, 2010).

Sonuç olarak değerlendirildiğinde Almanya kuvvetlerinin Stalingrad'da bozguna uğraması ve Berlin'in düşmesi sonrasında tarihin en büyük ve yıkıcı savaşı 2 Eylül 1945 yılında tam teslim olma ile sona ermiş oldu. Dünya ekonomilerini yıpratmış olarak

geçen altı yıl boyunca dünya ticareti ve toplumsal anlamda nüfus büyük ölçüde zarar gördü. Dünyayı bilimsel ilerleme bazında 100 yıl geriye götürdüğü düşünülen savaş sonrasında toparlanma süreci ve yeni ekonomik sistem uluslararası ekonomilerde kabul görmüştür.

3.TİCARET AKIMLARININ EKONOMİLERE YÖNELİK KARŞILAŞTIRMA ANALİZİ

İlk iki bölüm kapsamında ele alınan ve hem ekonomi hem de durumsal olarak değerlendirilen ekonomiler için ekonomik ve ticari anlamda dalgalı bir süreç yaşanmıştır. Bu sürecin öncesinde buhranın dünyayı etkilemesi de önemli bir etken olarak öne çıkmıştır. Uluslararası ticaretin büyük ölçüde azaldığı ikinci dünya savaşında ülkeler için Alsas-Loren ve Kafkasya gibi ekonomik kaynaklar bakımından zengin bölgeler üzerinde hakimiyet kurma mücadelesine sahne olmuştur. Bakıldığında kaynaklara sahip olabilmenin yanı sıra kaynak paylaşımı da büyük önem arz etmiştir. ABD ile İngiltere arasında yaşanmış olan Atlantik ticareti buna iyi bir örnek oluşturmuştur. Savaş seyri ekonomik göstergeler ülkelerde borçlanma ve enflasyon rakamlarında artış yaşanırken askeri harcamalara yönelim hat safaya çıkmıştır. Tarafsız konumunda seyreden Türkiye Cumhuriyeti'nde bile askeri olarak savaşa katılmamış olmasına rağmen yapılan askeri harcamalar milli gelirin önemli bir kısmını oluşturmuştur. Harcamaların böylesine yüksek bir seviyede seyretmesi dünya genelinde yıllık bazda yapılan tüketim miktarını da arttırmıştır. Demir, petrol, krom, kömür, çelik gibi üretim ve ara malı olarak kullanılan önemli hammaddelerin tüketim artış hızı yükselmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ekonomik ve ticari bazda göstergeler grafikler yardımıyla incelenecektir. Savaşın ticaret akımlarına etkisinin yanı sıra ticaret akımlarının da savaşın seyrine etkisi değerlendirilecektir. İki farklı taraf olarak savaşta mücadele eden Almanya ve İngiltere ekonomi bağlamında en fazla hasar alan iki ülke olmuşlardır. GSYİH değerleri dünya kapsamında düşüş yaşarken genel olarak iki sektörün ticaretinde gözle görülür derecede bir gelişim ve artış yaşanmıştır. Biri sağlık diğeri ise silah olmak üzere şiddetli bir talep şoku oluşmuştur. Savaşmak için mermi, silah, yakıt ve ara malı; yaralıları içinse medikal malzeme ve ilaç inanılmaz derecede önem kazanmıştır. Ekonomilerin bulunduğu coğrafi konumlardan başlayarak milli gelirleri, enflasyon oranları, ticari ve diğer ekonomik göstergeleri karşılaştırmalı şekilde gözlemlenecek ve ileriye dönük yorumlama yapılacaktır.

3.1 ANALİZ, YÖNTEM VE METODOLOJİ

Çalışmanın son bölümü kapsamında yapılacak olan karşılaştırma analizi ülkelerin durumlarının değerlendirilmesi ve ticaret akımarının küresel savaş ile olan korelasyonunun ortaya konulabilmesi açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda sınırlılıkların ortaya konularak analizin belirtilmesi önemlidir. Yapılacak analizde zaman sınırlaması olarak 1925-1945 aralığı ele alınacaktır. 20 yıllık bir periyot ele alınmış olsa da öncesinde yaşanmış olayların etkileri ve sonrasında yaşanmış olaylara oluşturduğu imkan da değerlendirmeye alınmıştır.

Zamansal bir periyot sonrasında dönemde yer alan ekonomilerin hangilerinin analiz kapsamına dahil edileceği bir diğer önemli noktadır. Seçilen üç temel ekonomiden ilki İngiltere olarak değerlendirmeye alınacaktır. İngiltere, Birinci Dünya Savaşı'nda da önemli bir konumda bulunarak 1939'da başlayan yeni savaşında baş aktörlerinden biri olmuştur. Diğer analiz edilecek ekonomi Almanya olarak seçilmiştir. Almanya'nın, İkinci Dünya Savaşı'na sebep olan temel ekonomilerden biri olarak görülmesi analize dahil olmasına sebep olan en büyük nedenlerden biridir. Savaş sürecinde iki karşıt taraf olarak ele alınan iki ülke haricinde tarafsız konumda bulunan Türkiye Cumhuriyeti, analiz edilecek diğer bir ekonomidir. İki önemli boğaz sahibi olmasının yanında Birinci Dünya Savaşı'nda da Osmanlı İmparatorluğu olarak önemli bir konumda yer almıştır.

Analizi belirli parametreler bazında indirgenmesi ve oluşan etkileri daha net şekilde ortaya konulabilmesi açısından seçilen ülkeler, 20 yıllık süreç kapsamı içerisinde üç temel parametreye göre incelenecektir. İlk kıstas olarak seçilen dış ticaret verileri hem uluslararası kaynak aktarımı hem de ekonomik denge açısından çıkarım yapılmasını sağlayacaktır. İkinci parametre ülkelerin sahip olduğu milli gelir seviyeleri süreç içerisinde askeri ve otoriter güçlerinin daha net görülebilmesine olanak sağlayacaktır. Son dahil edilecek kıstas ticari ve savaş süreci olarak çok önemli bir yere sahip olan coğrafi konum olacaktır. Bulunulan ve aynı zamanda elde edilen kaynak miktarını doğrudan ortaya koyacak olan bu parametre analizde kritik bir yer edinecektir.

Analiz yöntemi nitel analiz şeklinde tablolar ve şekiller yardımı ile somutlaştırılacaktır. Bu bağlamda araştırmalar ile desteklenmiş veriler tablolar ile ifade edilerek sonuç ve çıkarım yapılmasına önemli derecede katkı sağlayacaktır.

3.2 EKONOMİLERDE KARŞILAŞTIRMA ANALİZİ (İNGİLTERE-ALMANYA-TÜRKİYE)

II. Dünya Savaşı dönemi baz alınarak yapılacak analizde savaşta yer almış ya da dolaylı olarak savaştan etkilenmiş ve savaşı etkilemiş birçok ülke yer almaktadır. Bakıldığında analiz kapsamında seçilen üç ülke hem ticari akımlarda hem de savaşta önemli rol oynamış ülkelerdir. Almanya, Mihver kuvvetlerin öncüsü olarak dünyanın sürüklendiği durumdan yegane sorumlu tutulan taraf niteliğinde bulunmaktadır. Diğer tarafta yer alan Birleşik Krallık, Müttefiklerin en önemli üyesi olmasının dışında 1941 yılında son kale olarak nitelendirilmiştir. Analizde incelenecek olan diğer ekonomi tarafsızlık statüsünde savaşı geçirmiş olmasına karşın tarafsız olan ülkeler içerisinde en kritik öneme sahip olan ülkelere biri olan Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Kuzey Afrika'dan Rusya'ya, Noveç'ten ABD'ye kadar yayılan çatışmaların ortasında kalan Türkiye için ticari politikaların ve sürdürülecek diplomasi politikasının tutumu tüm taraflar için çok büyük önem kazanmıştır. Savaşın devam ettiği atı yıllık süreç boyunca taraf değiştirenler, sonradan dahil olanlar ve politikasını değiştirenler ile birlikte şartlar ve avantaj da aynı şekilde yön değiştirmiştir. Bu değişimde önemli olarak değerlendirilebilecek coğrafi konumlar, enflasyon oranları, milli gelirler ve ticaret rakamları savaş sonucunu da belirleyen en önemli göstergeler olmuşlardır. Savaş ortamının da aynı şekilde etkilemiş olduğu ticaret ve üretim toplam dünya arzında daralmaya sebebiyet vermiştir. Genel anlamda üretimin ve dünyadaki toplam getirisinin azalması gelecek anlamında tüm ekonomileri bilimsel anlamda geriye götürmüş olsa da birçok icadın ve buluşun önünün açılmasına özellikle lojistik ağlarının ilk kez bu kadar uzak mesafelere kısa zamanda ulaştırılmasına zemin hazırlamıştır. Günümüzde kullanımı vazgeçilmez olan birçok ürünün bu dönemde ihtiyaç nedenli icat edilmesi bunu açıkça göstermektedir.

Yapılacak olan karşılaştırma analizinde ilk olarak üç ülke bağlamında ekonomiler arasında üretimi artan ticaret ürünleri ve ticaret akımlarının hangi sektörler üzerinde yoğunlaştığına yönelik değerlendirme yapılacaktır. Türkiye Cumhuriyeti bağlamında savaşta yer alan iki ülke ile yapılan ticaret akımlarında ticari seyrin değişimi analiz edilecektir. Ticari faaliyetlerin hangi sektöre yönelik artış ve azalış gösterdiği diğer parametreler olan coğrafi konum ve GSMH gibi faktörlerin etkisi de açık bir şekilde sunulacaktır.

Savaş Sürecinin Ticaret Akımları Üzerine Etkisi;

Uluslararası ticari ilişkiler 1929 yılının etkileri ile sekteye uğramış kısa bir toparlanma süreci sonrasında II. Dünya Savaşı'nın başlaması tüm dünya açısından ticaret akımların üzerinde etki bırakmıştır. Aşağıdaki tablodan hareketle Türkiye'nin İngiltere ve Almanya ile ihracat ve ithalat değerleri ifade edilmiştir.

Tablo 8. Türkiye'nin Ekonomik Buhran ve Savaş Yıllarındaki Toplam İhracatı ve Almanya-İngiltere Ekonomilerinin Toplamdaki Payları

Yıl	Türkiye Toplam ihracat (\$)	Almanya ihracatı	%	İngiltere ihracatı	%
1929	74.827,00	9.922,00	13,3	7.207,00	9,6
1939	99.647,00	37.159,00	37,3	5.712,00	5,7
1940	80.904,00	7.032,00	8,7	8.385,00	10,4
1941	91.056,00	19.879,00	21,8	14.781,00	16,2
1942	126.115,00	31.145,00	24,7	19.286,00	15,3
1943	196.734,00	46.746,00	23,8	21.312,00	10,8
1944	177.952,00	40.466,00	22,7	39.334,00	22,1
1945	168.264,00	-	-	25.065,00	14,9

(Kaynak: Tüik, 2023)

Tabloda görüldüğü gibi 1939-1945 savaş yıllarına ek olarak buhran yılı olan 1929 yılı da analize dahil edilmiştir. Ekonomik Buhran döneminde tüm dünya ülkeleri olarak toplam ticaret hacminde %65 oranında azalma görülmüş, Türkiye'nin de Avrupa'nın iki büyük ekonomisi ile yapılan göstergelerinde düşüş gözlenmiştir. Savaşın başlangıç yılı olan 1939 tarihine gelindiğinde Almanya ile ticaretin buhrana göre 3 katına çıktığı gözlenmiştir. Yapılan toplam ihracatta Almanya 1/3 oranında bir büyüklüğe sahipken İngiltere sadece %5 gibi Almanya'nın 7 kat gerisinde kalmıştır. Burada I. Dünya Savaşı'nda aynı tarafta olan Almanya ve Türkiye ticari ilişkilerinin savaş sonrasında da olumlu seyrettiği görülmektedir. Söz konusu savaşta farklı saflarda yer alan İngiltere ise Almanya ile yapılan ticarete göre oldukça geride kalmıştır. 1940 yılına gelindiğinde Avrupa'nın neredeyse %80'lik kısmını elinde bulunduran Almanya,

ürün satın almaktansa doğrudan ürüne el koymak politikasını sürdürmüş ve Türkiye ile ticari ilişkileri zayıflamıştır. Aynı zamanda yurttan ve cihanda barış politikası güden Türkiye, savaşın başlamasına sebep olan ülke ile ticari anlamda süreci tamamen olmasa da en aza indirmişdir. İngiltere ile Türkiye arasında yer alan ticaret ilişkileri savaşın ortasına doğru olumlu bir artış ile seyretmiştir. 1945 yılına bakıldığında Türkiye'nin resmi olarak savaşa müttefik kuvvetler tarafında dahil olması ve Almanya hükümetinin düşmesi ticari ilişkileri durdurma noktasına getirmiştir. Uluslararası düzlemde gerçekleşen bir çatışma ortamının başlangıç olarak bölücülük oluşturması ve beraberinde vergilerin artışına sebebiyet vermesinin ticaret akımlarına negatif olarak etki yaptığı açıktır.

Aynı dönem içerisinde ithalat verileri aşağıdaki tablo ile ifade edilmiştir.

Tablo 9. Türkiye'nin Ekonomik Buhran ve Savaş Yıllarındaki Toplam İthalatı ve Almanya-İngiltere makroekonomilerinin toplamdaki payları

Yıl	Türkiye Toplam ithalat (\$)	Almanya ithalatı	%	İngiltere ithalatı	%
1929	123.558,00	18.885,00	15,3	15.117,00	12,7
1939	92.498,00	47.045,00	50,9	5.779,00	6,2
1940	50.035,00	5.868,00	11,7	7.017,00	14,0
1941	55.349,00	6.614,00	11,9	13.606,00	24,6
1942	112.879,00	31.348,00	27,8	26.488,00	23,5
1943	155.340,00	58.627,00	37,7	24.748,00	15,9
1944	126.230,00	38.438,00	30,5	22.589,00	17,9
1945	96.969,00	596,00	0,6	22.617,00	23,3

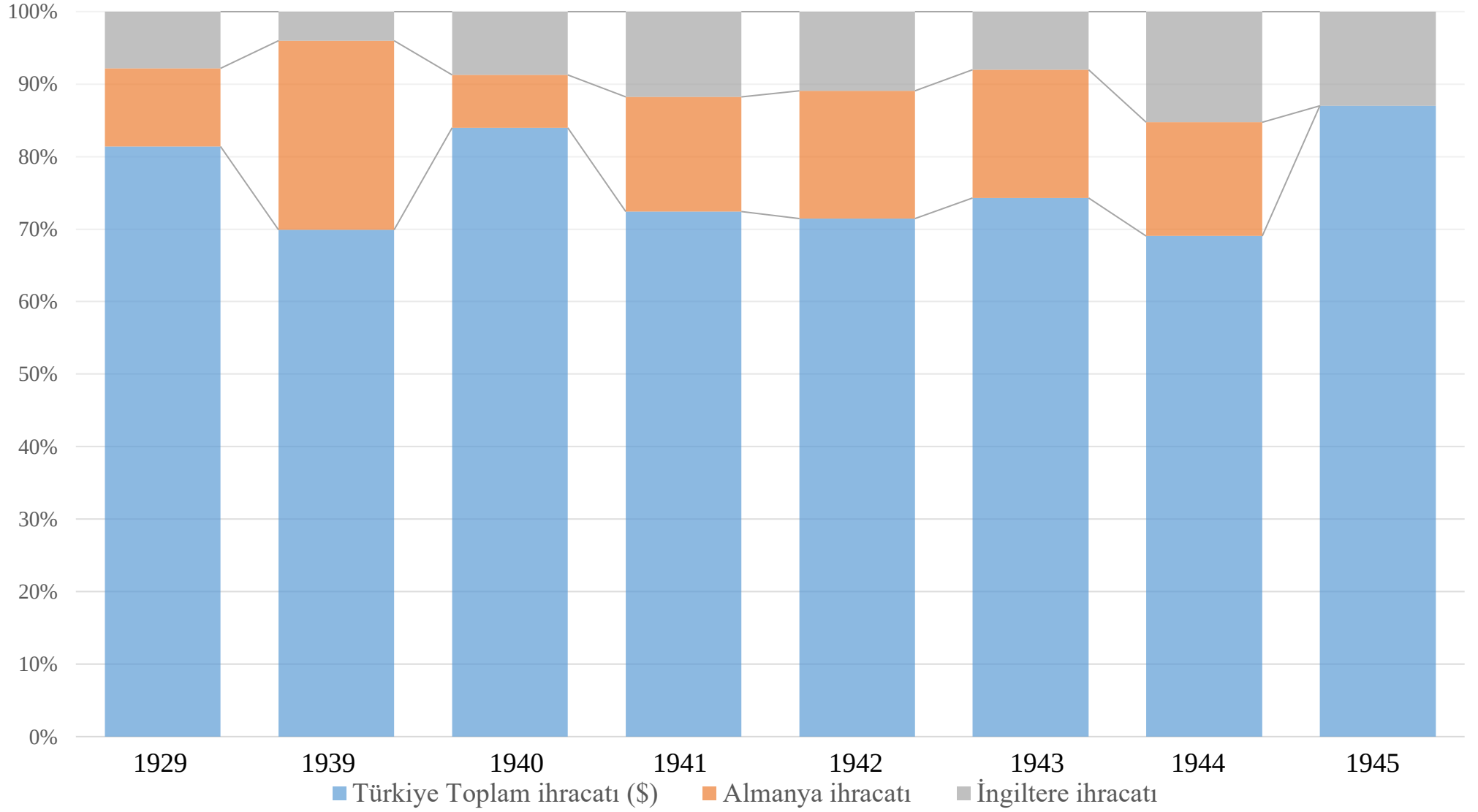
(Kaynak: Tüik, 2023)

Tablo 9'daki verilerde yine ilk olarak buhran yılı 1929 ele alınmıştır. Türkiye'de toplam ithalat miktarı ihracata göre iki katına yakın bir artış göstermiştir. Bu sonuç, ihracat-ithalat arasında açık farkını ortaya koymaktadır ki buna sebep olarak en önemli göstergelerden biri hiç şüphesiz ekonomik buhran döneminde dünya toplam arzında

daralmanın çok yoğun bir şekilde yaşanması ve ekonomilerin ürünler için koymuş oldukları gümrük vergileri olmuştur. Savaşın başladığı 1939 yılına bakıldığında Türkiye'nin Almanya'dan ithalatı toplam ithalatının yarısından daha fazladır. İngiltere'den 8 kat daha fazla olan ticari akım göstergelerine göre savaştan mağlup ayrılan bir ülkenin galip ayrılan ülkeye göre ticari ilişkilerinin daha yoğun yaşandığı sonucu çıkarılmaktadır. 1941 yılına kadar toplam ticaret hacminde düşüş göze çarpmaktadır. Yaşanan yoğun çatışmalar ve vergiler ticarete olumsuz yönde etki bırakmıştır. Savaşın son üç yılında İngiltere ithalatı ve ticari ilişkileri artmıştır. Türkiye'nin üçlü ittifakta yer edinmesi ve askeri olarak olmasa da resmi olarak savaşa mütefikler safında dahil olması ticaret akımlarını İngiltere yönlü değiştirmiştir. Son yıl 1945 tarihinde Almanya ile yapmış olduğu ithalat verilerinde tamamen düşüş gözlenmektedir. Almanya mağlubiyet sonrası otoriter hükümetin yok olması bu duruma en önemli sebeplerden biri olmuştur. İngiltere verilerinde artış yaşansa da Türkiye'nin savaşın son ihracatının ithalatından fazla verdiği gözlenmektedir.

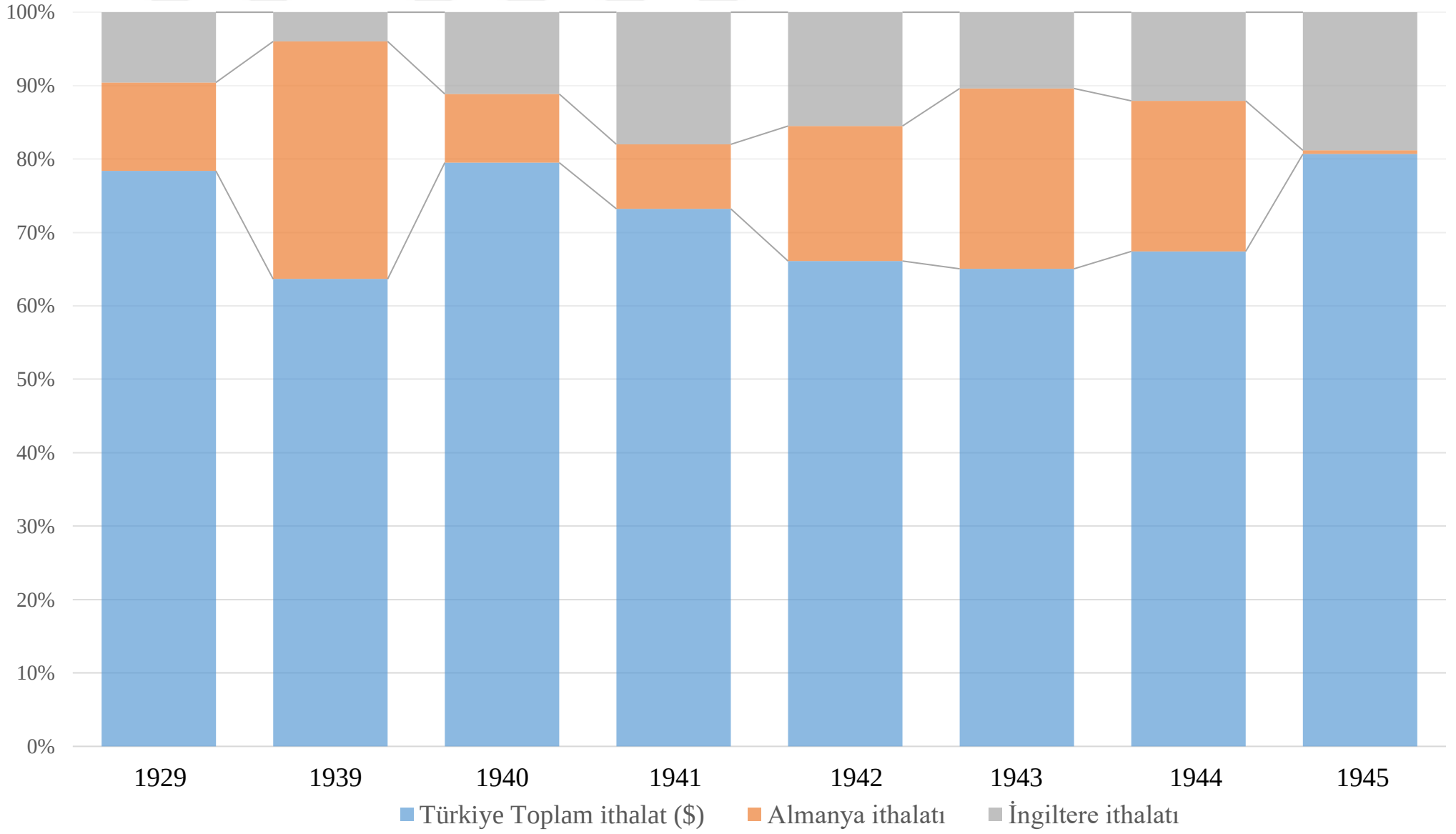
Türkiye içerisinde ihale-ihrac dengelerinin bu şekilde değişim gösteren bir süreçte devam etmesi verilerde bir konjonktür etkisi oluşturmuştur. Bu dalgalanma cari açığa doğrudan etki ederek diğer ekonomik veriler üzerinde de değişimlere yol açmıştır.

Şekil 3. Türkiye'nin Ekonomik Buhran ve Savaş Yıllarındaki Toplam İhracatı ve Almanya-İngiltere Ekonomilerinin Toplamdaki Payları

(Kaynak: Tüik, 2023)

Şekil 4. Türkiye'nin Ekonomik Buhran ve Savaş Yıllarındaki Toplam İthalatı ve Almanya-İngiltere Ekonomilerinin Toplamdaki Payları

(Kaynak: Tüik, 2023.)

Savaş Sürecinde Ülke Milli Gelirlerinin Ticaret Akımları Üzerine Etkisi;

Ekonomilerin milli gelir seviyeleri savaş sürecindeki avantajı belirtecek olan ve ticaret akımlarının hangi yönde yapılacağına zemin hazırlayan en kritik faktörlerden biri olmuştur. Süreç içerisinde artan gümrük vergilerinin ve harcamaların çatışma ortamına yönelik artması özellikle silah üretimini pozitif şekilde arttırmıştır. Kaynak tüketiminin had safaya çıktığı 1939-1945 periyodunda dış ticaret verilerinden sonra GSMH verilerinin etkilenme yönü analiz edilecektir. Aşağıdaki tabloda belirtilen değerler 1938 yılı itibarı ile 1945 yılı sonuna kadar olan süreçte ülke milli gelirlerini ifade etmektedir.

Tablo 10. Üç Ülke Bazında Savaş Döneminde Ekonomilerin Yıllık GSMH Değerleri (Değerler Milyar \$ olarak ifade edilmiştir.)

Yıl	İngiltere	Almanya	Türkiye
1938	284,00	351,00	23,00
1939	287,00	411,00	32,00
1940	316,00	414,00	36,00
1941	344,00	441,00	43,00
1942	353,00	444,00	45,00
1943	361,00	454,00	41,00
1944	346,00	466,00	38,00
1945	331,00	322,00	33,00

(Kaynak: Statista “WWII annual war GDP largest economies. / WWII pre-war GDP”)

Tablo 10’da yer alan veriler baz alındığında İngiltere ve Almanya taraflarının Türkiye’ye göre milli gelir seviyesinin baz alınan ilk yıldan son yıla kadar yüksek olduğu görülmektedir. İngiltere’nin öncü olarak yer aldığı müttefik kuvvetlerin savaş döneminde üretmiş olduğu toplam GSMH değeri 97.707.908.723,20\$ olmuştur. Bu değer şu ana kadar dünya tarihinde toplam olarak görülmüş en yüksek GSMH değerlerinden biri olarak tarihe geçmiştir. Mihverler tarafından Almanya öncülüğünde üretilen toplam GSMH değerinin 10.268.201.776,37\$ düzeyinde olduğu görülmüştür. Böylesine yüksek olan GSMH değerlerinin ortaya konulan hizmetten çok üründen kaynaklı olduğu değinilmesi gereken önemli bir noktadır. Üretilen askeri yönlü ürünler,

daha açık bir şekilde anlaşılması açısından sayısal şekilde aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 11. Savaş Sürecinde Üretilmiş olan Toplam Askeri Ürünler

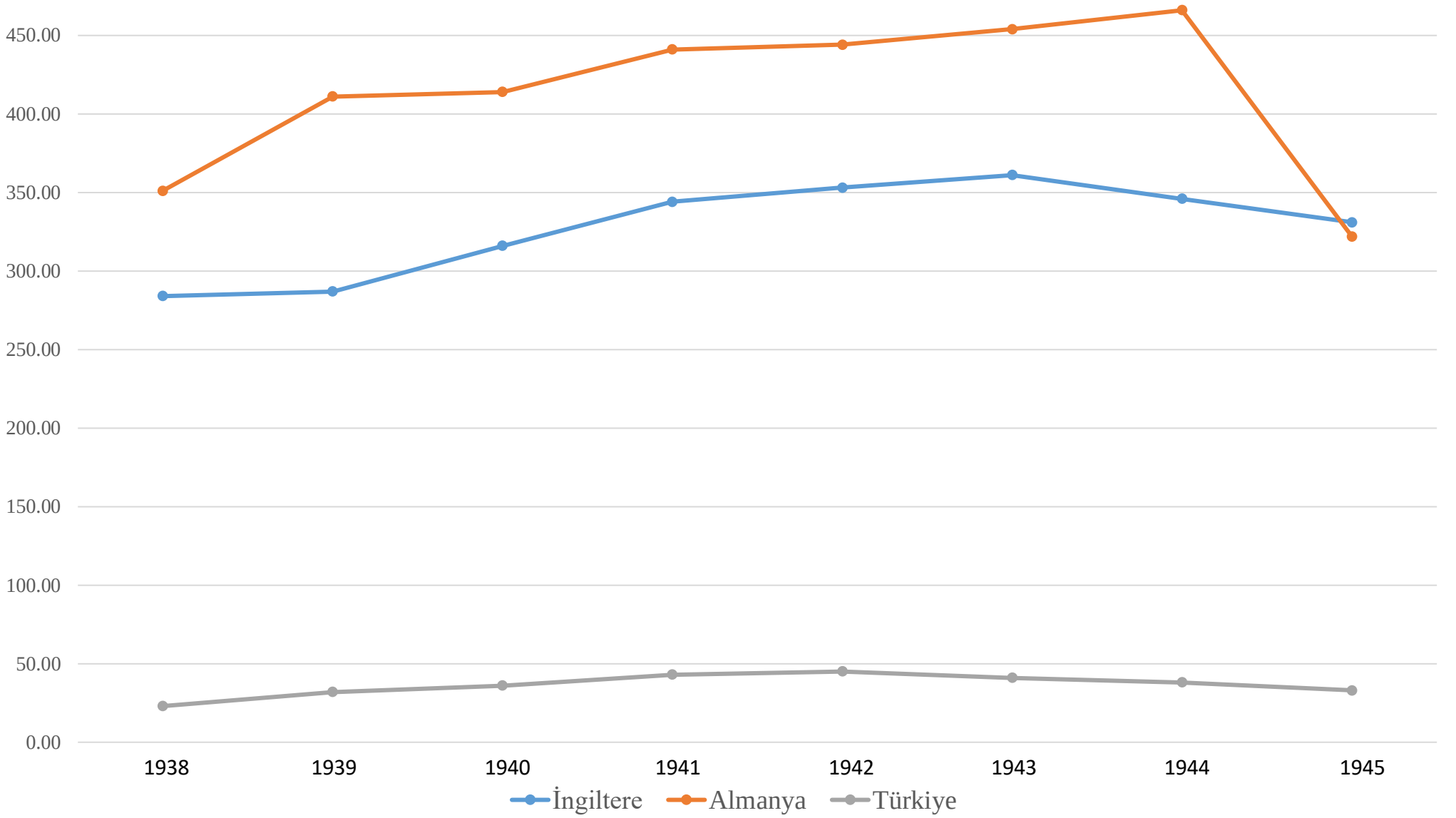
Üretilen Ürün	Miktar	Üretilen Ürün	Miktar
Mermi	41.04 milyar adet	Tank	86.000 adet
Silah	2.600.000 adet	Top Mermisi	11 milyon ton
Uçak	300.000 adet	Denizaltı	2.035 adet
Gemi	124.000 adet	Araç	2.400.000 adet

(Kaynak: Aubin N., Lopez J., 2019)

Tablo 11’de var olan ürünler silah ve askeri yönlü üretilen ürünleri ifade etmektedir. Bunlar dışında diğer sektör ürünleri de dahil edildiğinde II. Dünya Savaşı toplam arzda önemli bir değişim yaratmıştır. İngiltere’nin var olan GSMH içinde oluşmuş olan maliyeti %50 oranında artmışken Almanya’da bu değer %150 olarak görülmüştür(Aubin, 2019).

Sonuç olarak GMSH değerleri ticareti ve savaşa etkilemeye yönelik önemli bir değişken olarak öne çıkmaktadır. Zira yüksek bir milli gelir, üretim anlamında ülkelerin kaynak ihtiyacını önemli ölçüde karşılamaktadır ve uluslararası arenada güçlü bir güven endeksi oluşturmaktadır.

Şekil 5. II. Dünya Savaşı Döneminde Üç Ülke Bazında GSMH Değerlerinin 6 Yıllık Süreç İçindeki Seyri

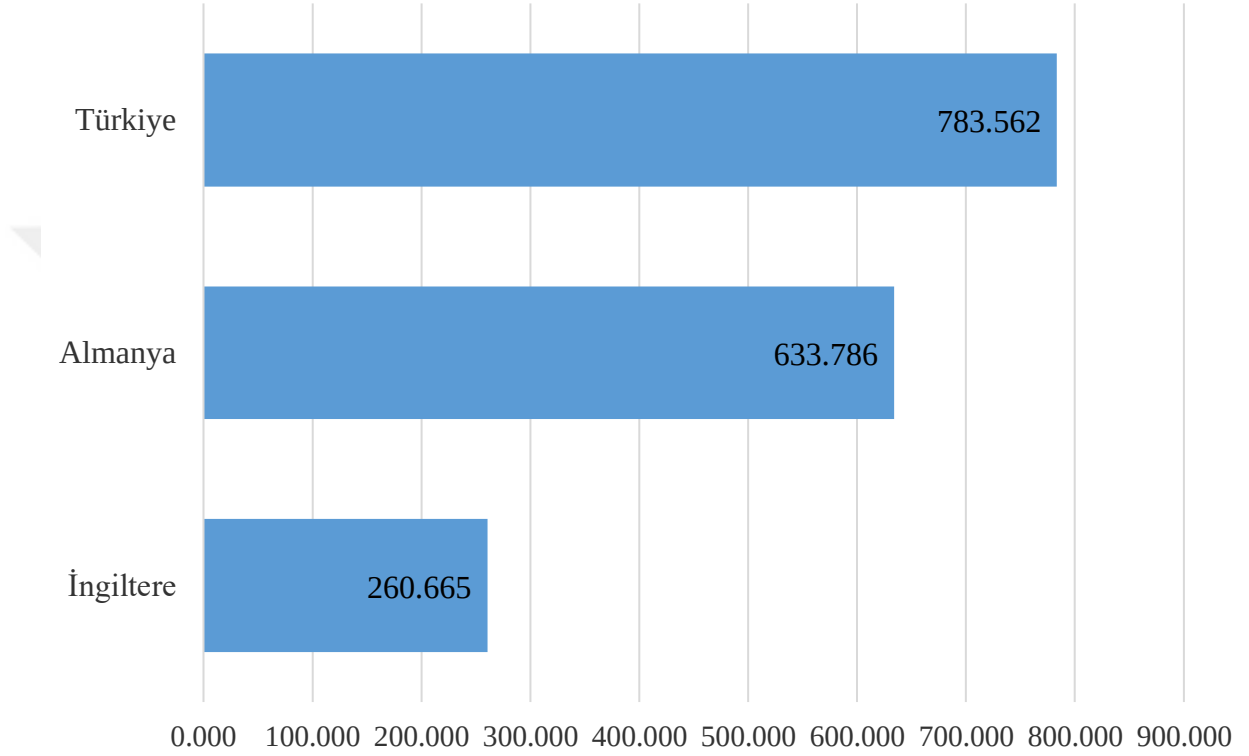

(Kaynak: Statista “WWII annual war GDP largest economies. / WWII pre-war GDP”)

Coğrafi Konumun Ticaret Akımları ve Savaş Üzerindeki Etkisi;

Ekonominin bulunduğu coğrafi konum uluslararası ticaret ve savaşa yönelik büyük bir önem taşımaktadır. Örneklem olarak seçilen ülkelerin savaş dönemi için yüzölçümü değerleri aşağıdaki tablo aracılığı ile ele alınmıştır.

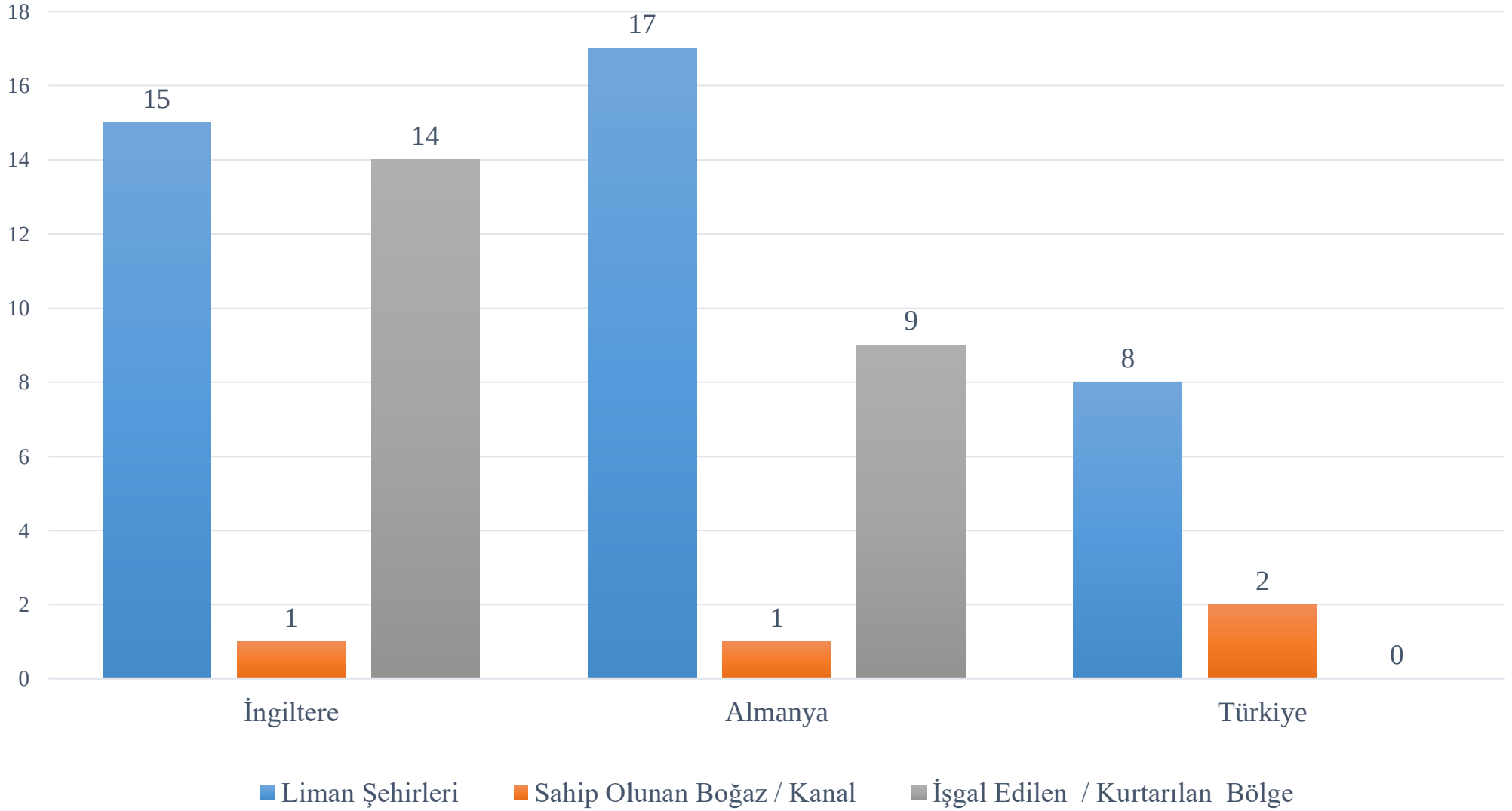
Şekil 6. Savaş Dönemi Baz Alındığında Ekonomilerin Sahip Olduğu Toplam Yüzölçümü (m2) Değerleri

(Kaynak: Aubin N., Lopez J., 2019)

Ekonomiler yüzölçümü değerleri olarak karşılaştırıldığında Türkiye Cumhuriyeti toprak bütünlüğü bazında avantajlı konumda bulunmaktadır. İngiltere'nin ada ülkesi olması bu durum için bir dezavantaj oluşturmaktadır. Almanya 1939 yılı için orta seviyede yer almışken sadece 1 yıl sonra 823,505 km² kadar topraklarını genişletmeyi başarmıştır. Bu genişlemede askeri başarı en önemli etkenlerden birini oluşturmuştur. Ayrıca geniş yüzölçümü yer altı kaynaklarını sınırları içerisinde bulundurma olasılığı ve bu kaynakları işleyebilme imkanını da sağlamış olacaktır. Hakimiyet sağlanmış olan toprakların genişlemesi yeni yer altı kaynaklarına ulaşılması açısından önemli bir göstergedir. Almanya'nın mevcut yakıt ihtiyacının karşılanması amacı ile Kafkasya'ya ilerlemesi ya da Birinci Dünya Savaşı'nın da başlamasında da kritik bölgelerden biri olan Alsas-Loren Bölgesi bunu açıkça ifade etmektedir.

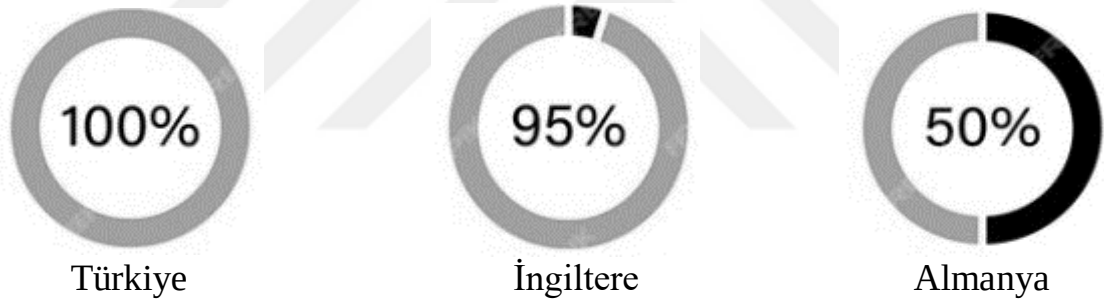
Şekil 7. Ülkelerin Sahip Oldukları Liman Şehirleri, Boğazlar ve Çatışmanın Yaşandığı Bölge Sayıları

(Kaynak: Aubin N., Lopez J., 2019.)

Grafikte belirlenen parametrelere bakıldığında Türkiye boğaz ve kanal olarak Almanya ve İngiltere karşısında üstündür. Köprü statüsünde olan Türkiye, savaşta yer almamasına rağmen ticaret olarak avantajı diğer ekonomiler karşısında elinde barındırmaktadır. Ancak liman şehirleri hem lojistiği hem de geniş bir pazara hitap edebilmek için oldukça önemli bir parametredir. Türkiye Cumhuriyeti üç denizin çevrelediği bir ülke olarak denize kıyısı bulunan 28 şehre sahiptir. Bakıldığında bu oran ülke şehirlerinin %30 oranından bile daha fazlasını ifade etmektedir. Buna rağmen uygulama ve etkin kullanımda sadece 8 liman şehri ile İngiltere ve Almanya'nın gerisinde yer almıştır. Göstergeler ticaret akımlarına da doğrudan etki etmiştir. Savaş dönemi süreci içerisinde ülkelerin lojistik ağı hayati önem taşımıştır. 6 yıllık süreçte kara ve özellikle demir yolunun sağlam kalması hem mühimmatların doğru yere ulaşması hem de kaynak aktarımının kesintisiz bir şekilde yapılabilmesini ifade etmektedir.

Şekil 8. Savaş Sürecinde Ülkelerde Sağlam Kalan Ulaşım ve Lojistik Ağı

(Kaynak: Aubin N., Lopez J., 2019.)

Şekil 8’de Türkiye tarafsız statüsünde olması sebebi ile çatışmalardan lojistik ve ulaşımaya yönelik bir hasar görmemiştir. İngiltere ada ülkesi konumunda dış ticaret için gemi ya da hava tek seçenek olarak kalmaktadır. Ancak Almanya’nın Londra’ya ulaşamaması ve İngiltere’nin sınır için çatışma yaşamaması iç ticaretin devam etmesine ve lojistik ağının %95 oranında sağlam kalmasına olanak tanımıştır. Almanya savaş başlangıcı baz alındığında ekonomik gücü en yüksek ekonomi olarak görülmektedir. Ancak çatışmaların kaybedilmesi ve SSCB gibi ABD gibi tarafların dahil olması ile Almanya lojistiğinin %50’si yok edilmiştir. Yakıt ve kaynak kıtlığının sağlanamaması ekonomiyi kötüleştirerek iç ticarete de ağır hasar olarak yansımıştır. Sonuç olarak

değerlendirildiğinde lojistik hem ticareti hem de çatışma süreci hayati olarak etkilemiştir.

3.3 ANALİZ BULGULARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Üç parametreden oluşmuş analiz ve değerlendirme sonucunda ticari veriler, milli gelir seviyeleri ve coğrafi konum ticaret ve savaş sürecine büyük bir etki bırakmıştır. Değerlendirilen ilk parametrede ticari verilerde 1929 yılı, ülkeler arasında bir kaynak yokluğuna sebep olduğundan özellikle ithalat değerlerinde kısa dönemli bir artış göstermiştir. Büyük Buhran kaynaklı olarak artış gösteren dış açık, genel ekonomiye olumsuz yönde etki bırakmıştır. Savaş sürecine bakıldığında özellikle Almanya ile ticari ilişkilerde büyük azalma gözlemlenmiştir. Bu azalmadaki temel etken savaşı başlatmış ülke konumunda bulunan Almanya için ambargo uygulanmasıdır. Savaş sürecinin uzaması dünya genelinde bir kaynak azalışına yol açmış ve yıllık küçük çaplı üretim artışları yaşanmış olsa da makro bir düşüş söz konusudur.

Milli gelir parametresi değerlendirildiğinde savaş ilk üç yılında tüm ele alınan ekonomilerde pozitif bir artış gözlenmektedir. Bu artıştan yapılacak çıkarımla savaş ve milli gelir korelasyonunun doğru yönlü olması kısa dönem için geçerli olsa da uzun dönem de bu çıkarımın yanlış olduğunu göstermektedir. Savaş sürecinin başlaması ile birlikte yaşanan pozitif arz şoku özellikle silah endüstrisine bakıldığında artan milli gelir seviyesinin sebebini ortaya koymaktadır. Zira altı yıllık süreç içerisinde ülkelerin girmiş oldukları silahlanma yarışı dünya tarihinde şu ana kadar en fazla paranın ve kaynağın harcandığı dönem olarak kabul görmektedir.

Son parametre olarak incelenen coğrafi konum savaş süreci ve ticari bölgelerin hayati derecede önem taşıdığı göstermektedir. Bakıldığında yüzölçümü olarak avantajlı olan ülkenin değil elinde bulundurduğu toprakları en etkin şekilde kullanan ülkenin öne çıktığı ortaya konulmuştur. Zira savaş galibi İngiltere'nin Almanya ve Türkiye'ye göre en düşük yüzölçümüne sahip olması sadece basit bir ayrıntı değildir. Diğer etken ise ekonomik bölgeler ve konumlarıdır. Avrupa'nın anahtarı olarak nitelendirilen Alsas-Loren, Almanya'ya hem Norveç demiryolu hattının hem de Paris'in kapılarını açmıştır. İkinci olarak savaşın en kritik bölgesi Kuzey Atlantik, İngiltere hayatta tutmuş ve ABD'yi savaşa dahil etmiştir. Son kilit bölge Kafkasya ise Rusya'yı savaşa dahil etmek gibi dengeleri tamamen değiştirecek bir etki bırakmıştır.

SONUÇ

20. yüzyıl dünya ticareti ve ekonomi tarihi açısından en sorunlu dönem olarak kabul görmektedir. Tarihin geçiş dönemlerinde paranın icadı ile başlamış olan ekonomi, ürünlerin karşılıklı olarak değerlendirilmesi ile birlikte fiyat kavramını oluşturmuş ve toplumlar arası ticaret günümüze uzanacak yolculuğuna başlamıştır. Ticaret yolları aracılığı ile toplumlar arası etkileşime ve barış ortamına zemin hazırlamış olmasına rağmen zaman zaman devletlerin çıkar çatışmaları sebebi ile ticaret akımları sekteye uğramıştır. Milattan önce ilk anlaşma niteliği taşıyan Kadeş Anlaşması ekonomi tarihinde de ilk ticari hükümler barındıran anlaşmadır. Geçmişten 1900'lü yıllara kadar gelen zaman diliminde teknolojik gelişmelerin yayılması ticareti daha geniş çaplı hale getirmiştir.

1900'lü yılların ilk çeyreği değerlendirildiğinde dünya, ilk büyük savaş ile karşı karşıya kalmıştır. 4 yıllık süreci kapsayan I. Dünya Savaşı o ana kadar görülmuş en geniş çaplı ve en şiddetli savaş niteliği taşımıştır. Çatışma ortamına sebep olarak Avusturya-Macaristan prensine uygulanan suikast gösterilmiş olsa da bu durum sadece bardağı taşıran son damla olmuştur. Genel olarak bakıldığında diğer savaşlarda da çoğunluk olarak görüldüğü gibi ekonomik hakimiyet en temel sebebi olmuştur. Fransa ve Almanya arasında bulunan Alsas-Loren bölgesine hakimiyet düşüncesi buna ek olarak emperyalist ve sömürgeleştirme faaliyetleri ekonomileri dünya savaşına sürükleyen temel etmendir. Süreç içerisinde dünya ticareti büyük bir gerileme kaydetmiştir. Artan gümrük vergileri ve güvenli ortamın oluşmadığı ülkeler için uluslararası ticaret yapmak neredeyse imkansız hale gelmişti. 1918 yılına kadar süren çatışma ortamı geride parçalanmış imparatorluklar ve dağılan ekonomik sistemler bırakmıştı. Yaşananların sonrasında savaş yerini ülkeler arasında imzalanan barış anlaşmalarına bırakmıştır. Ekonomik olarak çok ağır şartlar barındıran anlaşmalar ticaret ve barış ortamını geri getirmek yerine sömürgeleştirmeyi içeriyordu. Böyle bir durumda toparlanmaya çalışan dünya ekonomisi 1929 yılında adeta sıfırlandı. ABD merkezli olarak başlayan Büyük Buhran Avrupa'ya ve diğer ülkelere sıçradı. İnsanlar arasında şiddetli bir şekilde artan tüketim çılgınlığı, borsanın da ani yükselişi ile tarihin en büyük ekonomi problemine zemin hazırlamış oldu. Piyasada bir anda buharlaşan milyarlarca dolar var olan birikimleri yok ederek yüzlerce kişiyi işsizliğe mahkum etmişti. Tırmanmaya başlayan enflasyon oranları bir valiz dolusu parayı valizin

kendisinden daha değerli olamayacak durumu getirmişti. Böyle bir enflasyon oranı ve para değer kaybı insanlığı 2600 yıl öncesine takas ticaretine geri döndürmüştür. Dünya ticareti %65 oranında azalış göstererek ekonomi tarihine olumsuz bir rekor olarak geçmiştir. Buhranın etkilerinin zayıflamasında ülkeler için bir kurtarıcı niteliğinde olan New Deal Planı, üretimi destekleyerek yaşanan arz şokunu ortadan kaldırmayı ve ticari ilişkileri kademeli olarak hızlandırarak ülkelerin buhrandan çıkış sürecini tamamlamalarına önemli bir zemin oluşturmuştur.

Ekonomiler yaşanmış olan büyük savaş ve krizden sonra sadece 10 yıllık süreç için sakin bir döneme girmişlerdi. 1 Eylül 1939 tarihinde yeni bir dönem başlamış oldu. Sebep Almanya'nın Polonya saldırısını başlatmış olsa da temel neden daha önceki savaşlardan farksızdı. Yeni savaş tarihte en fazla harcama yapılan ve ilk kez nükleer silahların kullandığı savaş niteliğinde ağır sonuçlara sebep oldu. 6 yıl boyunca devam eden süreçte Almanya ile Fransa arasındaki Saar Bölgesi aynı zamanda tüm Avrupa Kıtası'na hakim olmanında anahtarı olarak görülüyordu. Bu bölgeyi ele geçiren Almanya ticari akımları yönlendirirken hem de harcamalar için kaynak oluşturma imkanı bulmuştu. Savaşı tamamen sonlandırma adına Atlantik Okyanusu derinliklerinde kurulan ticaret yolu İngiltere ve müttefikleri hayatta tutan son kale idi. ABD-İngiltere yaklaşmasının yegane sebebi olan Atlantik başarılı şekilde savunuldu. Almanya'nın yeni ticaret ve kaynak bölgesi için Kafkasya'ya yönelmesi diğer önemli ekonomik bölge savaşını başlattı ve SSCB'yi savaşa dahil etmiş oldu. Kafkasya bölgesini de ruslara kaybeden Almanya için 3 ekonomik bölgeden 2'sini kaybeden Almanya için savaşın sonu olmuştu. Bu çatışma süreci ilk olarak uluslararası pozitif yönlü bir arz şoku oluşturmuştur. Kamu harcamalarının askeri yönlü olarak artış göstermesi üretime olumlu olarak yansımıştır. Ancak kaynak tüketimi hat safada yaşanırken sınırların kapatılması ve diplomatik problemler uluslararası ticaret serbestliğini büyük ölçüde kısıtlamıştır. Lojistik ağları hasar görerek ürün ve hammaddelere ulaşım imkanı yok edilmiştir.

Değerlendirilen 1925-1945 tarihin en büyük savaşını ve en büyük buhranını içerisinde barındıran yıllarda ticaret akımları örneklem olarak alınmış üç ekonomi bazında analiz edilmiştir. Ülkelerin coğrafi konum, GSMH ve dış ticaret verileri baz alınarak yapılabilecek çıkarımlar ticaret akımlarının barış ortamı ile doğru orantılı olduğu göstermektedir. Ticaretin gelişmesine yönelik var olan barış ortamının

korunması ve ticaret serbestliğinin uygulanması ticaret yapan her iki taraf açısından olumlu sonuçlar getirmiştir. Öte yandan savaş sürecinin yaşandığı her bir yıl kaynak tüketimini dünyada var olan kaynakların sınırlılığına karşı had safaya çıkarmış ve ticaret hacminin genişlemesi için en temel faktör olan üretim çeşitliliğine negatif şekilde yansımıştır. Çalışma bağlamında saptanabilecek çıkarımlar doğrutusunda gelecekte yaşanabilecek benzer durumlara çözüm olanağı sunmak ve geçmişte yaşanmış durumlardan hareketle ekonomik planlamalara zemin oluşturmak elde edilebilecek en gerekli edinimdir.

KAYNAKLAR

- A.Uca, 2009, "İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin 6 Vilayetinde İlan Edilen Örfi İdare ve Buna Karşı Mecliste Gösterilen Demokratik Tepki" Atatürk Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 40, Erzurum.
- Arslan, M. (2016) "2. Dünya Savaşı ve Türkiye'de Savaş Ekonomisi / II. World War and War Economy in Turkey." *Aydın İnsan Ve Toplum Dergisi*, 2(2), 1-14.
- Aubin, J., Lopez, N. (2019) "World War II Infographics" Chapter second: Preparing to War, Paris University, Paris, Fransa.
- Aydın, A. (2017) "Türkiye-Almanya Dostluk Antlaşması (3 Mart 1924)" Afyonkarahisar, Afyon Kocatepe Üniversitesi *Sosyal Bilimler Dergisi*. Sayfa:107-121.
- Bardakçı, H. (2022) "Geçmişten Bugüne Dünya Uluslararası Para Sistemlerinin Gelişimi" *Araştırma makaleleri*, Harran Üniversitesi, Cilt:13, Sayı:1, Şanlıurfa.
- Bardakçı, H. (2020) "Yeni Dış Ticaret Teorilerinin Gelişimi, Öncesi ve Sonrası" Uluslararası Ekonomi, Parasal İktisat Ve Kent Ekonomisi Adlı Kitapta Bölüm, (Editör: Prof. Dr. salih Öztürk) İKSAD Publishing House, Ankara.
- Boccaccio, G. (1353). Decameron. (10 stories for 100 days).
- Broadberry, S. (2020) "The Economics of the Second World War: Seventy-Five Years On" Centre for Economic Policy Research 33 Great Sutton Street London, United Kingdom.
- Brown, Wilson B.; Hogendorn, Jan S. (2000). Uluslararası Ekonomi: Küreselleşme Çağında. Toronto: Toronto Üniversitesi Yayınları. P. 246.

Canterbery, E. R. (1965). Foreign Exchange, Capital Flows and Monetary Policy.
Princeton Studies in International Finance No: 15.

Chafe, W.H., (2003), “The Achievement of American Liberalism: The New Deal and its
Legacies”, California University.

<https://www.dol.gov/sites/dolgov/files/WHd/legacy/files/FairLaborStandAct.pdf>

Çimen, A. (2017) “Kısa Hitler İmparatorluğu tarihi” ,İstanbul, Bölüm 3: Adolf sayfa:
147, Bölüm 4: Hitler sayfa 77, Bölüm 5: Başbakan sayfa: 167, Bölüm 6: Führer
sayfa: 205.

Çimen, A. (2021) “Tarihi Değiştiren Savaşlar” Normandiya Çıkarması, Timaş Yayınları,
İstanbul.

Çimen, A. (2021) “Tarihi Değiştiren Olaylar” Büyük Buhran, Timaş Yayınları, İstanbul.

Çetin, H. (2007) “İkinci Dünya Savaşı Sürecinde Türkiye’nin Sosyoekonomik Durumu”
Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.

D.J. Thompson, (2014-2015), “The Norwegian campaign: How much was the
Kriegsmarine worth?” Canadia Forces College, Canada.

Dimleby, J. (2016) “The Battle of the Atlantic: How Allies Won the War” Oxford
University, England.

Eğimez, M. (2012) “Osmanlı Borçları ve savaş tazminatı üzerine” Kendime Yazılar,
<https://www.mahfiegilmez.com/2011/12/osmanlidan-devraldigimiz-borclar.html>

Ertürk, E. (1996). “Uluslararası İktisat: Teori-Politika, İktisadi Birleşmeler-Parasal
İlişkiler”, İstanbul: Ekin Kitabevi.

Friedman, M., Jacobson A. (1963) “Amerika Birleşik Devletleri'nin parasal tarihi”
Amerika Birleşik Devletleri.

Gregory, F.B., (2007), “Encyclopedia of the Age of Political Revelations and New
Idologies”,1760-1815, Greenwood publishing group.

Goldstein, Erik; Lukes, Igor, 2012, “The Munich Crisis, 1938: Prelude to World War
II”, Routledge.

Güder, M., Çetin, M. (2021) “Hegomonik İstikrar Teorisi Bağlamında İki Savaş Arası
Dönemin Politik Ekonomisi” *Erciyes Akademi*, 2021, Özel Sayı, 1040-1064,
Kayseri.

Hall, George J., (2001), "Exchange Rates and Casualties During the First World War",
Cowles Foundation Discussion Papers. 1583.

Harrison, M (1998), “The economics of World War II: An overview”, in M Harrison
(ed.), The economics of World War II: Six great powers in international
comparison, Cambridge: Cambridge University Press, pp. 1–42.

He, R. (2011) “The Utility of Seapower: The Battle of the Atlantic and the Second
World War in Europe” Singapore.

Hitler A. (2018) “Mein Kamph / Kavgam tam metin” Olympos Yayınları, İstanbul.

İdil, M. (2009), “İnsanlık kaç gün savaşımadan durabilmiş?” İstanbul.

İnalcık, H. (2004). Osmanlı İmparatorluğu'nda Ekonomik ve Sosyal Tarihi, Eren
Yayıncılık, Cilt I.

Jeffreys-Jones, Rhodri (1997). Değişen Farklılıklar: Kadınlar ve Amerikan Dış Politikasının Şekillenmesi, 1917–1994. Rutgers Üniversite Yayınları. P. 48.

Kalaycı, İ. (2018). Sona Erişinin 100. Yılında 1. Dünya Savaşının Ekonomik Cephesine Dair Bir İnceleme. Malatya.

Karoly, C., (1998) “Bozkır Kavimlerinin Batıya Göçleri”, çev. E. Çoban, İstanbul, s. 15.

Karpat, K. (1978) “I. DS ülkeler GSMH azalış verileri” Malatya İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Makalesi, Malatya.

Keeley, H. (18 Aralık 1997). War Before Civilization: The Myth of the Peaceful Savage.

Küçükkalay, A. Mesud, Tarih ve İktisat, *Tarih Bilimi ve Metodolojisi*, (Ed. Mehmet Yaşar Ertaş), İdeal Yayınları, İstanbul: 2019, s. 156-163.

N. Sahin, İ. Bakırtas, 2000 “İki Dünya Savaşı Arasındaki Dönemde Dünya Ekonomik ve Siyasi Dengelerindeki değişimler” Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi sayı:4 sf:65.

Nere, J., Çeviren: Vamık Toprak, “1929 Krizi”, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları No: 134, Ankara.

Ölmezogullari, N. (2016), “Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm”, Bursa.

Özçelik, M.(2010) “İkinci Dünya Savaşı'nda Türk Dış Politikası” Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sayfa:253-269. Ankara.

Ricardo, D. (1817). On the Principles of Political Economy and Taxation.

Richard D. Hocker JR. Christopher C. 1993, “Operation Weserübung and the Origins of Joint Warfare” National Defense University, Washington DC, 20319.

Sarıçoban, G. (2020) “Atatürk Döneminde (1923-1929) Türkiye Ekonomisi” Konya Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Konya.

Seyidoğlu, H. (2003) “Uluslararası İktisat Teorisi” Mutlak ve Mukayeseli Üstünlükler Teorisi. Bursa.

Smith, A. (1776). “An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations”

Soysal, İ. (1982) “1939 Türk-İngiliz-Fransız ittifakı” Belleten Türk Tarih Kurumu, Araştırma Makalesi, Cilt:46 Sayı:182, Sayfa:367-414.

Statista “WWII annual war GDP largest economies. / WWII pre-war GDP.
<https://www.statista.com/statistics/1334676/wwii-annual-war-gdp-largest-economies/>

Stephen, B., Mark H., “The Economic of World War I: Comparative Quantitative”, Analysis, Barcelona, 2005, pp. 30-32.

Şahin, H. (2011) “Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi - Bugünkü Durumu” Ezgi Kitabevi, Bursa.

Şavlı, R. (1993) “1929-1930 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'ye Yansıması” İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.

Terzioğlu, O. & Çağla, C. (2021). Büyük Buhran ve Amerika’da sosyal politika. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 22(41), 871-926.

Tokgöz, E. (2018), “Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Dünya Ekonomisinde Değişen Dengeler”. İstanbul.

Türk “İstatistik Göstergeler / Statistical Indicators 1923-2011” Türkiye İstatistik Kurumu, sf:545, Ankara.

US department of Commerce, Bureau of the census, Historical of the United States 1789-1945, U.S International Trade Commission, dataweb.usitc.gov
https://www.census.gov/library/publications/1949/compendia/hist_stats_1789-1945.html

W. S. Woytinsky, “Postwar Economic Perspectives 1. Experience After World War I”, Social Security Bulletin, 1945, pp. 18-20.

Whaples, R. (1995) “Where Is There Consensus Among American Economic Historians? Results of a Survey on Forty Propositions / Amerikan Ekonomi Tarihçileri Arasında Nerede Fikir Birliği Var? Kırk Önerme Üzerine Bir Anketin Sonuçları”

White, N. (2012) “New Deal plan in 1929 economic crisis” University Article, England.

Yazıcı, B. (2019) “The Implications U-Boat Commerce Warfare In World Wars” İzmir Ekonomi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.